

esély

2003/5

Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat

TARTALOM

EURÓPAI SZEMMEL

- 3 **Borsody Gyöngyi:** Feminista gondolatok az új Európai Közösségről

TANULMÁNYOK

- 15 **Bányai Emőke:** A családokat támogató szolgáltatások integrációja
27 **Komáromi Róbert:** A megváltozott munkaképességű és fogyatékos munkavállalók munkaerő-piaci integrációjáról

KEREKASZTAL-BESZÉLGETÉS

- 60 Felvilágosodás – modernizáció – globalizáció

CIVIL VILÁG

- 80 2003. évi L. törvény a Nemzeti Civil Alapprogramról
90 A Kormány 160/2003. (X. 7.) Korm. rendelete a Nemzeti Civil Alapprogramról szóló 2003. évi L. törvény végrehajtásáról
99 **Szász Anna:** Sziget 2003

VITA

- 107 **Betlen Anna:** Mint aki rajzszőgbe ült...

RECENZIO

- 117 **Szilvási Léna:** Egy nélkülözhetetlen könyv
Herczog Mária: Gyermekvédelmi kézikönyv

HÍREK, INFORMÁCIÓK

BORSODY GYÖNGYI

Feminista gondolatok az új Európai Közösségről

Azt követően, hogy a német állam egyesítése – amelyet általánosságban a vasfüggöny, de különösen a berlini fal leomlása szimbolizál – megteremtette annak lehetőségét, hogy Európa gazdasági és politikai közösséggé egységesüljön, a feminista értelmiségi nem tehet egyebet: megáll és elgondolkodik. Ahogy ezt Virginia Woolf is tette a „szövetségekre alapozott” európai háborúk egyikének előestéjén,¹ úgy nekünk is időt kell szakítanunk, hogy végiggondoljuk az egyesítés programjának egyes formáit, elemezzük az ennek leírására alkalmazott nyelvet, s felmérjük jelentőségét

Számunkra, akik ez idő tájt Európa-szerte nő kutatási programokon tanítunk, az ilyen fogalmak, mint amilyenek *közösség, integráció, európaiságunk tudata* intézményi életünk részét képezik. A legfőbb fórumok határozottan arra ösztönöznek, hogy mind gondolkodásunkban, oktatási módszereinkben, mind a pénzügyi források tekintetében az Egyesült Európa érdekét tartsuk szem előtt.

Olykor az új európai szellemiség irányába való sodródás euforikus retorikával társul: „A hidegháborút követően ismét a szabadság szelei fújnak, az európai kontinens újra talpra áll, immár egységesen és felkészülten arra, hogy szembenézzen az amerikai és japán versenytársakkal...”

Még a sorok között sem kell olvasnunk ahhoz, hogy felfedezzük, az ilyesfajta retorikát a gazdasági érdekek és a piacgazdaság ördögi körei motiválják. Ebben a vonatkozásban úgy tűnik, hogy – legalábbis Európában – a Benetton-reklámkampány kolosszális sikere annak a programnak a jelrendszerét összegzi, amelynek célja az Egyesült Európa megteremtése: jóllehet különbözőek, mégis egységesek vagyunk akkor, ha fizetőeszközeink azonosak, életszínvonalunk hasonló, s természetes, hogy divattervezett ruháink (a nem amerikai) Olaszországban készülnek, valamint tőkebefektetéseink vannak az óceán mindkét partján.¹

Nem szeretnék felesleges écelődésbe bocsátkozni az új európai közösséget illetően. Nő kutatási tanszékünknek minden tevékenysége határozottan „nemzetközi” irányt képvisel, s a számunkra oly kedves konti-

¹ A posztindusztrialista termelésről kitűnő elemzést ad Gayatri C. Spivak, *In Other Worlds*, New York: Routledge, 1989.

nensen aktívan támogatjuk azokat a próbálkozásokat, amelyek a női csoportosulások hálózatainak kiépítésére irányulnak. Mégis felötlenek bennünk bizonyos kérdések, és szeretnénk egészséges gyanakvást ébreszteni az Egyesült Euróaprojekt nyelvezetével szemben.

Mit hozhatunk fel az európai tudat védelmében? Christa Wolf szerint a következőket:

Talán azt a tényt, hogy az európaiak voltak azok, akik azzal, hogy más népeket és kontinenseket leigáztak és kizsákmányoltak, olyan uralmi és faji tudatot sajátítottak el és szilárdítottak meg, amely később nemcsak a technikai fejlődés (így a fegyvergyártás) irányát, hanem a gazdaság és a nemzetek struktúráját is meghatározta? Vagy talán azt a tényt, hogy magunk hoztuk létre mindazokat az erőket, amelyek most fenyegetnek bennünket?²

A feminista értelmiséginek, különösen akkor, ha a nő kutatás intézményi valóságának a részese, azokról a nemzetközi távlatokról kell gondolkodnia, amelyeket az egységes piac 1992-es létrejötte, s tágabb értelemben a kommunikációs eszközök és a tömegkultúra elterjedése nyitott meg. Nem szeretnénk belevágni az Európa szövevényes mozaikját megalkotó különbségek történelmi gyökereinek taglalásába. A kérdések, amelyeket a távlatokat illetően fel szeretnénk tenni, inkább szellemi és etikai vonatkozásúak. A jövőben „forgalmazásra kerülő” eszmék, a pedagógiai és a kulturális gyakorlat tartalma érdekel bennünket. Eltűnődünk a közös nyelvet, a közös tartalmat, a közös programot biztosító alapok felett. Afelett tűnődünk, hogy ebben a kontextusban miképp használatos a „közösség” fogalma.

Az Európai Közösségnek az egyetemekre alapozott elképzelése

A „magas” és az „alacsony” kultúra közti különbségtétel a posztmodern zűrzavar³ korában meglehetősen elavulttá vált. Mi, akik a tudományos kutatás új, kísérleti területein, például a nő kutatás területén tevékenykedünk, tudjuk, hogy a magas, vagyis a „komoly” tudományok és az interdiszciplinaritás egész területe közötti különbségtételt a legtöbbször normatív értelemben alkalmazzák. Azt is tudjuk, hogy korunkra jellemző módon elmosódnak a klasszikus értelemben vett tudományok határai, valamint számtalan, különféle diskurzus jelenik meg.⁴ Ami korunkat modernné teszi, az az, hogy a kulturális és szellemi termékeket ma már

² Christa Wolf, *Essay I*, in: *Cassandra*, London: Virago, 1984, p. 268. A regény magyarul: *Kasszandra*, Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1986.

³ Jean-Francois Lyotard, *La condition post-moderne*, Paris: Minuit, 1979, és, *Tombeau de l'intellectuel*, Paris: Galilée, 1984. Magyarul: *A posztmodern állapot*, Budapest: Századvég Kiadó, 1993.

⁴ Michel Foucault, *Les mots et les choses*, Paris: Gallimard, 1966. Magyarul: *A szavak és a dolgok: A társadalomtudományok archeológiája*, Budapest: Osiris Kiadó, 2000.

olyan „szellemi terméként” tudjuk technikailag reprodukálni, forgalmazni és értékesíteni, amelyek a piacgazdasági csere szabályainak és a high-tech kommunikációs technológiának vannak alárendelve. Ennek egyik, s talán az egyetlen előnye, hogy emiatt technika és szellem között nincs ellentmondás, hanem a kettő egyre erősebben összekapcsolódik.

Annak, amit ma „magas” kultúrának nevezünk, a történelem során már kialakultak a nemzetközi távlatok és kapcsolatrendszerei. Kutatói és tudományos hálózatok mindig is léteztek az egyetemek világában, ahogy az írók és a filozófusok sem vártak a műholdas kommunikáció koráig azzal, hogy megalkossák a nemzetközi párbeszéd hatékony formáit. Nemzetközi hálózatok azóta működnek, amióta fennállnak a tudomány intézményei.

Az ilyesfajta nemzetközi hálókat létrehozatalának egy olyan tudósközösség a mozgatórugója, amely képes hitelesíteni és elismertetni azt, ami később „tudományként” vált ismertté.⁵ Az egyetem, mint a magaskultúra védőbástyája, olyan intézmény, amely kiépítette és kanonizálta a tudósközösségek közötti interakciók formáit. Az egyetem, amelyben a 19. századi világkép öltött formát, miközben továbbra is fenntartja a „magas” kultúra normáit, fokozatosan alárendelődik a piacgazdaság elvárásainak. Ma az egyetemmél mint intézménnyel kapcsolatban éppen egy paradoxon áll fenn, hogy – miközben az továbbra is az „alacsony” kultúrával szembeni ellenállás védőbástyája – egyre inkább elkötelezi magát a kulturális eredmények lehető legalacsonyabb közös értéke, a piaci nyereség mellett. Európa számára ez teljesen új helyzetet jelent.

Pontosan az egyetemnek mint a „magas” kultúra oltalmazójának ilyen felfogása teszi lehetővé, hogy a feminizmus ismert kritikusa – például Jacques Derrida is⁶ – azzal vádolják a nő kutatás gyakorlóit, hogy „megfertőztek” őket a normatív oltalmazás szelleme.

Derrida nagy visszhangot kiváltó támadásának, amelyet a nő kutatásnak az egyetem rendszerében betöltött szerepe és feladata ellen intézett, egyetlen érdeme, hogy rámutat, nem csupán az „alacsony” kultúra egyes formáit szükséges kritikailag átértékelnünk, köztük a populáris kultúrát és a médiát, de a kultúra-kutatást is. Arra is rámutat, hogy abban a korban, melyben igen gyorsan alakul át a transznacionális gazdaság érdekei és a globális kommunikációs eszközök együttes hatására az intézmények „hatalmának” szimbolikus struktúrája, a feminizmusnak mint az intézmények bírálójának a szerepét is át kell értékelnünk.⁷

Ebben a vonatkozásban a hallgatók és az oktatók egyetem-közi cseréjét bonyolító NOISE (Európai Interdiszciplináris Nőkutatási Hálózat –

⁵ Thomas Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago: University of Chicago Press, 1970. Magyarul: *A tudományos forradalmak szerkezete*, Budapest: Osiris, 2000.

⁶ Ld. *Women in the Beehive*, in: Alice Jardine és Paul Smith, szerk., *Men in Feminism*, New York: Methuen, 1987. pp. 189–203. Ld. még, Naomi Schor találó válaszát a támadásra, *This Essentialism Which Is Not One: Coming to Grips with Irigaray*, in: *differences* 1, no. 2, 1989, pp. 38–58.

⁷ Az új „hatalmi” struktúra további elemzését, ld. Gilles Deleuze műveiben, mindenekelőtt, *Mille plateaux*, Paris: Minuit, 1980. Feministább szemléletű és rendkívül fontos Donna Haraway írása a kommunikációs technikákról, *The Biopolitics of the Postmodern Bodies: Determinations of Self in Immune System Discourse*, in: *differences* 1, no. 1, 1989, pp. 343, és, *A Manifesto for Cyborgs*, in: *Socialist Review*, no. 80, 1985, pp. 65107.

Network of Interdisciplinary Women's Studies in Europe)/ERASMUS program létrehozatala jelenti (eddig) az utolsó fejezetét annak a hosszú történetnek, amely az egyetemet a tudósok közösségének tekinti. Az ERASMUS alapjában egy diákcsera-program, amely nyitva áll az európai közösség minden tagja, s minden európai egyetemi hallgató előtt. Külföldi tanulmányutakhoz kínál ösztöndíjakat, s a közös tanterv kidolgozásához, valamint a tananyag fordításához nyújt pénzügyi támogatást. Koordinátorai számára a program azt is lehetővé teszi, hogy évente egyszer a további tervek megvitatása céljából találkozzanak, de mindenképp azért, hogy kidolgozzák azt a rendszert, mely elősegítheti a nő kutatás teljes tudományos elismerését. A tagállamok kötelező tagdíjjal tartják fenn a hálózatot, melyet az Európai Közösség brüsszeli központjában felállított iroda irányít. Bár az ERASMUS-t egyre inkább a „hard” tudományok határozzák meg, mi úgy gondoljuk, hogy a nő kutatás teoretikusai fontos szerepet játszhattak ebben az új tervezetben. Ebből a szempontból fontos megemlíteni, hogy az utrechti⁸ egyetem által koordinált hálózat mellett a nő kutatásban számos Erasmus-hálózat is létezik. Ezeket a Hullban és Bradfordban található egyetemek fogják össze.⁹

Az ERASMUS-hálózatra válaszul, s annak kiterjesztéseként indította el a strasbourgi székhelyű Európa Tanács a Nőkutatások Európai Hálózatát (European Network for Women's Studies, ENWS), amely hivatalosan 1989 júniusában jött létre, s amelyet sokan a brüsszeli kezdeményezés riválisának tekintenek. A program célja a nő kutatások előmozdítása, a kutatás bevonása a posztgraduális képzésbe – ami az európai felsőoktatásban újdonságnak számít –, továbbá a kutatási eredmények alkalmazása mindazon irányelvek meghatározásában, melyek a nőket, illetve a társadalom egyéb szektorait érintik. Az ENWS a nő kutatás szempontjából – a téma vonatkozásában – érdekes szemináriumokat és műhelyeket szervez, s különösen a gondolkodás és a kutatás új területeinek ösztönzésére összpontosít, ezáltal az egyetemek mellett működve kiegészítő információkat szolgáltat. Az Európa Tanács a 19 tagállam hozzájárulásai

⁸ A Hollandiában levő utrechti egyetem nő kutatási tanszéke koordinál például egy nő kutatási ERASMUS-programot, amelyet NOISE-nak, Európai Interdiszciplináris Nőkutatási Hálózatának (Network of Interdisciplinary Women's Studies in Europe) neveznek. A hálózatot az Európai Közösség 1987 óta folyamatosan támogatja. A résztvevők a következő városok egyetemének nő kutatási tanszékein dolgoznak: York (UK), Párizs (Paris VII, Franciaország), Antwerpen (Belgium), Bielefeld (Németország), Odense (Dánia), Dublin (Írország), Bologna (Olaszország), Madrid (Spanyolország) és Utrecht (Hollandia). Minden partneregyetemen működik egy helyi koordinátor, aki a diákok kiválasztásáért s az ösztöndíjak odaítéléséért felel. A program interdiszciplináris, s lehetővé teszi, hogy a hallgatók a partnerintézmény bármely bölcsészettudományi, társadalomtudományi, természettudományi, teológiai kurzusát hallgathassák. Több mint 40 diák vett már részt ebben a programban, s az eredmények igen biztatóak. A munkanyelv angol, illetve ennek a résztvevők által beszélt sokféle nyelvi változata. A hálózat, amelynek koordinátora Christine Ramrath, minden évben megjelentet egy ERASMUS tájékoztató füzetet, amely feltünteti a partner egyetemek minden megpályázható kurzusát.

⁹ A hull-i központú hálózat a nőirodalomra specializálódott és a következő egyetemekre terjed ki: Utrecht (Hollandia), Barcelona (Spanyolország), Bologna (Olaszország), Bochum (Németország). A bradfordi hálózat az egészségügy feminista kérdéseit kutatja. Tagjai: Utrecht (Hollandia), Barcelona (Spanyolország) és Köln (Németország).

révén tartja fenn a hálózatot, melyet a tudományos tanácsal és az egyes nemzetek kapcsolattartóival együttműködő igazgatói testület vezet.

Az ENWS hálózat központi koordinálását – az oktatásügyi és tudományos minisztériumon keresztül – a holland kormány felügyeli. Az ENWS két évente megjelenő hírlevele rövid cikkeket, friss publikációs listát közöl, valamint soron következő tevékenységeit ismerteti.

Különösen fontos, hogy a már meglévő intézményekről szólva megemlítsük a firenzei Európa Egyetem Intézetének nőkutatói programját. Az intézmény az 1970-es évek óta létezik, és kifejezett célja, hogy a tudományos kutatásban Európán belül fejlessze az együttműködést. Az egyetem kiemelkedő tudósokat hív meg ösztöndíjas vendégtanárnak, doktori programokat működtet európai témában kutató hallgatóknak, s kitűnő konferenciákat szervez. Az elmúlt évek során, főként az intézménybe ellátogató, nőkutatóval foglalkozó tudósok erőfeszítéseinek köszönhetően kiépült egy komoly nőkutatói program is. Az ösztöndíjak és a konferencia-programok is feministább szemléletet tükröznek.

A WISE, a WEP és az amerikai nők

Mivel az „Európai nők” elnevezésű absztrakt entitás elégedetlen volt a hivatalos intézményi szinten indított kezdeményezésekkel, létrehozott egyéb, kissé „alternatívabb” hálózatokat is.

Az Európai Nemzetközi Nőkutatók (Women's International Studies Europe, WISE) nevű szervezet Hollandiából, az Egyesült Királyságból és a korábbi NSZK-ból származó nők kezdeményezésére alakult, 1988-ban. Az inspirációt ehhez az ENSZ által meghirdetett, a „Nők előrelépésének évtizedét” lezáró, Nairobiban rendezett konferencia adta. Ma már Görögország, Spanyolország, Dánia és Olaszország is a szervezet tagja. A csoport célkitűzései közé tartozik, hogy az Európai Közösség országaiban előmozdítsa a nőkutatók magas színvonalú oktatását, hogy a tagszervezetek között kezdeményezze a hallgatók és oktatók cseréjét, új programokat dolgozzon ki, valamint közös tantervet és diplomarendszert hozzon létre. További célja, hogy olyan országokat is bevonjon a nőkutatókba, ahol korábban ez a diszciplína nem volt jelen. A hálózat működtetését a tagok hozzájárulása teszi lehetővé, jöllehet a WISE-t pénzügyileg a brüsszeli ERASMUS-Iroda is támogatja. Működését Hollandiából koordinálják, s minden tagállamban van kapcsolattartó. Mindmáig kapcsolatteremtő szemináriumokat és különféle tematikára épülő műhelyeket szerveznek: „A nők és a munkaerőpiac”, „Menekült nők és a bevándorlás”, „Reprodukció, szexualitás és nők elleni erőszak”, „Tudomány és technika”, „Nyelv, irodalom és kommunikáció”.

A csoport jelenleg azon fáradozik, hogy hivatalos, európai nőkutatói egyesületet hozzon létre, s kiépítse tagságának teljes rendszerét. A holland kormány vállalta, hogy fedezi az európai nőkutatói folyóirat megalapításának költségeit, a Sage kiadóval pedig már létrejött a szerződés is. Felállították az európai szerkesztőbizottságot, amely már az első szám előkészítésén dolgozik.

A Nők Nemzetközi Csereprogramja (Women's Exchange Program

International, WEP) 1983-ban jött létre, hivatalosan pedig 1989 februárjától működik. Alapítványként közvetítő szerepet tölt be, emellett a női csoportosulások, vállalatok, hálózatok és testületek számára különféle szolgáltatásokat, köztük tanácsadást, támogatószerzést, képzést, nemzetközi, kultúrák közötti csereprogramok szervezését nyújtja azzal a céllal, hogy ösztönözze a nő kutatás helyi és nemzetközi hálózatainak kiépítését. A WEP két évente megjelenő hírmagazint bocsát ki, és az egyes programokról levelekben értesíti tagjait. A hírmagazin a különböző női csoportosulások és szervezetek közötti nemzetközi csereprogramokról ad összefoglalást.

Rendkívül érdekes, Európára koncentráló kezdeményezés a Nőmozgalom Nemzetközi Archívuma (International Archives for Women's Movement), amely Amszterdamban már az 1920-as évektől működik. A nő kutatások és a feminista kutatás területéről az archívum gyűjtőkörébe nemcsak a történelmi dokumentumok tartoznak, hanem meglepően sok, újabban megjelenő folyóirat és publikáció is. Az archívum mint társulás tevékenységét egy önkéntes csoport és néhány fizetett levéltáros irányítja. Rendszeresen megjelentet bibliográfiai kiadványokat, valamint az európai feminista kutatás általános adatbankjaként is funkcionál.

S bár az archívum úttörő szerepet tölt be, csak egyike azoknak az európai adatbankoknak, amelyek a nő kutatás teoretikusai számára elérhetőek. A firenzei és a brüsszeli Európa Intézet is támogat adatbankos alternatív programokat a *Les Cahiers du Griff* című folyóiraton keresztül, amely a Grace nevű adatbank programot irányítja.

A csereprogramok egyértelmű Európa-központúsága mellett is érzékelhető az amerikai hatás és az aktív jelenlét: magától értetődő, hogy az amerikai nők bekapcsolódnak a lázas hálózatépítésbe. Ugyanis egyszerűen módszereit, szervezeti struktúráját tekintve a hálózatépítés határozottan „angloamerikai” irányultságú. Az is feltűnő, hogy a hálózatépítésre irányuló kezdeményezések milyen nagy mértékben koncentrálnak Észak-Európára, ahol a nő kutatás a legfejlettebb. Ebből a szempontból figyelemreméltó az amerikai egyetemeken gyakori „első év külföldön” program, amelynek révén rendszerint európai intézményekkel teremtenek kapcsolatot. Így történhet meg az is, hogy Észak-Európa az a geopolitikai terület, amely a legszorosabban kapcsolódik az amerikai stílusú feminista kutatáshoz.¹⁰ Ki kell emelnünk az amerikai nők interkontinentális hálózatépítési törekvéseit, amelyeket nemegyszer amerikai hivatalos szervezetek vagy az USA konzulátusa támogat.

Az amerikai kapcsolatokról csak annyit, hogy a csereprogramok a megszokott módon működnek: a Fulbright vagy az I.S.E.P. programok keretében, valamint speciális hálózatokon keresztül, ilyen például a Diplomás Nők Nemzetközi Szövetsége (International Federation of University Women), az Amerikai Nemzeti Nő kutatási Társaság (US National Women's Studies Association), valamint a nő kutatásban a külföldi tanulmányok folytatásának lehetőségét megadó Antiochia-program.

10 Ebben a kérdésben ld. Catharine Stimpson elemzését a nő kutatás „amerikanizáltságáról”: *What Matter Mind: A Theory About the Practice of Women's Studies*, in: *Where the Meanings Are*, New York: Methuen, 1988. pp. 38–53.

A Közösség Coca-Colára alapozott elképzelése, avagy az MTV pán-európaisága

Visszatérve a „magas” és „alacsony” kultúra közötti különbségtételhez, egy lépéssel továbbmennék, s amellet érvelek, hogy arra az időszakra és történelmi korra, amelyben élünk, az „alacsony” kultúra nemzetközivé válása, következésképpen standardizálódása jellemző. A telekommunikációs forradalom eredményeként a populáris kultúra gyakorlatilag globális jelenség lett. A „globális falu” elképzelésének megfelelően az egész földet ugyanazok a kulturális formák hálózják be: a televízió képernyőjén egyazon kulturális mítoszokat és ábrázolási módokat fogyasztjuk, Bangkoktól Dordrechtig.¹¹ Michael Jackson, a Pepsi-Cola és Larry King – vagy a Szombat éjszaka – élő adásban hódít világszerte.

Nem szeretnék pusztán a nosztalgia kedvéért nosztalgiázni. De pózolni sem, amint azt Matthew Arnold tette, amikor a viktoriánus értékek kedvéért hátat fordított a populista vulgaritásnak. Rajongunk az MTV-ért, együtt élünk a telekommunikációs technikával, s ez sokféle előnnyel is jár. Kérdésünk inkább így hangzik: miért nem terjesztjük meggyőzőbb módszerekkel a „magas” kultúra termékeit? Miért ne használhatnánk a technikai eszközöket arra, hogy a „magas” kultúrát is világméretű jelenséggé tegyük? Az egyetemen felhalmozott ismeretek miért ne lehetnének mérvadóak a jövő építése szempontjából? Korunk hősnője miért éppen Madonna (aktuális változata), ahelyett, hogy Simone de Beauvoir, Alexandra Kollontai vagy Rosa Luxemburg volna?

Ma az európai állapotok legnyugtalanítóbb sajátságai közé azt sorolhatjuk, hogy az európai televízió általánosságban a „közösség” terének meghódításáért harcol. Egyik oldalon a pán-európai Berlusconi–Hersant szövetséget találjuk, amely látóhatárunkat az európai média közepszerével kívánja elárasszani. A másik oldalon pedig ott van Murdoch „angolkopottas”¹² szövetsége, amely ugyanerre törekszik az amerikai média közepszerével.

Az európai értelmiség, mely hagyományosan tartózkodik a médiasze-repléstől, lassan reagál az új helyzetre, s még lassabban alkalmazkodik hozzá.

A következő kérdéseket tesszük fel: a nők vajon miképp forgalmazzák tudásuk gyümölcsét? A macdonaldizálódó világban a magas kultúrát vajon miképp tehetjük vonzóvá az újbarbárok számára? Mit tartunk a „hagyományról”? Azt, hogy az a nemzetközi populáris kultúra ellentéte, vagy azt, hogy a kettő együtt jár, s ha igen, miképp? A mai fiatalok milyen szerepet vállálnak a nemzetközi cserekapcsolatokban? Milyen értékek mellett fognak majd síkra szállni? Milyen a látásmódunk? Mit jelent számunkra „a kiválóság vágya”? Végül pedig a „magas” kultúra világával kapcsolatban az utolsó kérdés: ha az egyetemet a nemzetközi-ség nézőpontjából vizsgáljuk, akkor vajon milyennek látjuk?

11 M. McLuhan, *The Gutenberg Galaxy*, Toronto: University of Toronto Press, 1962. Magyarul: *A Gutenberg-galaxis: A tipográfiai ember létrejötte*, Budapest: Trezor, 2001. Továbbá *Understanding Media*, Toronto: University of Toronto Press, 1964.

12 Ezt a kifejezést H. D., *Her*, London: Virago, 1984 című művéből kölcsönöztem.

Azáltal, hogy a nőket ma arra szólítjuk, hogy a fokozott standardizálódás korában is vállalják a felelősséget saját szellemi és morális értékrendszerükért, akkor a „közösség” fontosságát szeretnénk hangsúlyozni. A nőknek soha nem adódott lehetőségük arra, hogy tudományos női társaságokat alapítsanak és nemzetközi cserekapcsolatokat alakítsanak ki. A nők nem voltak első osztályú polgárok az irodalom világában, inkább csak szolgák egy filozófiai lakomán. Mi pedig, mint a diplomások világába érkezett jövevények, gyakran anélkül tesszük magunkévá az elfogadott értékeket, hogy azokat kellő kritikának vetnénk alá.

**„Mint nőnek, nincs hazám, mint nőnek,
hazám az egész világ” (Virginia Woolf)**

A közösségi kötelekek problémájának egyéb jelentősége is van a nők szempontjából: a társadalomtudósok széles köre – a feministáktól a kritikusabb politológusokig – azt panaszolja, hogy a nőkben alig él a honpolgári érzület, és a politikai életben is jelentéktelen szerepet vállalnak. Mintha a nők nem vennék elég komolyan a képviselői politikát. A szavazati jog önmagában nem garantálja a teljes értékű állampolgárságot. Ez többek között felelősségtudatot, végső soron pedig az odatartozás érzését feltételezi. Elgondolkoztató lehet Virginia Woolf meghökkentő megjegyzése is a nemi szerep és az internacionalizmus összefonódásáról. Első pillantásra a világpolgári életforma vonzónak tűnhet, de csak addig, amíg el nem gondolkodunk azon, hogy a történelem során a nőket miképp zárták ki az állampolgári jogok gyakorlásából. Pontosan amiatt hasonló minden nő, hogy egyenlően ki vannak zárva a társadalmipolitikai jogok gyakorlásából. Az én Woolf-olvasatom szerint mindannyiukban az a hasonlóság, hogy nincs olyan ország, amelyet a sajátjuknak nevezhetnének.

Egyformán hon-talanok.

Mielőtt az internacionalizmus önfelelt ünneplésébe fognánk, tegyük fel önmagunknak a kérdést: vajon mint állampolgárok eléggé jelen vagyunk-e a saját hazánkban ahhoz, hogy komolyan elkezdhessünk a világpolgári létről elmélkedni? Ha nem fontoljuk meg komolyan a saját kultúránkhöz való odatartozásunkat, benne a saját részvételünket és szerepünket, akkor könnyen abba a veszélybe kerülhetünk, hogy a nemzetközivé válást csak a nők száműzetésének egy újabb változataként fogjuk fel. Ahhoz, hogy a nemzetközi távlatok számunkra értelmet nyerjenek, először a saját társadalmi, politikai, gazdasági és szellemi értelemben vett állampolgárságunkkal kapcsolatos kérdéseket kell végiggondolnunk.

Ennek a helyzetnek az az előnye, hogy mint jövevények a törvényadta jogok világában, józanul közelíthetjük meg a nemzeti részvétel problémáját. Amint erre Woolf is rámutat, elég távol vagyunk a jelenlegi rendszertől ahhoz, hogy megálljunk és elgondolkodjunk, vajon annak módszerei a legjobbak és a legmegfelelőbbek-e. Morális és politikai szereplőkként akkor cselekedhetünk, amikor a kultúrában kavargás és zűrzavar keletkezett. Ebből a szempontból tűnik fontosnak az, hogy a mai

fiatal nők elgondolkodjanak, miben áll saját politikai szubjektivitásuk és állampolgári érzületük.

A nemzetiség és állampolgárság kérdésének áttekintése különösen haszthatatlan a növekvő rasszizmus és idegengyűlölet korában és – anélkül, hogy az etnocentrikus nacionalizmus csapdájába esnénk – nemcsak lehetséges, de szükséges is a nemzetállam fogalmának tárgyalása. Véleményünk szerint a feminista kutatás különösen a tekintetben eredményes, hogy nem rasszista alapról gondolja el az állampolgárságot, mivel a leglényegesebb kérdés éppen a nemzet közösségében való részvétel. Egyetlen nemzetközi nézőpont sem lehet teljes, ha az nem a nemzeti identitás világos megértésén alapszik.

A kérdés továbbra is az: milyen értékekre kívánunk támaszkodni, hogy a világ polgárai, mégpedig tevékeny polgárai lehessünk és elkerüljük azt, hogy globális száműzöttekké váljunk?

A nő mint nomád, a nő mint migráns

A száműzött nő képzetét kiegészíthetjük a nomád és a migráns képzetével. A nomádról én mint az „eszmékben gazdag nő” modelljéről beszélek:¹³ a nők küzdelmeinek történetében már a kezdetektől jelen van a nemzetközi szemléletmód. Nemcsak a feminizmus mint ilyen tekinthető nemzetközi mozgalomnak a 20. század más fontos társadalmi mozgalmához hasonlóan, hanem szellemi értelemben már a nőkutatás fogalmi rendszere is intenzív nemzetközi hálózatépítés eredménye. Példaként említhetjük, hogy a 20. században megjelent legjelentősebb feminista könyv – Simone de Beauvoir *A második nem* című műve, amelyet 1949-ben Franciaországban adtak ki – kiváltott ugyan némi bosszankodást és számos rosszindulatú megjegyzést, mégsem robbantott ki forradalmat. Egészen az 1960-as évekig vártunk arra, hogy az amerikai nőmozgalom második hulláma végtére felismerje, hogy Beauvoir könyve valóban világhírnévű elemzés. *A második nem* megjelenésének folyományaként csak azt követően jött létre a nőkutatásoknak nevezett diszciplína, hogy Kate Millett, TiGrace Atkinson és Shulamith Firestone műveiket Beauvoir elemzésének szentelték. Egy transzkontinentális amerikai kapcsolat létrejöttére volt szükség ahhoz, hogy Európában az 1949-ben Párizsban kiadott kötetet mint forradalmi művet méltassák.¹⁴ Az amerikai elemzések nélkül talán rejtve marad a könyv felforgató hatása. Ez csak egyetlen példa a folytonosság hiányára, amellyel számtalanszor találkozunk a feminista eszmetörténetben: a nők számára a nemzetközivé válás a törékeny örökség megőrzésére kínál lehetőséget.

Mindez természetesen nem korlátozódik a nőkutatásra vagy a feminista gondolkodásra. A teljes eszmetörténet ilyen szétválásokból, transzatlanti fordulatokból és szakadékokból jött létre. Megismétlem: úgy is

13 Dale Spender, *Women of Ideas*, London/Boston/Melbourne: Ark Publications, 1982.

14 Számos amerikai feminista utal erre a transzatlanti kapcsolatra, például Alice Jardine és Donna Stanton. Ld. Hester Eisenstein és Alice Jardine, *The Future of Difference*, Boston: G. K. Hall, 1980.

elgondolhatjuk a nemzetköziség dimenzióját, mintha az egy variáció lenne az „archívum” témájára, vagyis a szimbolikus tőke tárolására, megőrzésére és reprodukciójára. A nemzetközivé válás működhethet az ellenállás stratégiájaként is: lehetővé teszi, hogy bizonyos gondolatok a történelmi bizonytalanságok ellenére is fennmaradjanak, a megszakításokból folytonosságot teremtsenek. Az eszmék legbiztosabb menlevele nomád természetük. Vegyük példaként a náciizmus megjelenését követően a közép-európai zsidóság sorsát: az európai értelmiséget a Németországból és a szomszédos országokból száműzetésbe vonulók sokasága a legkiválóbb tagjaitól fosztotta meg. Többségük az angolszász világba olyan elgondolásokat vezetett be, mint például a marxizmus, a pszichoanalízis, a fenomenológia, hogy ne is beszéljünk a természettudományokról (hard sciences), amelyek az amerikai kultúrát a nyugati világ vezető hatalmává tették. Az eszmetörténet mindig egy nomád történet, a fizikai áthelyeződés csupán egy eszköz ahhoz, hogy bizonyos gondolatok fennmaradjanak, ne vesszenek el. Mert az eszmék épp oly halandók, mint az emberi lények és hozzájuk hasonlóan kiszolgáltatottak a történelem csavarainak és fordulatainak.

A másik képzet, amelyet meg szeretnék idézni, a migráns képzet. A migránsnak – ellentétben a nomáddal – úticélja van: a tér egyik pontjából meghatározott szándékkal halad a másik felé. A migráció kérdése abból a szempontból is fontos, hogy minden európai kultúrában az idegen szubkultúrák egész sorát hozta létre, amelyeknek igen gyakran a nők a hűségesebb őrzői és továbbörökítői.

A migráns nők jelentős részét képezik annak a csoportnak, akiket úgy is nevezhetnénk: a „háztartások idegenjei” a posztindusztriális metropoliszokban. Róluk, akik a domináns nyelvtől és kultúrától teljesen különböző nyelvvél és kultúrával rendelkeznek, rendszerint megfélemeznek a nemzetközi távlatokról szóló vitákban. Vajon mikor fogjuk végtére is megérteni, hogy a nemzetközivé válás az otthonunkban kezdődik? Mi, fehér értelmiségi nők vajon mennyire vagyunk közel a migráns nőkhöz, akiknek még nálunk is kevesebb állampolgári joguk van? Mennyire vagyunk fogékonyak azoknak az idegeneknek a szellemi értékeire, akik itt, az udvarunk végében laknak? Nemzetközi karrierre készülő olvasóinktól, akiknek az utazás majd a hivatásukkal jár, azt kérdezném: ők mennyit tudnak ezeknek az embereknek az idegenségéről? Ahhoz, hogy számunkra komoly gyakorlattá válhasson a nemzetközivé válás, meg kell fontolnunk a közelségnek, a közömbösségnek és a kulturális másságnak ezt a paradoxonát, amely a nomád értelmiségi és a migráns nő viszonyát jellemzi.

Mobilitás

A korábbiakban, hogy a nemzetközi perspektíváról való gondolkodásra ösztönözsek, képzetek sorát idéztem fel: a nemzetközi kulturális színtér szereplőjét, a nemzetközi cserekapcsolatok résztvevőjét, a nomád, a száműzött és a migráns képzetét. Mindezek egy igen összetett probléma

különböző vetületeit jelentik, s egytől egyig a szubjektivitás kérdéséről szólnak – mind politikai, mind elméleti értelemben. Ekkor – ahogyan más, a nők által jelenleg folytatott tevékenységek esetében is – arról van szó, hogy újra elsajátítjuk és újraértelmezzük identitásunkat, értékeinket és gondolatainkat egyaránt. A szubjektivitás újraértelmezésének folyamatával az is együtt jár, hogy a nők folytonosan újra elsajátítják saját identitásukat, szexualitásukat, eszméiket. A gondolkodók Arisztotelész-től kezdve egészen Freudig a nőket mozdulatlanoknak, vagyis passzívoknak és meglehetősen inaktívnak írták le. A passzivitás parancsa súlyos teherként nehezedett a nőkre, és mindenekelőtt függő társadalmi helyzetet írt elő számukra. A nők fizikai, szellemi és intellektuális szabadsága előtt a történelem során roppant korlátok álltak.

A mobilitás a szabadság egyik aspektusa, s mint ilyen, a nők számára valami újat és érdekeset jelent. Az, hogy szabadon közlekedhetnek, hogy oda mehetnek, ahova akarnak, olyan jog, amelyet a nők csak most nyernek el. Gondoljunk csak arra, hogy a nőmozgalom miképp karolta fel a mobilitás ügyét, különösképp a „vedd vissza az éjszakát” kérdését illetően, amely a szexuális erőszakkal szemben meghirdetett kampány volt. Az, hogy jogosulttá váltunk arra, hogy oda menjünk, ahová akarunk, anélkül, hogy fizikai vagy pszichikai büntetést szenvednénk el azért, hogy ott vagyunk, tehát az, hogy a nők jogosulttá váltak a mobilitásra, rendkívüli eredmény.

A fizikai dimenzió itt csupán az egyik szempont. A mobilitás a szellemi alkotás terére is utal, vagyis arra, hogy a magunk számára szabadon alakíthassunk ki új életvitelt és saját reprezentációs sémákat. A szellem szabadsága a fizikai mobilitás megfelelője. Szerepét tekintve ahhoz hasonló az éjszaka visszavétele, ahogy a nő kutatás teoretikusai is visszahódítják a „felfedezetlen kontinenst” mindazoktól a reprezentációktól, amelyekké azt torzították. A mobilitás révén juthatunk el önmagunk megfelelő reprezentációihoz.

A nők a történelem során talán azért váltak nomáddá, mert nem lehettek első osztályú állampolgárok. Azonban a nők számára ma az jelent kihívást, hogy a nomád állapot pozitívumait összekapcsolják a női nemi szerepért érzett felelősségtudattal. Más szóval azzal, hogy elismerjük az „internacionalizmus” összetettségét, együtt jár az is, hogy ütköztetjük a nőket egymástól elválasztó és megkülönböztető sokféle különbözőséget, ahelyett, hogy az internacionalizmust a globális testvériségnek egy újabb, hamisan megnyugtató, átfogó meghatározásaként alkalmazzánk.

A nők ma már nem globális száműzöttek, inkább lokálisan elhelyezettek, emiatt elhelyezkedésük is különböző és sokféle. Vajon transzkulturális és lefordítható álláspontot képvisel-e a lázadásnak és látásmódnak az a keveréke, amely a feminista programot jellemzi? Vajon a *feminista* terminus elég fogékony lehet-e a különbözőségekre ahhoz, hogy képviselje a nőket egyesítő politikai akaratot?

Azok a feministák, akik elismerik a sokféle elhelyezkedés és a kulturális diverzitás jelentőségét, a következő fontos politikai kérdéssel szembesülnek: vajon ez a tudatosság – a különbözőségek elismerése – miképp

EURÓPAI SZEMMEL

befolyásolja majd a különböző osztályokhoz, fajhoz, korosztályhoz és szexuális irányultsághoz tartozó nők nemegyszer törékeny szövetségét? A különbözőség elismerése vajon miképp befolyásolja a politikai koalíciók létrehozatalát? A folyamat, amelyben a politikai konszenzus definiálása és kialakítása végbemegy, tőlünk mégis azt követeli, hogy felvessük a következő kérdést: a közös látásmód és érdekek miképp metszik a nők közötti különbözőségek dimenzióját?

BÁNYAI EMŐKE

A családokat támogató szolgáltatások integrációja

1947-ben Minnesota államban egy kutatást végeztek, mellyel a segítő rendszerek működésének eredményességét kívánták megállapítani. A vizsgálat meglepő eredményt hozott: kiderült, hogy a jóléti intézmények által nyilvántartott családok igen kis töredéke (6 százalék) vette igénybe az adott településen nyújtott összes szociális szolgáltatás 50 százalékát; olyan családok, melyekben sokféle probléma fordult elő ugyanabban az időben. A kutatás nyomán olyan integrált programok kidolgozásába kezdtek, melyek egységes gondolkodási és szervezési keretben eredményesen segítik ezeket a családokat (Bogaart, 1997).

„A segítő rendszer gyakran maga is hozzájárul azoknak a problémáknak a kialakulásához és fenntartásához, melyek megoldása a feladata lenne¹.”

Monica McGoldrick

A párhuzamosan futó, koordinálatlanul nyújtott szociális szolgáltatások egymást kioltó, sőt esetenként egyenesen kártékony hatására az 1960-as évek végétől figyeltek fel erőteljesebben a fejlett országok szakemberei. Angliában az ún. Seebom-jelentés (1968) nyomán a szolgáltatások szervezésében fordulat következett be: megkezdődött a korábban szétaprózott különféle segítségnyújtási formák összeegyeztetése. Azóta újabb és újabb jelentésekben fogalmazódott meg a különféle szociális szervezetek közötti jobb együttműködés, az egységesen végiggondolt és azonos keretben biztosított szolgáltatások igénye. Ez a tendencia máig érvényes, és elvárás is lett: az Európai Unió tagországaiban a decentralizált, helyhez kötött, integrált szolgáltatások jelentik a követendő mintát.

A következőkben összefoglalom, milyen problémákat okoz a segítség széttagoltsága, milyen lehetőségeket ad, de milyen nehézségeket is jelent a szolgáltatások integrációja egy jól körülhatárolható területen: a gyerekes családoknak nyújtott segítő beavatkozások terén.

Hangsúlyoznom kell, hogy integráción itt a szolgáltatások tervezésének, nyújtásának és értékelésének összerendezett, közös folyamatba il-

¹ Monica McGoldrick előszava Evan Imber-Black könyvéhez; Evan Imber-Black (1988): Families and Larger Systems. The Guilford Press, New York, 1988., IX.

lesztett megvalósulását értem, ami egyidejűleg szakmai koncepció és gyakorlat. Nem intézmény-összevonásokat jelent, hiszen azonos telephelyen, ugyanabban a szervezeti keretben is folyhat fragmentált praxis. Az integráció filozófiája tehát nem alkalmas pusztán költségcsökkentő intézkedések indoklására.

A szétaprózott szolgáltatások. A család és a különféle segítők kapcsolatának dinamikája

A hetvenes évektől a fejlett országokban egyre több figyelem irányult arra, hogy a segítő rendszerek gyakran maguk is részeseivé válnak azon problémáknak, melyeknek megoldására hivatottak. Ettől kezdve a vizsgálódás már nem ér véget a család határainál, hanem a család és a nagyobb rendszerek kapcsolata kerül a középpontba. Evan Imber-Black (1988) szerint a családok és a velük interakcióban lévő intézmények maguk is jelentéssel bíró rendszert alkotnak. Együttműködésük során kialakulhatnak a fejlődést és a problémák megoldását elősegítő mintázatok, de olyanok is, melyek akadályozzák vagy lehetetlenné teszik e célok megvalósulását. A segítőnek tehát ezt a kiterjesztett rendszert kell figyelembe vennie és elemeznie beavatkozása megtervezése előtt, hogy ne a család, vagy más segítők sikertelen erőfeszítéseit ismétlje meg. Ennek hiányában a beavatkozások nemcsak hatástalanok, de egyenesen veszélyesek is lehetnek.

Némely családnál több generáción átívelő hagyománya van a segítő rendszerekkel való kapcsolatnak, ahol mind a család, mind a segítők új generációi ugyanazt a mintát ismétlik. Egyes családokban olyan kimondatlan szabályok érvényesek, melyek a segítő rendszerekkel való kapcsolatot akár több emberöltőn keresztül is meghatározzák (Imber-Black, 1988: 16–17). A soha le nem záruló segítő kapcsolatok egyre dependensebbé, önálló működésre egyre inkább képtelenné teszik a családot. A sokproblémás családok általában több szociális munkástól, szakosodott intézményektől kapnak segítséget; esetleg úgy válogatják, cserélgetik segítőiket, mint a boltban az árut. Ezért a sokproblémás családokat *sok intézményt foglalkoztató* családoknak is nevezik, s körülöttük sokszor olyan dinamika alakul ki, melyet a segítő intézmények is nehezen tudnak kezelni.

Colapinto (1995) a súlyosan szétesett, belül igen sérülékeny családok határainak feloldódására, illetve a szociális szolgálatokkal való összeolvadásra hívja fel a figyelmünket. E családok úgy stabilizálják magukat, hogy szoros kötelékeket alakítanak ki a szociális szolgálatokkal, így hosszú távon ezek az intézmények szabályozzák belső folyamataikat. Labilis időszakában a család kívül keres biztonságot. Ennek példája az a folyamat, melyben krízis esetén a gyermeket kiemelik otthonából. Ekkor a szociális szolgálatok feltételeket szabnak, melyeket a szülők teljesítenek annak érdekében, hogy visszakaphassák gyermeküket. Újraegyesül a család, majd a mézeshetek rövid időszaka után újra romlani kezd a helyzet, egészen addig, míg a gyermeket újra kiemelik otthonából. Ezt nevezi

Mallucio, Fein, Davis (1994) „családon kívüli hurok”-nak. E családok esetében a segítő és a család rendkívül instabil rendszert alkot, melybe bevonódhat a szupervízor, a gyámhivatal stb. is. A család működőképességének, sőt néha pusztá létének megőrzése érdekében a családon belüli folyamatokért felelős rendszer egyre bővül.

Az eltérő céllal nyújtott segítő beavatkozások jó esetben csak kioltják egymást, máskor azonban maguk is egy veszélyeztető dinamika részesei lesznek, a jószándékú segítő pedig a veszélyhelyzetet konzerváló, sőt fokozó tényezővé válik. Ezt a folyamatot, valamint a segítségnyújtás mintáinak átalakítását, a szolgáltatások egy adott esetben történő integrálását írja le Peter Dale, Murray Davis, Tony Morrison, Jim Waters (1999) tanulmánya.

A segítő szervezetek természetüknél fogva sok mindent akaratlanul és észrevétlenül átvesznek abból a stresszből és zavarodottságból, amelylyel ügyfeleik küszködnek. Ezt a folyamatot ragadja meg és elemzi Hawkins és Shohet (2002) munkája. Az empatikus szociális munkásokban a klienséhez hasonló érzések keletkeznek, melyek a párhuzamos folyamatok révén megjelennek a teamen belül, a munkatársakhoz való viszonyban. Amit a team nem tud tartani (holding), feldolgozni és megérteni, azt kijátssza a más szervezetekkel való viszonyában. Ilyen esetekben az összes érintett közös szupervíziója segíthet a helyzet tisztázásában, konstruktív, a fejlődést segítő minták kialakításában.

A jóindulattal, de koordinálatlanul nyújtott, egyéni problémákra és szükségletekre koncentráló gyermekjóléti szolgáltatások nemcsak nem erősítik meg kellőképpen a családokat, hanem éppen a felbomlásukhoz járulnak hozzá – állítja a családterapeuta szerző-hármas: Patricia és Salvador Minuchin, valamint Jorge Colapinto (2002). A sokféle, jószándékú szolgáltatás sok esetben nem segíti az amúgy is törekeny belső egyensúlyokkal rendelkező, könnyen felbomló családokat integritásuk (épségük, eredeti összetételük) megőrzésében. A fragmentált szolgáltatások inkább a szétesésben asszisztálnak, így a segítőik céljaikkal pont ellentétes hatást érnek el. A krízisről krízisre élő családok életében fontos szerepet játszó erőszak nemcsak a családon belül játszódik le, hanem a társadalmi beavatkozásokat is jellemzi. A társadalom abszolút hatalmánál fogva a gyengék védelmét biztosítja, de eközben a szakemberek gyakran nem veszik figyelembe, sőt lerombolják az ott működő kapcsolatokat és a család struktúráját, anélkül, hogy felismernék, hogy ezekkel a folyamatokkal erőszakot követnek el. A mégoly szükséges beavatkozások mellékhatásaként szétrombolják a család még működő, lehetőségekkel, erővel rendelkező részeit is. A hivatalos beavatkozások épp úgy végletesek, mint ahogyan a családban is egyszer teljes az összeolvadás, máskor áthatolhatatlanok a határok: a hivatal időnként kiemeli a gyereket, máskor újraegyesíti a családot, majd újabb kiemelés következik. A két véglet között kevés differenciált megoldás létezik. A család és a segítő intézmények rendszer-szemléletű megközelítésére, a köztük lejátszódó interakciós mintázatok felismerésére, valamint ennek alapján a kívánt változást lehetővé tevő szolgáltatások integrált megtervezésére és kivitelezésére van szükség ahhoz, hogy a felborult egyensúlyt helyreállíthassuk, és céljainknak megfelelő eredményt érhesünk el.

A családot egységként megcélzó, integrált szociális munka-beavatkozások fellendülése a fejlett országokban a hetvenes években történt, azóta – a korábbi intézmény-központú gyakorlattal szemben – jelentős részüket ismét a családok otthonában végzik. E változás háttérében az a paradigmaváltás áll, melynek nyomán a szakma nem a családok szétdarabolásával, hanem a jobb működésre való képességük felerősítésével kíván hozzájárulni a kialakult problémákkal való sikeres megbirkózáshoz. Ekkorra világossá vált, hogy egyre több gyereket emelnek ki a családból, akik egyik helyről a másikra vetődnek, és sohasem kerülnek haza. Ez az eljárás költséges és destruktív mind a gyerekek, mind a családok szempontjából. A fejlett országokban jelentős anyagi forrásokat biztosítottak olyan programok számára, melyek megtartják a gyerekeket otthonukban, vagy újraegyesítik a családot, amennyiben a kiemelés már megtörtént. Így a család lett a beavatkozások törvényes egysége, ezt állami támogatás és a beavatkozások közös filozófiája támasztotta alá. E szolgáltatások közös jellemzője, hogy központjukban a család áll, s nemcsak a gyerek; a szülőktől pedig elvárják, hogy vegyenek részt a programban, vállalják a felelősséget, valamint használják és mobilizálják a rendelkezésükre álló természetes forrásokat.

A következőkben áttekintem, mi jellemzi az integrált szolgáltatásokat a hagyományos, széttagolt, nem rendszer-szemlélet szerint kialakított segítségnyújtással összehasonlítva.

A szolgáltatások integrációja

Az integrált szolgáltatások bevezetésével kapcsolatos legátfogóbb elemzést a *Successful Services to Our Children and Families at Risk* című kötet tartalmazza, mely az ún. OECD országok: Belgium, Kanada, Finnország, Franciaország, Németország, Olaszország, Hollandia, Portugália, Szlovénia, Svédország, Törökország, az Egyesült Királyság, valamint az Egyesült Államok e téren szerzett tapasztalatait összegzi.

Vizsgálata kiterjed a törvénykezés, a szolgáltatások kialakítása és megszervezése szintjére, indokolja az integráció szükségességét, összeveti a hagyományos szolgáltatásokat az integráltakkal.

Hagyományos segítő szolgáltatások

Különböző intézmények nyújtják, egymástól elszigetelten, hatásuk sok esetben kioltja egymást

A szolgáltatásokat az intézményi lehetőségek és érdekek irányítják

A bajban lévő családtól várják el, hogy megtalálja a segítő intézményt, és alkalmazkodjon annak rendjéhez. Ilyen megkeresés nélkül csak krízis esetén mozdul az intézmény

Integrált szolgáltatások

A különböző szolgáltatásokat egy folyamat keretében tervezik, nyújtják és értékelik

A szolgáltatásokat a család szükségletei szerint hangolják össze

A szolgáltatásokat úgy szervezik meg és biztosítják, hogy azok alkalmazkodjanak a család életéhez. Törekednek a családok idejében történő elérésére, nem várják meg, amíg a problémák krízisekhez vezetnek. A szolgáltatások célja, hogy segítségükkel lehetőleg megelőzhetőek legyenek a krízisek

Hagyományos segítő szolgáltatások

A segítő eljárások többnyire egyéni patológiában gondolkodnak, a beavatkozások során legfeljebb a közvetlen családot veszik figyelembe

Centralizáltak, a családnak kell felkeresnie különböző, esetleg lakóhelyétől távoli intézményeket

A különböző segítő eljárások néhány probléma megoldásában segítenek, de egyidejűleg szét is darabolják a családot

A szolgáltatásokat kizárólag szakemberek nyújtják, még azokat is, melyekhez nem szükséges szakképzettség

Integrált szolgáltatások

A segítő eljárások során az érintett szélesebb rendszereket is figyelembe veszik, részben olyan szempontból, hogy miként járulnak hozzá a problémához, részben pedig, hogy milyen segítség forrásai lehetnek az adott család számára

Decentralizáltak, a szolgáltatásokat a család otthonában, vagy a lakóhelyhez lehető legközelebbi helyen, egymással összehangolva szervezik és nyújtják

A különböző segítő eljárásokat a családot egységnek tekintve, valamint a szélesebb érintett rendszerek összefüggéseit figyelembe véve tervezik és valósítják meg

A szakképzettséget nem igénylő szolgáltatásokat önkéntes segítők, más szülők, egyéb természetes segítők nyújtják

Forrás: Successful Services to Our Children and Families at Risk Organisation for Economic Co-operation and Development, 1996, Paris, 44. oldal

A tanulmánykötethez az anyaggyűjtést az ún. *CERI-tanulmány* (Centre for Educational Research and Innovation) keretében végezték, 1993-tól 95-ig (Successful Services, 1996:44). E munka célja olyan információk összegyűjtése volt, melyek új, hatékony megközelítést jelentenek a szolgáltatások integrációjában. Az érintett országok törvényeinek, helyi rendeleteinek vizsgálata, esettanulmányok, félig strukturált interjúk alapján készültek el az egyes országokról szóló jelentések. Az összegyűjtött és feldolgozott információk eltérő rendszer-szintekre vonatkoznak. A makro-szintet a törvényhozás, a jogi szabályozás szintjén, a mezo-szintet a stratégiai jellegű tervezés, a működésre vonatkozó, pénzügyi és személyzeti kérdések elemzésével vizsgálja a tanulmány. Mikro-szinten a tanulmány a konkrét szolgáltatásokat, illetve ezeknek az igénybevevőkre, illetve a szakemberekre gyakorolt hatását mutatja be.

Megállapítja, hogy „a preventív megközelítésre a következő társadalmi gazdasági tényezők miatt van szükség: növekvő munkanélküliség és szegénység, a lakosság demográfiai összetételének megváltozása (előregedés), a család szerkezetének megváltozása, a képzett munkaerő iránti kereslet. E tényezők ösztönzik a humán szolgáltatások reformját, ideértve az oktatást is, hiszen napjainkban sokkal többféle készséggel, képességgel kell belépni a munkaerőpiacra, mint korábban. E reformok célja az emberi és gazdasági veszteség minimalizálása, a hatékonyság növelése” (Successful Services, 1996:25).

E tanulmánykötet kiindulópontja az érintett országok azon közös tapasztalata, hogy „a szociális szolgáltatások szétaprózottak, túlzottan speciálisak, túlterheltek, egymástól elszigetelve működnek és kevés a kapacitásuk arra, hogy megtalálják és elérjék azokat a családokat, akiknek ezekre a szolgáltatásokra szükségük van” (Successful Services, 1996:20).

TANULMÁNYOK

Ez a állapot egy olyan történeti fejlődés eredménye, melyben a segítő szolgáltatások tekintélyes részét hosszú ideje egymástól független, vagy csak esetleges kapcsolatban álló civil szervezetek nyújtják. Az állam a szubszidiaritás elve alapján „a segítséget és gondozást elsősorban a családok, rokonok, szomszédok feladatának tekinti, csak ez után következnek az önkéntes ill. kötelező szolgáltatások” (Successfull Services, 1996:21). Ebben a felfogásban a szükséges gyermekjóléti munka túlnyomó többségét maguk a családok, a rokonság, valamint a lakóközösség más tagjai végzik el, csak ahol ez nem elegendő, ott lehet szükség a civil szervezetek, illetve az önkormányzati gyermekjóléti intézmények által nyújtott szolgáltatásokra. Az ilyen módon igénybe vehető, *nem integrált* szolgáltatások hiányosságait a következőképpen összegzi az említett kötet:

Probléma	Példák
A szükséges szolgáltatásokat nehezen lehet igénybe venni	A szolgáltatásokért különböző helyekre kell utazni, többféle űrlapot ki kell tölteni, többször készül felmérés
A szükséges szolgáltatások elérhetetlenek	Egyes speciális szolgáltatások nem minden földrajzi területen elérhetőek, vagy ami elérhető, az nem tudja kielégíteni az igényeket
A szolgáltatások nem folytonosak	A szolgáltatók nem hangolják össze erőfeszítéseiket, nincsenek átfogó tervek, vagy ezek nem ismeretesen az igénybevevők előtt
A szolgáltatások krízis orientáltak	Nincsenek megfelelő megelőzést biztosító szolgáltatások, meg kell várni, míg a problémák elérik a krízis szintet, csak akkor kezdik el a szolgáltatást nyújtani
Ugyanannak a problémának különböző aspektusaiban, ill. az emberi élet különböző szakaszaiban más intézmények illetékesek	Ugyanaz a család más és más intézmények szolgáltatásait veszi igénybe, melyek kellő együttműködés hiányában gyengítik, vagy kioltják egymás hatását, esetleg nemkívánatos mellékhatásokat érnek el
A szolgáltatások nem elszámoltathatóak	A finanszírozás a kliensek száma és nem az elért eredmények alapján történik. Kevés adat áll rendelkezésre, mellyel a munka eredményességét mérni lehetne

Forrás: Children First. (1990) Report of Advisory Committee on Children's Services. Queen' Printer, Toronto, Ontario

A fentiek teszik szükségessé a szolgáltatások integrációját, mely „nem új, minden létező program felett álló elképzelés, hanem olyan folyamat, mely integrált keretet ad a folyó programoknak, racionalizálva és gazdagítva ezeket, hogy jobb színvonalon, jobban elérhető szolgáltatásokat lehessen nyújtani a rendelkezésre álló lehetőségek által meghatározott keretek között” (Successfull Services, 1996:35).

A különböző szolgáltatások integrálására, illetve koordinálására írá-

nyuló törekvéseknek sok országban hosszú története van. Ez a különböző szereplőket érintő folyamat változást jelent az adminisztratív eljárásokban, az attitűdökben, valamint a konkrét gyakorlat szintjén. Az új megközelítés preventív és természeténél fogva holisztikus, mely hangsúlyozza a problémák korai felismerését, és legfőbb célja a családok megtartása.

A legfontosabb stratégiai váltás, hogy inkább a családot, mint egységet tartják szem előtt, semmint az egyes gyereket, inkább a lakókörnyezetben avatkoznak be, nem a gyereket emelik ki otthonából, és olyan koordinált, eredmény központú stratégiák kialakítására törekszenek, melyek különböző intézmények tevékenységének és különböző szakmai nézőpontok összehangolásával keletkeznek (Successfull Services, 1996:37).

Az integrált szolgáltatások kialakításakor az ún. ökológiai megközelítés érvényesül, amely hangsúlyozza a gyermeki fejlődés holisztikus jellegét egy meghatározott kulturális környezetben belül, valamint azt, hogy nemcsak az egyénnek, hanem társadalmi egységeknek, pl. családoknak, helyi közösségeknek is szükségük lehet támogatásra. E megközelítés egyben számol azzal, hogy a társadalmi depriváció különféle területeken érvényesül, de ezek a hatások egymással kölcsönhatásban állnak, pl. a szegénység meghatározza, hogy milyen egészségügyi lehetőségekhez jut hozzá valaki, milyen eredményes a tanulásban, következésképpen milyen kilátásai lesznek a munkaerőpiacon.

A gyerekeknek és családjuknak nyújtott jóléti szolgáltatások egyik, magától értetődő közege az iskola. Ezzel kapcsolatban azonban végig kell gondolni a család korábbiakhoz képest megváltozott szerepét a gyerekek iskoláztatásában, valamint azokat a várható nehézségeket, melyeket bizonyos szolgáltatásoknak az iskolába való telepítése jelenthetne.

Az idézett *CERI-tanulmány* szerint a következő alapelveket követik, illetve a következő tényezőket veszik figyelembe a az iskolában nyújtott jóléti szolgáltatások kialakításakor:

- A szülők viselik az elsődleges felelősséget a gyermek jólétéért.
- Amennyiben a szülők nem vállalják ennek felelősségét, akkor beavatkozásra van szükség. A tanárok lehetőségei korlátozottak, a segítő szolgálatok túlterheltek és krízis orientáltak. Mire reagálnak, a gyerek már kiesett az iskolarendszerekből. Ezért az iskolák felelőssége a szolgáltatók szélesebb körével történő együttműködés.
- A tanárok felelőssége, hogy élő kapcsolatot alkossanak a helyi szolgáltatások és a szülők között.
- A gyermekek jólétével kapcsolatos, iskolában biztosított szolgáltatások elterjedtek, de a következő problémákat vetik fel: a tanári és a segítő szerep ütközése, a segítői munkához szükséges képzettség, tapasztalatok, anyagi források, valamint a segítséghez szükséges megfelelő infrastruktúra hiánya, az iskolákban a színvonal emelésére irányuló nyomás, a tanárképzés hiányosságai a problémás gyerekekkel és családjukkal való foglalkozásra felkészítés terén (Successfull Services, 1996:26).
- Az iskolába telepített szolgáltatások stigmatizáció nélkül tudják elérni az iskoláskorú gyerekek döntő többségét, de már nem érik el azt a legveszélyeztetettebb csoportot, akik kimaradtak az iskolából.
- Az elsődleges prevenciók céljait nyújtott szolgáltatások mellett szükség van olyan másodlagos, illetve harmadlagos prevenciók célokát meg-

TANULMÁNYOK

valósító szolgáltatásokra, melyek az iskolába járó, illetve onnan kimaradt veszélyeztetett gyerekeknek szólnak.

- Veszélyeztetettnek tekinti e tanulmány azokat a gyerekeket és fiatalokat, akik sikertelenek az iskolában, a munkavállalásba, illetve a felnőtt életbe való átmenetben, aminek következtében nem tudnak majd a társadalom aktív tagjává válni.

Az integrált, illetve hagyományos szolgáltatások közötti legfontosabb eltérések a következők:

Hagyományos, nem integrált szolgáltatások	Integrált szolgáltatások
A szolgáltatást nyújtók lehetőségei szerint szerveződik	A szolgáltatással élők igényei szerint szerveződik
Egyéni fókusszal dolgozik	A munka fókuszában a család áll
A befektetett munkán van a hangsúly	A hangsúly az elérni kívánt eredményen van
Krízis orientált	A megelőzés és a beavatkozás közötti egyensúlyt keresi
Centralizált	Decentralizált
Kötelező szolgáltatásokat nyújt	Többféle forrásra támaszkodik, magánere is
Értékelésének szempontja az előírások betartása	Értékét az elért eredmények mutatják
Az intézményben folyik	Az adott lakóközösségben folyik
A szolgáltatásokat különböző képzettségekkel rendelkező szakemberek nyújtják	A szolgáltatásokat szakemberek, szülők és nem hivatásos segítők nyújtják
Elszigetelt projekteket működtet	Intézményi változásra törekszik

Forrás: Successful Services to Our Children and Families at Risk (1996) Organisation for Economic Co-operation and Development, Paris, 25. oldal

A tanulmány megállapítja, hogy szinte minden érintett országban törvénybe iktatták és nemzeti programként működtetik a szolgáltatások integrációját. A koncepció elfogadását humanitárius elköteleződés és gazdasági megfontolások egyaránt motiválták. A szolgáltatások integrációja mellett a másik legfőbb törekvés sok országban az, hogy a családokat tartsák együtt, ahelyett hogy a gyermeket kiemelnék, és intézetbe vagy nevelőszülőkhöz helyeznék.

A részt vevő országok felismerték a szociális és oktatási politika kölcsönhatását, és sok olyan rendeletet hoztak, melyek a szolgáltatások integrációja érdekében a különböző szektorok és tudományterületek együttműködését szabályozza. Ezt a következőkben a teljesség igénye nélkül néhány példával szemléltetem.

- Finnországban három minisztérium (mentálhigiéné, egészségügy, gyermekjólét) közreműködésével valósult meg az a program, melynek célja az iskolák „mini jóléti államokká alakítása”, amelyek oktatási, egészségügyi, szociális szolgáltató és pályaválasztási központokként működnek.

- Az Amerikai Egyesült Államokban az ún. *Family Preservation and Family Support Services Act* beiktatására 1993-ban került sor. E program külön forrásokat biztosít azon államok és helyi közösségek számára, amelyek programjukban megfogalmazzák az integrált szolgáltatások nyújtását. Ennek jegyében több államban a helyi önkormányzatok korábbi jóléti és gyermekvédelmi osztályait olyan integrált családtámogató osztályokká alakították át, melyek nevükben is hordozzák a koncepció-váltást (*Family Independence Services*).

- Hollandiában az *Ifjúság védelméről és gondozásáról* szóló, 1989-ben elfogadott és 1992-ben hatályba lépett törvény koherens keretet ad az önkéntesen igénybe vehető ifjúság-jóléti szolgáltatásoknak, a törvényes gyermekvédelemnek és a fiatalkorú bűnelkövetőkkel való foglalkozásnak. A törvény megvalósítása életbelépésétől kezdve a jóléti, az egészségügyi és kulturális, valamint az igazságügyi miniszter közös felelőssége. Fő alapelvei a következők: „a gyermek életébe szükséges beavatkozások a lehető leghamarabb kezdődjenek, a lehető legkevesebb eszköz igénybevételével, a lehető legrövidebb ideig tartsanak, és a családhoz lehető legközelebbi helyen történjenek meg” (Balogh, 1999:4).

- Németországban *A gyerekeknek és az ifjúságnak szóló szolgáltatásról szóló törvény* együttműködésre szólítja fel az ifjúság-jóléti szolgáltatásokat, iskolákat, képző intézményeket, egészségügyi szolgáltatásokat, és az együttműködést háromévenként felülvizsgálják. A törvényben az ifjúság új felfogása jelenik meg, a prevencióra helyezi a hangsúlyt, és az ifjúság-jóléti irodákat különböző feladatokkal bízza meg a családok támogatása érdekében, pl. nevelési tanácsadás, tanácsadás sérült gyerekeket nevelő családoknak stb.

Az áttekintett törvények mindegyike előírja, hogy a konkrét programok megszervezését helyi szinten kell megoldani, ott kell létrehozni a helyi közösség igényeinek megfelelő együttműködést a különböző szakmák, illetve szektorok között. (E folyamat legfontosabb szereplői az állami, illetve önkormányzati szektor oldaláról a következők: az oktatásügy, az egészségügy, a szociális szolgáltatások, a foglalkoztatásügy, a lakásügy, az igazságszolgáltatás, illetve a rendőrség. A legfontosabb civil résztvevők a szolgáltatást nyújtók és igénybevevők szervezetei, a szülők és szervezeteik, gazdasági szervezetek, vállalatok, helyi vezetők.)

Szintén közös jellemzője a vizsgált törvényeknek, hogy a programot több minisztérium közös felügyelete alá rendelik, közös finanszírozással, mivel a külön finanszírozás ismét szét darabolná az integráltan létrehozott szolgáltatásokat. Helyi szinten több intézmény közös tervezését, együttműködési megállapodásokat várnak el a különböző résztvevőktől, a szolgáltatások szintjén pedig hálózati együttműködést, esetkonferenciákat, több intézmény közötti közös felvételi, illetve esetvezetési eljárások kidolgozását, valamint olyan lokális szolgáltató központok kidolgozását ösztönzik, melyekben a lakosság helyben kaphatja meg a lehető legtöbb féle szükséges szolgáltatást. Ez az ún. *one step houses* rendszere. Hasonló módon szerveződnek az ún. közösségi iskolák is (Herczog, 1994).

A *CERI-tanulmány* áttekintést nyújt arról is, hogy milyen módon történik az integrált családmegtartó szolgáltatások követése és értékelése, va-

TANULMÁNYOK

lamint milyen eredmények, és milyen nehézségek tapasztalhatók az érintett és vizsgált országokban ezen a téren.

A programok *követése és értékelése* minden érintett országban intézmények feletti szervezetek felelőssége.

Az *eredményeket* egyrészt a felhasználók, másrészt az intézmények és a szakemberek oldaláról fogalmazza meg az idézett tanulmány (Successful Services, 1996:52)². A felhasználók oldaláról a kevesebb iskolai hiányzásban, jobb iskolai eredményekben, magasabb arányú foglalkoztatottságban, egészségügyi állapotban javulásában méri az eredményeket, melyhez indirekt jelzésként társul még a kliensek elégedettsége. Az intézmények és a szakemberek oldaláról a következőképpen összegezhető az integrált szolgáltatások hatása:

Pozitívumok	Negatívumok
Kevesebb költséggel működtethető	Több bürokratikus feladat
A szakemberek elégedettebbek: kevesebb stresszel járó munka, jobb eredmények	Több idő kell hozzá
Más szakemberek szerepének jobb megértése, információk megosztása, hálózatszerű működés	A szakmai identitás csökkenése, a specializáció csökkenése, állások elvesztése
Jobb kapcsolat a helyi lakóközösségek tagjaival, a helyi szükségletek jobb megértése, ennek megfelelő tervezés	Nagyobb terhelés, nem elegendőek a rendelkezésre álló források
A felhasználók nagyobb eséllyel kapják meg a szükséges szolgáltatásokat, egy, vagy kevesebb személytől	Nehéz a különböző szakmák közötti kommunikáció

Forrás: Successful Services to Our Children and Families at Risk (1996) Organisation for Economic Co-operation and Development, Paris, 52. oldal

Az integrált szolgáltatások kialakítása során természetesen jó néhány, részben előre kiszámítható, valamint váratlan nehézség volt tapasztalható. A követés, illetve az értékelő vizsgálatok a következőkben látták a legfontosabb *akadályokat*, illetve *leküzdésük lehetőségeit*:

- A szolgáltatók titoktartási kötelezettsége a szolgáltatást igénybevevő körülményeire vonatkozóan nehezítette a szolgáltatások integrációjának folyamatát. Újra kellett szabályozni a titoktartási kötelezettséget oly módon, hogy az a felhasználók jogait is védje, de ugyanakkor tegye lehetővé a különböző szolgáltatók között az adott családra vonatkozó információk megosztását is.

- Nehezítette a folyamatot a szakemberek félelme attól, hogy elveszítik autonómiájukat és tekintélyüket; a helyi szintű versengés a forrásokért, valamint a különböző intézmények egymással ellentétes érdekei. Ennek meghaladását rövid távon szűk fókusszal működő, külső konzultáció tette lehetővé, mely segítségével sor kerülhetett az eltérő érdekek

² Successful Services to Our Children and Families at Risk. Organisation for Economic Co-operation and Development, 1996, Paris, 52. oldal

egyeztetésére. Hosszabb távon a gyermekes családoknak a különböző szervezetek által nyújtott szolgáltatások összehangolása is többnyire csak akkor jöhet létre, ha erre a szereplőket a törvény kötelezi.

- Szintén akadályozták az integrációt azok a tradíciók, melyek szerint a bajbajutott embernek elsősorban saját magán kell segítenie, ha mindenképpen segítségre szorul, akkor azt kizárólag a civil szférában keresse. Ez az ellenállás elsősorban olyan jó minőségű szolgáltatások nyújtásával csökkenthető, melyet a különböző szektorok együttműködve biztosítanak.

- Nehézséget jelentett, hogy az együttműködésre nem képezték a szakembereket, valamint a gyermekvédelem gondolatkörében hosszú gyakorlatot szerzett munkatársaknak sem könnyű átállni az új szemléletre. Ezen a problémán a tananyag célzott átalakítása, illetve a szolgáltatók munka melletti képzése segíthet.

Következtetések

Magyarországon a rendszerváltás óta sokféle új szociális szolgáltatás jelent meg, ami – a több évtizedes kényszerű hiány után – egyértelműen pozitív fordulatként értékelhető. A kilencvenes években a szociális és a gyermekvédelmi törvény új intézmények sorát hozta létre, valamint az újjáéledt civil világban is rendkívül sokféle innovatív szolgáltatás jött létre. A rendszerváltással összefüggő társadalmi-gazdasági változások nyomán több rokon terület (egészségügy, oktatás) szolgáltatásainak egy részében is megjelentek a segítségnyújtás újfajta elemei. Természetesen messze vagyunk még attól, hogy a szolgáltatások (kvázi-)piacán túlkínálatról beszéljünk, sok esetben elemi hiányokkal kell szembenéznünk. Érzékelhető azonban az a fent említett jelenség is, hogy különféle szolgáltatók nyújtanak ugyanazoknak a családoknak segítséget, eltérő preferenciákkal, különféle szolgáltatási keretben. Néha a szakemberek egymásnak adják a kilincset: látogatja a családot a védőnő, a gyermekjóléti és a családsegítő szolgálat, civil szervezetek képviselői, valamint súlyosabb esetekben a gyermekvédelmi szakellátás érintett munkatársai – a család esetleg mégsem kapja meg azt a segítséget, amire szüksége lenne. A szolgáltatók sokszor nem egyeztetik céljaikat, vagy nem is tudnak róla, ki mindenki vesz részt az esetben. (Ehhez a dinamikához persze sok esetben maguk a családok is hozzájárulnak: tudatosan vagy sem, megpróbálják külön, egymástól elszigetelten tartani különféle segítőkiket.)

Az 1997-es gyermekvédelmi törvény koordinátor szerepet szán a gyermekjóléti szolgálatok munkatársainak: egy-egy magas szolgáltatásigényű esetben ők szervezik össze azt a – többnyire különféle szakemberekből álló – csapatot, melynek tagjai a családdal dolgoznak. Az esetkonferenciák, elhelyezési értekezletek, felülvizsgálati tárgyalások is lehetővé teszik, illetve adott esetben kikényszerítik a különféle segítségnyújtási formák összehangolását. A szolgáltatások valódi integrációja azonban általában nem jön létre. Nagyon kevés hazai kivételt ismerek, Magyarországon ma inkább a szolgáltatások differenciálódását és széttagolódását tapasztalhatjuk; valószínűleg ez is fontos állomása a fejlődésnek.

TANULMÁNYOK

Úgy vélem azonban, hogy a szolgáltatások integrációjának filozófiája és gyakorlata olyan tanulságokkal szolgálhat számunkra, amin legalábbis érdemes elgondolkodnunk. A segítő szakmák előtt álló egyik nagy kihívásnak tartom, hogy a közeljövőben a szolgáltatások biztosításának sokkal egységesebb, elérhetőbb, átláthatóbb és hatékonyabb módjait alakítsuk ki.

Hivatkozások

- Balogh Eszter (1999): A családi videotrénings módszer helye és szerepe a gyermekvédelemben. In: A családi videotrénings módszerének kialakulása és elméleti háttere. A Családi Videotrénings Egyesület kiadványai, 1. füzet, Budapest–Szeged
- Bogaart, Peter van Den (1997): The application of intensive programs: Hometraining in the Netherlands, Evaluation and its impact on practice. In: Walter Hellinckx, Matthew Colton, and Margaret Williams, (eds): International Perspectives on Family Support. Arena, England
- Colapinto, J. A. (1995): Dilution of family process in social services: implications for treatment of neglectful families. Family Process, vol. 34, no 3, 59–74.
- Dale, P., Davis, M., Morrison, T., Waters, J. (1999): Veszélyes családok, veszélyes segítők. Részlet. Család, gyermek, ifjúság, 3. szám
- Hawkins, P. – Shohet, R. (2002): Supervision in the helping professions. Open University Press, 153–155. oldal
- Herczog Mária (1994): Az amerikai iskolai szociális munkáról. Család, gyermek, ifjúság, 5. szám
- Imber-Black, Evan (1988): Families and Larger Systems. The Guilford Press, New York
- Közös jelentés a társadalmi befogadásról. http://europa.eu.int/comm/employment_social/publications/2001/ke4202521_en.pdf
- Malluccio, A. N., Fein, E. and Davis, I. P. (1994): Family Reunification: Research findings, issues, and directions. Child Welfare, vol. 53. 489–504. oldal
- Minuchin, P., Colapinto, J., Minuchin, S. (2002): Krízisről krízisre. Animula, Budapest
- Seebom, F. (1968): Report of the committee of local authority and allied personal social services. Her Majesty's Stationary Office
- Successful Services to Our Children and Families at Risk (1996) Organisation for Economic Co-operation and Development, Paris
- Vogelvang, B. (2002): A kommunikáció és együttműködés fejlesztése sokproblémás családokban. In: Családtámogató programok Nyugat-Európában. A Magyar Videotrénings Egyesület kiadványai, 3. füzet, Budapest, 7–31. oldal

KOMÁROMI RÓBERT¹

A megváltozott munkaképességű és fogyatékos munkavállalók munkaerő-piaci integrációjáról

Hogyan biztosítható a megváltozott munkaképességű és fogyatékos munkavállalók munkaerő-piaci integrációja? Tanulmányunk célja, hogy az integráció kérdésére adott egyes nemzetközi válaszokat, megvalósult módszereket és a módszerek jellegzetességeit értékelő módon bemutassa és elemezze. A bemutatás és az elemzés a következő területekre terjed ki: Európai Unió jogalkotása, az Európai Szociális Karta előírásai, a tagállamok gyakorlata, egy 20 és egy 18 országra kiterjedő nemzetközi vizsgálat. Ezt követően rövid tartalmi összefoglalót adunk közre a hazai gyakorlatról oly módon, hogy az a nemzetközi összehasonlításban is könnyedén értelmezhető legyen.

1. Az Európai Unió gyakorlata

Az ötvenes években keletkezett, három alapszerződés reziduális szinten kezelte a szociálpolitikai kérdéseket, hiszen mindenekelőtt az áruk, a szolgáltatások, a tőke és a személyek szabad áramlását voltak hivatottak előmozdítani – e tekintetben tehát leginkább liberális szemléletet tükröztek. E szerződések ugyanakkor magukban foglalták a nemzetállami, protekcionista piacok felbontását és a közös európai piac megvalósulását (nem utolsósorban annak védelmét az USA és Japán befolyásától), harmadrészt pedig jelentős állami szerepvállalást és ellenőrzést a piaci műveletek felett.

A Közösség csak fokozatosan jutott el az egyes hátrányos helyzetű csoport fogalmának megalkotásáig és a minél magasabb szintű társadalmi integráció gondolatáig. A fogyatékos személyek érdekében tett intézkedésekre és az érintett csoport közösségi jogban való megjelenésig jó néhány évet várni kellett. Ez persze nem jelenti azt, hogy a tagállamok gyakorlatában ne alakultak volna ki a fogyatékosokhoz kapcsolódó, az esélyegyenlőséget elősegítő jogi és intézményi struktúrák. A közösség azonban, ahogyan fentebb erre utaltunk, reziduális kérdésként kezelte a

¹ A tanulmány elkészítése a Magyar Ösztöndíj Bizottság, a Luxembourgi Kulturális Minisztérium és a Sacred Heart University at Luxembourg támogatásával jött létre. A szerző szociológus, e-mail: robkomaromi@hotmail.com

szociálpolitikai és benne a fogyatékossgal összefüggő kérdéseket: azok alapvetően nemzetállami szinten meghatározottak, mind a mai napig.

A Közösség legfontosabb célkitűzése, hogy a teljes jogú állampolgárságot és az egyenlő jogokat mindenki számára, így a fogyatékos személyek számára is biztosítani lehessen. A hátrányos megkülönböztetés tilalma, az esélyegyenlőség biztosítása és a társadalmi kirekesztődés elleni küzdelem állnak az e területre koncentrálódó politikák gyújtópontjában. Jól látható, hogy a politikák mögöttes struktúráiban a megfogalmazások két dimenziója rejlik: egyrészt a Közösség jogi eszköztárával biztosítani kell a „jogokhoz való egyenlő hozzáférést”, másrészt pedig „pozitív eszközökkel” támogatni kell a társadalmi integrációt.

A legfontosabb közösségi dokumentum a 11 tagállam által aláírt, de az Egyesült Királyság ellenállásán megbukott Közösségi Karta a Munkavállalók Alapvető Szociális Jogairól.² A Karta elfogadói aláírásukkal kötelezték magukat, hogy olyan, a fogyatékos munkavállalókra vonatkozó rendelkezéseket alkotnak, amelyek – többek között – elősegítik mobilitásukat, közlekedésüket és szakképzésüket. A dokumentum ugyanakkor megmaradt a politikai nyilatkozat vagy elvi állásfoglalás szintjén, jogi kényszerítő erővel nem rendelkezik. A dokumentum és annak Akcióprogramja azonban jelentős mértékben hozzájárult a közösségi programok kidolgozásához és továbbfejlesztéséhez, így pl. a Maastrichti Szociálpolitikai Egyezmény a Kartában foglaltak megvalósítása érdekében aktívabb közösségi tevékenységet vállalt fel a „munkaerőpiacról kirekedt személyek beilleszkedése” érdekében.

Az Amszterdami Szerződés az emberi jogok feltétlen tiszteletére hivatkozva a fogyatékossg területére (is) kiterjesztve kimondja a hátrányos megkülönböztetés tilalmát, illetve az ennek érdekében teendő intézkedések szükségességét. A Maastrichti Szerződés egyetlen helyen említi a fogyatékkal élő személyeket, amely arról rendelkezik, hogy a közösségi intézményeknek minden egyes jogszabály esetében figyelembe kell venniük a fogyatékkal élő személyek igényeit. A másodlagos és esetjogban számos irányelv, ajánlás, állásfoglalás és bírósági ítélet született. A legfontosabb közösségi állásfoglalások az akadálymentesítésről, az integrált oktatás eléréséről, parkolási lehetőségek biztosításáról és a foglalkoztatási esélyegyenlőség biztosításáról szólnak (Könczei 2000).

Indokolatlan leegyszerűsítés lenne azonban az Unió szociálpolitikáját kizárólag a közösségi joganyagokban foglaltakkal azonosítani. Kétségtelen, hogy a szociálpolitikai értelmezés klasszikus területein (nyugdíj, univerzális ellátások, segélyezés, lakáspolitikai, gyermekvédelem stb.) az Unió »hangtalan«, s meghagyja ezeket a területeket a nemzeti szintű szabályozás területének. Az Unió ugyanakkor részben új kategóriákat vezet be és használ (gondoljunk pl. a társadalmi kohézió fogalmára, amely alatt az Unió a területi egyenlőtlenségek csökkentését érti), másfelől társadalompolitikájának érvényesítését elsősorban a közösségi programjain és a Strukturális Alapok által finanszírozott projektjein keresztül érvényesíti. Mindez azt is jelenti, hogy az Unió számára a szociálpolitika nemcsak a nemzeti szociálpolitikák által garantált szociális jogok összes-

2 Bővebben ld. (Gyulavári – Peszlen 1998)

sége, hanem a közösségi programok³, projektek halmaza, amelynek alapvető célja az emberi- és közösségi erőforrások erősítése és mobilizálása, az állampolgáriság érvényesítése, valamint a társadalmi kirekesztés elleni küzdelem.

A hatvanas évektől egy olyan tendencia is megfigyelhető, miszerint a szociálpolitika összehangolása és közösségi szintű szabályozása előtérbe került. Az 1974-es állam- és kormányfők Párizsi Találkozásának Kommunikéjében a következő olvasható: „Az állam- és kormányfők hangsúlyozni kívánják, hogy ugyanakkora jelentőséget tulajdonítanak a szociális területen végrehajtandó cselekvéseknek, mint a gazdasági és pénzügyi unió elérésének”⁴. Az 1974-es szociálpolitikai akcióprogram is e célt követte, később a gazdasági és monetáris politikával egyenrangúvá emelték a szociális terület kérdéseit. A kilencvenes évek gazdasági nehézségei az európai foglalkoztatáspolitikai szakembereket is új foglalkoztatási elvek és közösségi akcióprogramok kidolgozására kényszerítették. A munkanélküliség magas szintjének leszorítása érdekében a munkahelyteremtést és a hátrányos helyzetű csoportok integrálását tekintették a legfontosabbnak. Ilyen hátrányos helyzetű csoport a fogyatékossgal élők csoportja, akik számára a munkaerő-piaci integráció egyben a társadalmi integráció záloga is. A közösség tehát ilyen indirekt, de mégis határozott módon közelíti meg a fogyatékossg problémáját.

2. Az Európai Szociális Karta és előírásai

A Karta mint bonyolult európai konstrukció

A nemzetközi jog második világháború utáni európai fejlődésében több meghatározó dokumentumot találunk. Ezek közül kiemelkedik az Európa Tanács két dokumentuma az Emberi Jogok és Alapvető Szabadságok Védelméről szóló Európai Egyezmény (1950), valamint az Európai Szociális Karta (1961). E két dokumentum közül leginkább a Kartát szokás „bonyolult európai konstrukciónak” említeni, utalva annak meghatározó történetiségére és funkciójára (Colinet 1977:88). A két dokumentum közötti feladatmegosztás jól kirajzolódik: a Karta a szociális jogok, az Egyezmény az emberi jogok leltára.

A nemzetközi jog ilyen típusú feladatmegosztása nem példa nélküli. Hasonló funkcionális kapcsolódás figyelhető meg az ENSZ esetében is, ld. Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1949), valamint a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Egyezségokmánya (1966) közötti kapcsolatot.

A második világháború lezárását követően elsősorban az emberi jogok megszilárdítását és nemzetközi elismertségét kellett megvalósítani, erre támaszkodva lehetett felépíteni és megnyugtatóan rögzíteni a parlamentáris demokráciák európai intézményrendszerét. A Karta több mint tíz éves „késésének” egyik oka nyilvánvalóan a szociális jogok természeté-

³ Ilyen akcióprogram pl. a HELIOS I. és II., Handynet és TIDE, bővebben ld. (Gyulavári 1998)

⁴ Idézi: (Gyulavári – Könczei 2000a:61)

ben keresendő. A gazdasági és szociális jogok különböző értelmezése az egyes tagállamok gyakorlatában nem könnyíti meg az ilyen tárgyú nemzetközi dokumentumok megalkotását. Ehhez hozzájárul az a tény is, hogy a szociális jogok biztosítása más követelmény elé állítja az államot, mint a polgári és politikai jogok. Míg az utóbbiak az állami beavatkozástól óvott területek, a szociális jog ezzel ellentétesen, aktív, afirmatív állami politikát igényel. Éppen ebben rejlik a két dokumentum közötti különbség az ellenőrzés és a jogok gyakorlása területén.

Az Egyezményben szereplő jogok kikényszeríthetőek a bíróságokon. Az adott ország állampolgára, kormányával vagy akár más állampolgárral szemben is keresettel fordulhat az igazságszolgáltatáshoz, ha emberi jogainak gyakorlásában jogsérelmet vélelmez. Ez alól csupán Dánia, az Egyesült Királyság és Írország állampolgárai kivételek, akik saját nemzeti igazságszolgáltatásukhoz nem fordulhatnak ilyen ügyekkel. Számukra azonban adott a Strasbourgi Bíróságnál való közvetlen jogorvoslat lehetősége.

Mint tudjuk, a Kartánál alapvetően más megoldást alkalmaznak. Az egyéni jogorvoslat lehetősége kizárt mind nemzetközi, mind nemzeti szinten. Az egyéni jogérvényesítés kikényszerítésének hiánya a Karta hatékony alkalmazásának egyik kulcskérdése. Nem véletlen, hogy egy 1976-ban, Brüsszelben megrendezett szimpózium három területre koncentrálni javasolt előrelépést, reformot: a Kartában foglaltak korszerűsítése, az ellenőrzési rendszer hatékonyságának növelése és a Kartában foglaltak kiterjesztése minden tagállamra (Jaspers – Betten 1988:2).

A Parlamenti 1978. évi közgyűlése javaslatot tett egy önálló Európai Szociális Bíróság felállítására, vagy egy, a szociális jogokkal foglalkozó, önálló kar létesítésére, a már működő Emberi Jogi Bíróságnál. A tagállamok azonban nem mutattak lelkesedést egyik elképzelés iránt sem. Az ellenőrzési rendszer korszerűsítésének igénye szintén többször felmerült, de kizárólag az elfogadhatatlanul hosszú ideig tartó mechanizmus rövidítését sikerült elérni – kettőről egy évre csökkenteni. A ratifikációk száma folyamatosan növekedett, de 1988-ra a Tanács 21 tagállama közül csupán 14 teljesítette a ratifikációhoz szükséges, minimális vállalásokat. A tagállamok egy része azzal az indokkal halasztotta el a ratifikációt, hogy nemzeti jogrendje nem felkészült és így még nem felelne meg a Karta előírásainak. A hiányok pótlásához természetesen idő kell, ez érthető igény. Ugyanakkor kétséges, hogy az eltelt években ne lett volna elég idő a szükséges lépések megtételéhez!

A Karta jelentősebb hatását a tagállamok gazdasági, szociális jogának fejlődésére a fentebb felsorolt hiányosságok akadályozzák meg. Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a Kartának ne lenne hatása. A Független Szakértők Bizottságának tevékenységéhez kapcsolódó konzisztens esetjogi háttér, ha lassan is, de változásokat indított el a nemzeti szabályozásokban.

„Karta-csomag” Magyarországon és az Unióban

Az 1961-ben elfogadott Karta képezi az úgynevezett „Karta-csomag” alapdokumentumát. A Karta I. része felsorolásszerűen összesíti a kapcsolódó gazdasági-, munka- és szociális jogokat, II. része pedig állami kötelezettségekként bontja ki azokat. A 19 rögzített jog mindegyike aktív állami szerepvállalást feltételez a jogok biztosítása területén. A kétévenként kiadandó nemzeti jelentések elkészítésért a tagállamok hivatalban lévő kormányai felelősek. A kapcsolódó ellenőrzési folyamat⁵ eredményeként jött létre a Karta esetjoga.

A Kartához 1988-ban Kiegészítő jegyzőkönyvet csatoltak, amely további négy jogot foganasított. Az 1991-es Módosító és az 1995-ös Kollektív panaszok rendszerének biztosításáról szóló kiegészítő jegyzőkönyvek célja a sok kritikát megért ellenőrzési folyamat hatékonyságának növelése volt. 1996-ban fogalmazódott meg a Módosított Európai Szociális Karta, amely a korábbi 19 jog helyett már 31-re hivatkozott.

A Magyar Köztársaság Kormánya 1991-ben aláírta az Európai Szociális Kartát és annak 1991. évi Módosító jegyzőkönyvét. Az Európai Szociális Karta megerősítéséről szóló 48/1999. (VI. 3.) OGY határozat alapján 1999-ben sor került a Karta megerősítésére, kihirdetése az Európai Szociális Karta kihirdetéséről szóló 1999. évi C. törvénnyel történt meg. A vonatkozó előírások szerinti, első országjelentés a Kartában vállalt kötelezettségek teljesüléséről 2002 áprilisában készült el.

A Karta és a közösségi jog összefüggése nyilvánvaló és megkérdőjelezhetetlen. Nyilvánvaló, hiszen az Európa Tanács (Council of Europe) tagállamainak nagy része egyben tagja az Európai Uniónak is, az országok egy másik jelentős csoportja pedig éppen most készül az Unióba lépni. Ezen országokat így egyszerre kötik a Karta és a közösségi jog vívmányai. A Karta és a közösségi jog összefüggése megkérdőjelezhetetlen, hiszen a nemzetközi jog európai fejlődésének meghatározó vívmánya, hogy az egyszer már elfogadott tételek betartása kötelezően elvárható magatartás, másrésztől az aláírók tartózkodnak a rendelkezésekkel ellentétes intézkedések meghozatalától.

A Kartában lefektetett jogokhoz hasonló, de annál mind tartalmában, mind kikényszeríthetőségében gyengébb dokumentumot az Unió is megfogalmazott. Bár a Munkavállalók Alapvető Jogáról szóló Közösségi Charta az Egyesült Királyság ellenállásán megbukott és így nem rendelkezik jogi kötelező erővel, mégis roppant fontos szerepet töltött be a szociális vívmányok unióbéli fejlődésében.

A Karta (és a Közösségi Karta is!) és az abban foglalt jogok „szem előtt tartása” az Amszterdami Szerződéssel a közösségi jogban is megjelent. A 136. cikk sokat vitatott megfogalmazása ugyanakkor továbbra is nyitva hagyja azt az igen fontos kérdést, hogy a Kartában (és a Közösségi Chartában is!) megfogalmazott jogok sérelme esetén a jogsérelem

⁵ Az ellenőrzés megítélésének kérdésében a hazai szakirodalom eltérően hangsúlyoz. Egyes vélemények az ellenőrzés hosszúságát, lassúságát és az ellenőrzést végző szervezetek közötti hatásköri zavart és tisztázatlanságot, mások az ellenőrzési mechanizmus szigorúságát emelik ki. Vö. (Luis – Szilágyi 1996: 74–75) és (Gyulavári – Könczei 2000: 201)

hogyan orvosolható, s hogy milyen tagállami és nemzetközi intézmények hordozzák a jogérvényesítés garanciáit. A vonatkozó cikk nem egyértelmű. Mint tudjuk, az Európai Bíróság más nemzetközi és nemzetállami bíróságokhoz képest igen erőteljes jogértelmezési, illetve ebből következőleg jogalkotói szereppel bír. A bíróság a klasszikus bírósági ítékezés mellett számos esetben jogértelmezést ad, s az Unió úgynevezett „puha jogát” az esetjogon keresztül bővíti. A hivatkozott „Karták” esetében azonban még ez sem tisztázott: nem egyértelmű, hogy a bírósághoz benyújtott keresetben lehet-e hivatkozni a „chartákban” foglaltakra illetve, hogy a bíróság hivatkozhatja-e a „chartákat” (Gyulavár-Könczei, 2000).

Vonatkozó rendelkezések

Az Európai Szociális Karta II. része több ponton kapcsolódik a fogyatékos és megváltozott munkaképességű személyek integrációjához. Ez a kapcsolódás két értelemben valósul meg: a Karta 15. cikke a fogyatékos személyeket tekinti hivatkozása alanyának, másrészt az 1., 9. és a 10. cikkeiben foglaltakban (1. A munkához való jog, 9. A pályaválasztáshoz szükséges tájékozódáshoz való jog, 10. A szakképzéshez való jog) ugyan nem jelenik meg utalás a hivatkozott célcsoportra, de az ellenőrző mechanizmushoz kapcsolódó jelentéstételi rendszer pontosítja azt. A jelentéstételi rendszer kérdőíve a hivatkozott cikkeknél külön kitér a fogyatékos és megváltozott munkaképességű személyek helyzetére és az érdeükben tett intézkedésekre. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy az adott cikkeiben foglalt jogok érvényesítése a hivatkozott célcsoportnál – a Karta szelleméből adódóan – állami feladatként rögzített, amelynek teljesüléséről a szerződő fél a jelentéstételi rendszerben lefektetettek alapján beszámolni köteles.

A 15. cikk előírásai a fogyatékos személyek szakmai képzéshez, rehabilitációhoz és a társadalomba való újrabeilleszkedéséhez való jogát rögzíti. A Független Szakértők Bizottságának az első felülvizsgálati ciklusban megfogalmazott álláspontja szerint a legfontosabb cél az, hogy az embereket ismét képessé tegyük a munkára és a függetlenségre (Samuel 1997). Kétségtelen, hogy a cikk címében jelzett újrabeilleszkedés egyik leghatékonyabb eszköze a munkába állás támogatása, amelyhez szorosan kapcsolódik a képzési lehetőségek hatékonyságának növelése. A cikk ezért fogalmazza meg a képzés és a munkavégzés fontosságát, amely némiképp utal az ILO 88. és 99. ajánlására is.

15. cikk

A fizikailag vagy szellemileg fogyatékos személyek szakmai képzéshez, a rehabilitációhoz és a társadalomba való újrabeilleszkedéshez való joga

A fizikailag vagy szellemileg fogyatékos személyek szakmai képzéshez, rehabilitációhoz és újrabeilleszkedéshez való joguk tényleges megvalósulásának biztosítása érdekében a Szerződő Felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy

1. megfelelő intézkedéseket tesznek a képzési lehetőségek biztosítására, ahol szükséges, ott a köz- vagy magánjellegű speciális intézmények bevonásával is;
2. megfelelő intézkedéseket tesznek a fizikailag fogyatékos személyek munkába állására, mint speciális munkakereső szolgáltatások létrehozása, lehetőségek teremtése a védett foglalkoztatásra és a munkaadók ösztönzése fizikailag fogyatékos személyek alkalmazására.

Az 1. bekezdésben vállaltak teljesítésének megítélése céljából a Bizottság többek között az alábbi információkat várja el a tagállamoktól: képzést biztosító speciális intézmények típusa és száma, férőhelyek száma, képzésben részesülők száma, a rehabilitációs módszerek munkaerő-piaci igényekhez való adaptálásának érdekében tett intézkedések stb.

Jelenleg minden tagállam teljesíti az 1. bekezdésben foglaltakat. Az első felülvizsgálati ciklusban Írország és Norvégia esetében a teljesítés „nem megfelelőnek” minősült, mert a hivatkozott eredmények elégtelennek bizonyultak. Az Egyesült Királyság esetében több felülvizsgálati cikluson keresztül problémát okozott, hogy a foglalkoztatás céljából az országban jogszerűen tartózkodó személyek családtagjai eltérő és számukra hátrányosan diszkriminatív szabályok szerint részesülhetnek képzési lehetőségekben. A felülvizsgálat során Dánia hasonló sorsra jutott, az akkor érvényes jogszabályok szerint két év helyben lakást kellett bizonyítani a rehabilitációt és szakképzést biztosító intézményekbe való felvételhez. Később ezen rendelkezéseket mindkét országban hatályon kívül helyezték.

A 2. bekezdés a Bizottság értelmezésében mind a testi, mind a szellemi fogyatékosággal élőkre vonatkozik. Ezzel kapcsolatban elsősorban az alábbi területekről várnak információt: azon intézkedésekről, amelyek segítségével a munkaadókat arra bátorítják, hogy fogyatékkal élő személyeket alkalmazzanak, önfoglalkoztatóvá válás támogatása, állást talált személyek száma adott időszak alatt stb. A Bizottság azt is vizsgálja, hogy létezik-e olyan törvényi szabályozás, amely a munkaadók számára előírja, hogy az alkalmazottak meghatározott százalékában fogyatékos személyeket alkalmazzanak, illetve hogy munkahelyi balesetben sérülést szenvedett személyeket, a megváltozott körülményekre tekintettel tovább foglalkoztassanak.⁶ Ez az „érdeklődés” bizonyos értelemben túlterjed a Karta előírásain, ott ugyanis nincsenek erre nézve vállalható cikkek.

A felülvizsgálati ciklusok során egyedül Olaszország került abba a helyzetbe, hogy a Bizottság kimondta: az ország gyakorlata nincs összhangban a 15. cikkben foglaltakkal. A legfőbb kifogás az volt, hogy az országjelentésekből megállapítható volt az állást kereső fogyatékos személyek igen nagy száma. Mivel a helyzet hosszú évek során nem változott, a Bizottság arra a következtetésre jutott, hogy a szerződő fél nem tesz megfelelő intézkedéseket fogyatékos személyek munkába állása érdekében.

A Karta további három cikkéhez kapcsolódóan (1., 9., 10.) a jelentés-

⁶ Magyarország mindkét feltételnek eleget tesz ugyan, de a Karta ratifikálásakor választott „optimális minimum elve” szerint eljáró ratifikációs stratégia alapján a 15. cikket Magyarország nem vállalta (Gyulavári – Kóncei 2000:256).

TANULMÁNYOK

tételi kérdőív számos esetben megvizsgálja, hogy a vállalt jogok hogyan teljesülnek a fogyatékos és megváltozott munkaképességű személyekre vonatkoztatva. A következőkben a Karta hivatkozott cikke után közöljük a jelentéstételi rendszer kérdőívének vonatkozó részét, amelyből megállapítható, hogy a Bizottság hogyan értelmezi a vonatkozó cikket, valamint az, hogy a hatékony illeszkedés érdekében milyen információszolgáltatást kell biztosítani a szerződő feleknek.

1. cikk A munkához való jog

A munkához való jog tényleges gyakorlásának biztosítására a Szerződő Felek vállalják, hogy

1. cikk (1) bekezdés: a teljes foglalkoztatás elérése céljából elsődleges céljaik és felelőségeik egyikeként fogadják el a foglalkoztatás lehető legmagasabb és legszilárdabb szintjének elérését és fenntartását;

(3) 3. Kérjük, vázolják azokat az aktív foglalkoztatáspolitikai intézkedéseket, amelyeket a munkanélküliséggel leginkább fenyegetett vagy általa leginkább érintett csoportok (pl. nők, fiatalok⁷, az idősek, a tartósan munkanélküliek⁸, a megváltozott munkaképességűek és a bevándorlók) munkához való jutásának elősegítésére tettek.

1. cikk (4) bekezdés: megfelelő szakmai pályaválasztást, képzést és rehabilitációt biztosítanak és támogatnak;

24. Kérjük, jelezzék, hogy minden érdekelt számára biztosított-e az egyenlő hozzáférés, ideértve a külföldieket, a Karta tagországok állampolgárait, akik az Önök területén jogszerűen élnek vagy rendszeresen dolgoznak, illetve a megváltozott munkaképességű (fogyatékos) személyeket.

9. cikk A pályaválasztáshoz szükséges tájékozódáshoz való jog

A pályaválasztáshoz szükséges tájékozódáshoz való jog tényleges gyakorlásának biztosítására a Szerződő Felek vállalják, hogy a szükségesnek megfelelően olyan szolgáltatást hoznak létre vagy mozdítanak elő, amely mindenkinek, a hátrányos helyzetűeknek is segítséget nyújt a pálya megválasztásával és a szakmai fejlődéssel összefüggő gondjaik megoldásához, figyelembe véve az egyéni tulajdonságokat és azok viszonyát a foglalkoztatási lehetőségekhez. E segítséget fiataloknak – ideértve az iskolás gyermekeket is – és felnőtteknek egyaránt ingyenesen kell megadni.

(155) 174. A) Kérjük, adjon leírást a szolgáltatásról – feladatairól, szervezetéről és működéséről, különösen részletezve az alábbiakat:

⁷ A tizenöt és huszonöt év közötti korcsoportot határozzák meg így.

⁸ Olyan személyek, akik több mint egy éve munkanélküliek, és állást keresnek.

...
k. a megváltozott munkaképességű személyek támogatására szolgáló speciális intézkedések részleteit.

(159) 178. E) Kérjük, jelezzék, biztosítva van-e, hogy minden érdeklődőnek egyenlő eséllyel álljon rendelkezésére a szakmai tanácsadás, ideértve azokat a külföldieket, akik a Karta egy másik szerződő országának állampolgárai, és jog szerint az Önök területén élnek vagy rendszeresen dolgoznak, valamint ideértve a megváltozott munkaképességűeket is.

10. cikk **A szakképzéshez való jog**

A szakképzéshez való jog tényleges gyakorlásának biztosítására a Szerződő Felek vállalják, hogy

10. cikk (1) bekezdés: kizárólag az egyén adottságaira építve, a munkaadói és munkavállalói szervezetekkel konzultálva, szükség szerint biztosítják vagy előmozdítják minden személy műszaki és szakképzését, beleértve a hátrányos helyzetűeket is, és biztosítják a magasabb műszaki vagy egyetemi képzéshez való hozzájárulás lehetőségét;

(160) 179. A) Kérjük, számoljanak be a minden ember számára (ideértve a fogyatékos személyeket) szakképzést nyújtó szolgáltatások feladatairól, szervezeti felépítéséről, működéséről és finanszírozásáról, külön részletezve:

- a) a jogszabályokban, kollektív szerződésekben lefektetett, vagy más módon végrehajtott szabályokat;
- b) a szakképzésre fordított közkiadások teljes összegét;
- c) a szakképzési és műszaki oktatást nyújtó intézmények számát (alapkaton és haladó szinteken);
- d) az ilyen iskolákban tanító pedagógusok számát az előző tanévben;
- e) a nappali és részidős diákok számát ezekben az iskolákban az előző tanévben.

(164) 183. E) Kérjük, jelezzék, hogy a szakképzési lehetőségekhez való egyenlő hozzáférés biztosítva van-e minden érdekelt számára, ideértve azokat a külföldieket, akik a Karta egy másik szerződő országának állampolgárai, és jog szerint az Önök területén élnek vagy rendszeresen dolgoznak, valamint ideértve a megváltozott munkaképességűeket is.

10. cikk (2) bekezdés: biztosítják vagy támogatják az ipari tanulói rendszert és az egyéb olyan szervezett intézkedéseket, amelyek a fiatal fiúk és lányok képzését szolgálják a különböző foglalkozások esetében;

(170) 190. F) Kérjük, jelezzék, hogy a szakmunkás-képzéshez való egyenlő hozzáférés minden érdeklődő számára biztosítva van-e, ideértve azokat a külföldieket, akik a Karta egy másik szerződő országának állampolgárai, és jog szerint az Önök területén élnek vagy rendszeresen dolgoznak, valamint ideértve a megváltozott munkaképességűeket is.

TANULMÁNYOK

10. cikk (3) bekezdés: szükség szerint biztosítják vagy előmozdítják:
- a) a felnőtt dolgozók részére a megfelelő és könnyen elérhető képzési lehetőségeket;
 - b) a műszaki fejlődés vagy az új foglalkoztatási irányok által szükségessé vált, a felnőtt dolgozók átképzését szolgáló speciális lehetőségeket;

(176) 197. F) Kérjük, jelezzék, hogy a felnőtt képzéshez és átképzéshez való egyenlő hozzáférés biztosítva van-e minden érdeklődő számára, ideértve azokat a külföldieket, akik a Karta egy másik szerződő országának állampolgárai, és jog szerint az Önök területén élnek vagy rendszeresen dolgoznak, valamint ideértve a megváltozott munkaképességűeket is.

A Karta tehát egy paragrafusában direkt módon, illetve további három paragrafusában a kapcsolódó jelentéstételi rendszer kérdőívében indirekt módon hivatkozik a fogyatékos és megváltozott munkaképességű személyeknek részére biztosított jogokra. A tagállami tapasztalatok azt mutatják, hogy szinte minden, a Kartához csatlakozó ország vállalta és teljesíteni tudja a hivatkozott cikkeket. Magyarország nem csatlakozott a 10. és 15. cikkhez.

3. A tagállamok gyakorlata

Az Európai Unió Bizottsága, különösen annak foglalkoztatási és szociális ügyekért felelős igazgatóság az utóbbi években megnövekedett érdeklődést tanúsított a társadalmi kirekesztés és a hozzá kapcsolódó társadalmi folyamatok feltárásához és jobb megértéséhez. A társadalmi kirekesztéssel kapcsolatos első, minden tagállam sajátosságait bemutató kötet 2001-ben került nyilvánosságra. A kötet országtanulmányonként két részre bontható. Az első részben bemutatásra kerültek a legfontosabb társadalmi folyamatok és a hozzájuk tartozó indikátorok, statisztikai adatok, míg a második részben megfogalmazódtak az egy összetartozóbb társadalom eléréséhez szükséges stratégiai törekvések, mint a Nemzeti Cselekvési Terv alappillérei. A Nemzeti Cselekvési Terv célja, hogy az életminőség javításával egy összetartozó társadalmat lehessen felépíteni.

E folyamatba illeszkedve indult meg az a 15 tagállamra kiterjedt több éves kutatómunka is, amely a fogyatékkal élő munkavállalók foglalkoztatási helyzetének bemutatását tekintette céljának. A kutatás legfontosabb kérdései a következők voltak:

- Hány munkaképes korú fogyatékos személy van a tagállamokban és milyen demográfiai jellemzőkkel bírnak, miben különböznek a nem fogyatékos személyektől?
- Milyen a fogyatékos személyek munkaerő-piaci pozíciója és miben különbözik a nem fogyatékos személyekétől?
- A társadalombiztosítási ellátások és az aktív munkaerő-piaci részvétel tekintetében miben különbözik a fogyatékos és nem fogyatékos személyek helyzete?

A kutatás vezetésére a holland EMI Business & Policy Research kapott megbízást. A továbbiakban e munkafolyamatról adunk áttekintést az eddig nyilvánosságra hozott jelentések alapján (European Commission 2001).

A fogalmakról

Kutatást végzők álláspontja szerint nincs egyértelmű, Európa-szerte azonos módon elfogadott és alkalmazott fogalmi rendszer a fogyatékos személyeket illetően. Minden tagállam saját rendszerében határozza meg a fogyatékosághoz kapcsolódó fogalmakat. Az egységes fogalmi rendszert és terminológia használatát akadályozza, hogy az országok gyakorlatában oly nagy különbségek fedezhetők fel, hogy nem lehet egyértelmű fogalmi definíciót alkotni.

A definícióalkotásnak minden bizonnyal legalább két szintje van: egyrészt a fogyatékoság és az egyén oldaláról, másrészt az intézményi szint felől érdemes közelíteni. Ha a fogyatékoság és az egyén oldaláról közelítünk, arra a kérdésre keressük a választ, hogy vajon milyen fogyatékosági csoportba (pl. fizikai vagy szellemi fogyatékoság) lehet sorolni az egyes személyeket. A fogyatékoság így leginkább orvostermológiai háttérű lesz, hiszen ez esetben úgy tekintünk a vizsgált személyekre, mint akik egészségi állapotukban bekövetkezett változás miatt mindennapi tevékenységüket csak korlátozottan tudják elvégezni.

Ha az intézményi szint felől közelítünk, arra a kérdésre keressük a választ, hogy vajon a társadalom mely csoportjai részesednek fogyatékoságuk jogán ellátásban. Vagyis, az adott ország milyen ellátásokkal segíti ezen csoportokat, kik, hogyan s milyen típusú ellátáshoz férnek hozzá? Az intézményi szint vizsgálata azonban számos problémát vet fel: ennek okai a társadalombiztosítási rendszerek és az intézményi struktúrák különbözőségében, az ellátottak körének és az ellátások változékonyságában keresendők.

A harmadik probléma a nyelvi különbség. Még ha sikerülne is egységes fogalmi rendszert alkotni pl. angol nyelven, Európa kulturális és nyelvi különbségei megnehezítenék a szakkifejezések precíz fordítását és használatát a tagállamokban. Jó példája ennek a magyar „megváltozott munkaképességű” és a „fogyatékos munkavállaló” megjelölések angol fordítása is. Gyakran mindkettőt disabled person-nek vagy people with disability-nek fordítjuk, holott az angol kifejezések nem adják vissza a jellegzetes különbséget.

A kutatásvezetők éppen ezért az ún. önértékelős eljárást (self-reported disability) alkalmazták, vagyis a kutatás során azt tekintették fogyatékos személynek, aki annak vallotta magát.

A fogyatékoság fokától és kezdeti állapotától, eredetétől függetlenül minden személyt a vizsgált populációba tartozóként értelmeztek. Függetlenül tehát attól, hogy a fogyatékoság veleszületett, a foglalkoztatás során vagy azon kívül elszenvedett sérülés következménye, állandó vagy ideiglenes jellegű. Ami az életkort illeti: kizárólag a 16 és 64 év kor közötti személyeket vizsgálták – az EU terminológiában e kort tekintjük

TANULMÁNYOK

munkavállalási kornak. Nem feledve ezáltal azt, hogy így óhatatlanul a minta része lesz számos tanuló és nyugdíjas személy is.

Az adatokról

A kutatás első megállapításai közé tartozott, hogy a legtöbb tagállamban nincsenek rendszeres vizsgálatok – így publikált adatok sem – a fogyatékos személyek számát illetően. Ebből következőleg egy Európát átfogó kutatás is csak becslésekbe tud bocsátkozni. A WHO 1999-es adatai szerint mintegy 17-24 millió munkavállalási korú fogyatékos személy él a kontinensen. A Bizottság egy korábbi jelentése a lakosság 10 százalékában határozta meg a fogyatékossgal érintett személyeket, amely szintén kb. 24 millió főt tesz ki.

A következő táblázatban összehasonlítjuk az EIM által, a nemzeti statisztikákból nyert 2001-es és az Európai Közösség Háztartási Paneljének (European Community Household Panel – ECHP) 1996-os adatait. A Háztartási Panel szintén önértékelős eljárást⁹ alkalmaz a fogyatékossgal meghatározásakor. A táblázatból egyértelműen látszik, hogy a két felmérés eredményei között számos országban nagy különbségek fedezhetőek fel, ugyanakkor az ECHP adatok kisebb diverzifikációt mutatnak.

1. táblázat A 16–64 év kor közötti fogyatékos személyek aránya a teljes népességben EU tagállamok, százalékos adatok

	Au.	Bel.	Dán.	E.K.	Finn.	Fr.	Gö.	
EMI	29,0	17,0	7,0	18,8	5,0	3,1	2,2	
ECHP	12,5	12,9	17,4	18,8	22,9	15,3	8,2	
	Hol.	Ol.	Íro.	Lux.	N.o.	Por.	Sp.	Sv.
EMI	16,4	1,6	–	8,0	6,9	–	5,8	17,1
ECHP	18,6	7,8	10,9	16,5	17,3	18,4	9,9	–

Forrás: European Commission 2001

Életkor

Az Európában fogyatékkal élő munkavállalási korú népesség minden korcsoportban idősebb képet mutat a társadalom többi tagjához viszonyítva. Az adatok szerint 63,3 százalékuk 45 évnél idősebb, míg a nem fogyatékos személyeknél ez az arány csupán 33,9 százalék.

⁹ 158. kérdés: Van Önnek bármilyen krónikus fizikai vagy mentális egészségügyi problémája, betegsége vagy fogyatékossga? Ha igen? 159. kérdés

159. kérdés: Az Ön mindennapi tevékenysége akadályozott-e az említett fizikai vagy mentális egészségügyi problémája, betegsége vagy fogyatékossga által? Igen, súlyosan/ Igen, részben/ Nem

A panel azokat a személyeket sorolja a fogyatékos személyek csoportjába, akik a 159. kérdésre valamelyik igennel válaszoltak.

Az idősebb korúak felülreprezentáltsága két tényezővel magyarázható. Egyrészt az egészségügyi állapot romlásának kétségtelenül nagyobb az esélye idősebb korban, másrészt a fiatalabb generáció életében az egészségügyi intézményrendszer (beleértve a rehabilitációs intézményeket is) jobb minőségű, mint az idősebb generáció fiatal korában volt. Feltehetően tehát, hogy az adott személy károsodása, függetlenül attól, hogy született vagy baleseti károsodásról van szó nagyobb hatékonysággal orvosolható, mint évtizedekkel korábban.

2. táblázat A 16–64 év kor közötti fogyatékos és nem fogyatékos személyek aránya a teljes népességben EU tagállamok, százalékos adatok

Korcsoport	Fogyatékos személyek	Nem fogyatékos személyek
16–24	6,4	17,0
25–34	12,6	25,5
35–44	17,7	23,6
45–54	24,9	19,0
55–64	38,4	14,9

Forrás: European Commission 2001

Képzettség

A képzettség vonatkozásában minden tagállamban azonos mintákat lehet felfedezni. A fogyatékos személyek jellemzően alacsonyabb végzettséggel rendelkeznek. A fogyatékos személyek számára biztosított képzési lehetőségekről szólva elmondható, hogy azok kiépítettsége nem megfelelő, nagyrésztük nem tud hozzájutni a számukra is elvégezhető, majd később művelhető szakma elsajátítását jelentő végzettséghez.

3. táblázat A 16–64 év kor közötti fogyatékos és nem fogyatékos személyek képzettsége EU tagállamok, százalékos adatok

Végzettség	Fogyatékos személyek	Nem fogyatékos személyek
Alap	52,7	42,7
Közép	34,5	39,2
Felső	12,8	18,1

Forrás: European Commission 2001

Munkaerő-piaci helyzet

A fogyatékos személyek többsége (52 százaléka) munkaerő-piaci helyzetét tekintve inaktív, 42 százalékuk dolgozik, míg 5,6 százalékuk ugyancsak aktív, de éppen munkanélküli. Ezek az adatok a nem fogyatékos személyeknél – a munkanélküliségi ráta kivételével – természetesen sokkal jobbak (28, 64 és 7%). A fogyatékos személyek munkaerő-piaci hely-

zetüket tekintve tehát abszolút hátrányban vannak, ha az aktivitást és a tényleges munkavállalást vizsgáljuk. Úgy tűnik azonban, hogy a munkanélküliség vonatkozásában megfordul a sorrend, ami azt jelenti, hogy az aktív fogyatékos személy nagyobb valószínűséggel jut munkához, mint szintén aktív, de nem fogyatékos társa. Ez a megállapítás Görögország, Olaszország, Finnország és Spanyolország kivételével minden tagállamra igaz. Relatív pozíciójukat tekintve legjobb helyzetben a luxembourgi, dán és német fogyatékos személyek vannak, akik fele ekkora vagy még ennél is kisebb eséllyel rendelkeznek a munkanélkülivé válásra. Ez természetesen nem jelent előnyös munkaerő-piaci pozíciót, csupán azt, hogy ha a fogyatékos személy meg tudja őrizni aktivitását – vagyis be tud lépni a munkaerőpiacra – nagyobb eséllyel jut munkához. Vagyis a fogyatékos személyek munkaerő-piaci viselkedésében nem a munkához jutás a meghatározó, hanem a munkaerőpiacra való belépés lehetősége.

A munkaerőpiacra belépve az egyes munkavállalói csoportok között nincs mérvadó különbség annak terén, hogy a fiatalok, a férfiak és a magasabb képzettséggel rendelkezők nagyobb eséllyel jutnak munkához mind a fogyatékos, mind a nem fogyatékos személyek csoportjában.

Ha a munkavégzés körülményeit vizsgáljuk, nem találunk jelentős eltéréseket a tekintetben, hogy a munkavégzés magán vagy közszektorban, az iparban, a mezőgazdaságban vagy a szolgáltató szektorban történik-e. Mindezekkel együtt a foglalkoztatottak száma sem meghatározó, ha azt nézzük, hogy a fogyatékos személyek milyen nagyságú munkahelyeken dolgoznak. Kizárólag a munkaidő hosszában tapasztalhatunk eltéréseket, a fogyatékos munkavállalók jellemzően kevesebb munkaórát dolgoznak. A fogyatékos munkavállalók 80 százaléka dolgozik heti 30 óránál többet, nem fogyatékos társaiknál ez az érték 86 százalék.

Leginkább az órabérek terén lehet kimutatni differenciálódást. A legalsó kereseti ötödbe a fogyatékos munkavállalók 22 százaléka, míg a nem fogyatékos munkavállalók 18 százaléka tartozik. A legmagasabb kereseti ötödben ez az arány 13 és 21 százalék.

Fogyatékosági támogatás

A fogyatékosági támogatást két változó bevonásával vizsgálták: életkor és nem. Ha a korstruktúrát nézzük, a tagállamokban élő 45 évnél idősebb fogyatékos személyek közel 80 százaléka részesül támogatásban. Kivételt képez ez alól az Egyesült Királyság, Olaszország és Luxemburg, ahol a támogatásban részesülők fiatalabb életkorúak. Olaszország kivételével minden államra jellemző, hogy a 45 év feletti generáció aránya magasabb a támogatásban részesülők között, mint a támogatásban nem részesülőkénél, e tény a fiatalabb generáció jobb munkaerőpiac helyzetével magyarázható.

A tagállamok többségében nincs jelentős különbség abban, hogy a férfiak vagy a nők jutnak-e hozzá a támogatásokhoz, arányuk megközelítőleg azonos. Finnországban és Írországban a nők, míg Ausztriában, Dániában, Görögországban, Luxemburgban és Hollandiában a férfiak esetében beszélhetünk túlréprezentáltságról.

4. táblázat A 45 év feletti támogatásban részesülő fogyatékos személyek és az összes fogyatékos személy néhány EU tagállam, százalékos adatok

	Bel.	E.K.	Finn.	Hol.	Ol.	Por.
Támogatásban részesülők	70	63	84	70	60	92
Fogyatékos személyek	51	54	58	54	70	63

Forrás: European Commission 2001

Európai Foglalkoztatási Stratégia

Az Európai Foglalkoztatási Stratégia célkitűzései között szerepel, hogy az Unió foglalkoztatási szintjét 2010-re a jelenlegi 61 százalékról 70 százalékra sikerüljön felemelni. Az idézett kutatás során azt is felmérték, hogy vajon a fogyatékos személyek mobilizálásával milyen mértékben lehetne hozzájárulni ezen eredmény eléréséhez.

Az összeurópai adatok megjelenítéséhez természetesen a tagállamok nemzeti elképzelésein és fejlesztési stratégiájuk eredményességén keresztül vezet az út. A kutatás során elkészített nemzeti jelentések szerint Dánia, Egyesült Királyság, Hollandia és Spanyolország több mint 1 százalékkal tudja emelni foglalkoztatási rátáját kizárólag fogyatékos személyek integrációjával. Ha ezt összegezzük a többi állam becslésével, elmondható, hogy potenciálisan mintegy 2–3,5 millió európai fogyatékos személyt lehetne rövid időn belül integrálni, amely 1–2 százalékos értékben javítaná Európa foglalkoztatási szintjét.

A foglalkoztatási szint pontosabb mérése és a foglalkoztatás során megvalósuló integrációban rejlő lehetőségek jobb kihasználása és monitoringozása érdekében a kutatás végzői azt javasolják a tagállamoknak, hogy foglalkoztatási statisztikájuk javítása érdekében az alábbi bontásban kövessék nyomon a fogyatékos személyek munkaerő-piaci jelenlétét: aktivitási ráta, foglalkoztatási ráta, munkanélküliségi ráta, foglalkoztatás jellemzője (határozott idejű/állandó, ágazat), heti munkaidő, képzettség.

A jelenleg rendelkezésre álló nemzeti statisztikák és kutatási jelentések átfogó összehasonlítását nagymértékben nehezíti az a tény, hogy nem minden országban gyűjtenek alapadatokat a fogyatékos személyek foglalkoztatásáról, illetve hogy az adatgyűjtések különböző definíciós háttérrel rendelkeznek.

4. A védett foglalkoztatás nemzetközi mintái

A kilencvenes évek második felében Laurent Visier¹⁰ vezetésével nemzetközi vizsgálat indult az egyes országok védett foglalkoztatási jellegzetességének feltárására. Az elmúlt évtizedekben számos országban fejlődésnek indult a foglalkoztatás ezen típusa, s a kutatás azt vizsgálta, hogy a fejlődés milyen jellegzetességek mentén valósul meg.

A nemzetközi összehasonlítás tapasztalatai szerint az egyes országok gyakorlata és az azokat megalapozó foglalkoztatáspolitikai és rehabilitációs elvek eltérő szempontok alapján határozzák meg küldetésüket, s így alapvetően eltérő válaszokat adnak olyan – lényegi – kérdésekre, mint pl. hogy a védett foglalkoztatás célja az-e, hogy tartós munkahelyet teremtsen vagy éppen az, hogy átmeneti állapotot hozzon létre s mielőbb a normál munkaerőpiac vezesse a fogyatékos munkavállalót? Vagy, hogy maga a munkavégzés piaci, azaz gazdaságossági elvek mentén legyen meghatározott, vagy a gazdasági elveket meg kell előzniük a terápiás módszereknek? Az a kérdés sem tisztázott, hogy a foglalkoztatott kereső tevékenységet a társadalombiztosítási ellátások kiegészítéseként értelmezzék, vagy a kereső tevékenység ideje alatt szüneteljen a fogyatékos-ság jogán megszerzett ellátás folyósítás.

Ezek azok a legfontosabb kérdések, amelyek mentén 20 ország¹¹ gyakorlatát hasonlították össze. Az eredményeket először 1998-ban publikálták (Visier 1998). Fontos megjegyezni, hogy a kutatás alapvetően foglalkoztatáspolitikai központú. A foglalkoztatáspolitikai megközelítés lényege, hogy a feltett kérdések a foglalkoztatás céljára, jogi szabályozottságára, a foglalkoztatottak bérére, a munkajogi védelmére, a munkaidő hosszára, a mobilitására, participációs és az érdekvédelmi intézményekben való részvételére stb. koncentrálnak. Nem azt kérdezik és vizsgálják tehát, hogy a fogyatékos-ság csoportjai és a foka szerint milyen típusú munkavégzési mintákat lehet feltárni, és hogy a feltárt minták mivel magyarázhatóak. A publikált anyagban csak elvétve találhatunk utalásokat arra vonatkozólag, hogy a bemutatott jellegzetességek a fogyatékos személyek mely csoportjára, csoportjaira jellemzőek.

A foglalkoztatás általános jellemzői

A fogyatékos személyek többsége a társadalom legveszélyeztetettebb csoportjai közé tartozik, akik meglehetősen kevés eséllyel rendelkeznek a tényleges munkaerő-piaci pozíciókért vívott küzdelemben. Számukra talán a védett munkaerőpiac, a védett foglalkoztatás nyújthat némi segítséget. Az utóbbi évtizedben jelentősen megnőtt az ilyen típusú intézményeknél munkát vállalók létszáma: az USA-ban 57 százalékkal, Spanyolországban 1987 óta megduplázódott, Franciaországban, ahol az ilyen tí-

¹⁰ University of Montpellier, Department of Social Sciences

¹¹ Argentína, Ausztrália, Belgium, Costa Rica, Csehország, Dánia, Dél-Afrika, Egyesült Királyság, Franciaország, Görögország, India, Írország, Lengyelország, Luxembourg, Németország, Norvégia, Portugália, Spanyolország, Svájc, Svédország.

pusú munkahelyek két típusát lehet megkülönböztetni szintén jelentős bővülés mérhető (munka központú segítő központoknál 33 százalékos, védett foglalkoztatóknál 80 százalékos a bővülés).

Ugyanakkor Svédországban például nem változott a létszám, igaz, Európában így is messze itt a legmagasabb az ilyen típusú munkavállalók aránya, ami az 5. táblázatból is látszik. Ha a hivatkozott táblázatra vetünk egy pillantást megállapítható, hogy az öreg kontinens országai-ban meglehetősen változékonyak az adatok: a létszám 1 ezertől 12 ezerig, a gazdaságilag aktív népességhez viszonyított arány pedig 0,1-től 12,2 százalékgig terjed.

5. táblázat A védett munkahelyen foglalkoztatottak létszáma és aránya a gazdaságilag aktív népességben néhány európai országban, 1998

Ország	Létszám (ezer fő)	A gazdaságilag aktív népességhez viszonyított arány (%)
Ausztria	1	0,3
Belgium	20	4,9
Dánia	8	2,7
Egyesült Királyság	13	2,9
Finnország	11	4,4
Franciaország	90	3
Hollandia	85	12,2
Írország	8	6,3
Luxemburg	0,1	0,6
Németország	140	3,7
Norvégia	11	5
Olaszország	10	0,2
Portugália	1	0,1
Spanyolország	11	0,4
Svájc	22	6
Svédország	34	7,5
Összesen	465	-

Forrás: Visier 1998

A foglalkoztatás célját illetően a társadalmi és munkaerőpiac integrációt, valamint a rehabilitációt szokás kiemelni. Belgiumban pl. a munkához jutás lehetőségét, másutt azonban (Portugáliában és Norvégiában) inkább az értékteremtést hangsúlyozzák, ugyanakkor arra is akad példa, hogy az értékteremtésre ne mint „output”-ra tekintsenek (Luxembourg). Dél-Afrikában és Spanyolországban fontos szempont a fogyatékos személy társadalombiztosítási juttatásának kiegészítése a védett munkahelyen keresett jövedelmével, Ausztráliában a szakképzés kap előkelő figyelmet, míg Svédországban a normál munkaerőpiacra való eljutást egyik tranzit állomásaként kezelik a foglalkoztatás ezen típusát. A szellemi fogyatékkal élők leginkább azokon a munkahelyeken találhatóak meg, ahol a rehabilitáció központi szerepet kap, a testi fogyatékos személyek pedig inkább a termelés orientált munkahelyeken dolgoznak.

A védett munkahelyeken leginkább fogyatékos személyek dolgoznak. E mondat magyarázatához tartozik az az indikátor, miszerint a vizsgálatba bevont munkahelyen a nem fogyatékos személyek aránya átlagosan 5 és 25 százalék között mozog. Kiugró példa Lengyelország, ahol a védett munkahely cím „eléréséhez” elegendő, ha a foglalkoztatottak legalább 40 százaléka fogyatékos személy, illetve 30%, ha mindannyian csökkent látóképességgel rendelkeznek. A lengyel védett munkahelyeken dolgozók létszáma 200 ezer, amelyből csak 122 ezer fő fogyatékos személy. Az egy munkahelyen foglalkoztatottak átlagléttszáma 30 és 90 között van a vizsgált országokban. A foglalkoztatás leginkább magántársaságoknál, kisebb mértékben szövetkezeteknél és önkéntes szervezeteknél történik.

A munkahelyek jogi környezetében és szabályozottságában is meglehetősen nagy változékonyságot találunk. Görögországban, Indiában, Írországban és Svédországban nincs speciális szabályrendszer, törvény vagy egyéb államigazgatási eszköz, amely kimondottan a védett munkahelyekre vonatkozna. Az országok többségében azonban aprólékosan kidolgozott szabályokat találunk, amelyek a munkavállalók védelmét és a munkajog speciális alkalmazását garantálják. Számos országban így a védett munkahelyek egyszerűen „kizáródnak” a standard munkajogi környezetből. Ilyen esetekben a munkahelyek ellenőrzését, felügyeletét és monitoringozását közvetlenül valamelyik minisztérium látja el (munkügyi vagy szociális), esetleg regionális vagy helyi szervek.

Ha a munkahelyek támogatottságát vizsgáljuk, két fő típust lehet megkülönböztetnünk. Az első típusba tartozik pl. Ausztrália, Franciaország, Írország és Svédország, ahol a központi kormányzat gondoskodik a szükséges támogatásokról. Az országok másik csoportjában azonban a regionális és helyi források a meghatározóak, így pl. Belgium, Portugália és Spanyolország. Ez utóbbi országban a fogyatékos munkavállaló keresetéhez járul hozzá az állam, a hozzájárulás értéke a minimálbér 50 százaléka. Másutt a támogatások nem közvetlenül a bérekhez kapcsolódnak, hanem a munkahelyek létrehozásához, berendezések vásárlásához és azok adaptációjához vagy képzéshez – így pl. Portugáliában a szükséges szakképzés maximum 9 hónapig teljes mértékben támogatásból finanszírozható.

Fogyatékos munkavállalók jellemzői

A munkahelyekre való bejutás terén a nemek közötti egyenlőtlenség viszonylag nagy. A dolgozók 60–70 százaléka férfi; a legmagasabb értéket Svájc jelenti, ahol férfiak teszik ki a dolgozók 80 százalékát.

A munkavállalók átlagéletkora egyenesen aránylik az adott ország historikumához és az ilyen módon foglalkoztatott személyek számához. Vagyis minél nagyobb a hagyománya egy országnak a védett munkahelyek létrehozásában és minél nagyobb volumenű a foglalkoztatás, annál magasabb a fogyatékos munkavállalók átlagéletkora. A két szélső érték meglehetősen jól példázza az egyenletet: Svédország, amely több évtizedet tudhat maga mögött a foglalkoztatásban, a foglalkoztatottak átlag-

életkora 46 év, míg Costa Ricában, ahol nemrégiben kezdődött el a foglalkoztatás, a dolgozók 90 százaléka 40 év alatti.

A fogyatékoság két fő típusát illetően – szellemi és testi – viszonylag vegyes képről tanúskodnak a vizsgált országok. Argentínában pl. 90 százalékban, Ausztriában több mint 85 százalékban szellemi fogyatékos személyeket találunk a munkahelyeken. Ez az arány Svédországban 33, Norvégiában 26, az Egyesült Királyságban pedig csak 16 százalék.

A munkaviszonyban töltött átlagos idő hosszáról alig néhány országban vannak adatok, így Skóciában 20–25, Costa Ricában 12, Svédországban pedig 8,3 év. A görög és az ír válaszokból az következik, hogy az ottani munkavállalók élethosszig az adott üzemben dolgoznak.

Ha a mobilitás másik oldalát vizsgáljuk, és nem azt kérdezzük, hogy átlagosan hány évet tölt az adott munkáltatónál a fogyatékos munkavállaló, hanem azt, hogy a foglalkoztatottak hány százalékára jellemző az elvándorlás, több adatból gazdálkodhatunk, de azok egyike sem haladja meg a 6 százalékot. A jellemző érték valahol 2 százalék körül van, vagyis a foglalkoztatottak 2 százalékára jellemző, hogy a védett munkahelyről kilépve a normál munkaerőpiacon helyezkedik el. Kijelenthetjük tehát, hogy a célpopuláció mobilitására az inmobilitás jellemző. A kutatók álláspontja szerint ezt a tendenciát két dolog erősíti: egyrészt a fogyatékos személyek által is elvégezhető munkakínálat szűkössege a nyílt munkaerőpiacon, másrészt a védett munkahelyek folyamatos bővülése az elmúlt évtizedekben. Olyan folyamattal állunk tehát szemben, amelyben a fogyatékos munkavállalók számára egyre több munkahely jön létre, így a nyílt munkaerőpiacra való bejutás már nem jelent egyedüli üdvözülést.

Munkaiügyi kapcsolatok

A munkaadók és munkavállalók közötti kapcsolatok három kategóriába sűrítve értelmezhetők: az első kategóriában a fogyatékos személyek nem jelennek meg tényleges munkavállalóként, rájuk inkább mint kliensekre, vagy mint képzés alatt álló személyekre tekintenek. Ez az uralkodó gyakorlat Argentínában, Németországban, Görögországban és Írországon is, annak ellenére, hogy a foglalkoztatás természetesen javadalmazásért történik.

A második kategóriába tartozik Ausztrália mellett a legtöbb európai állam is. Ez a kategória átmeneti, köztes állapotot jelent, s nem csupán azért, mert itt többről van szó, mint kliensről, de kevesebbről, mint tényleges munkavállalóról. Átmeneti abból a szempontból is, hogy a tényleges foglalkoztatás szintjén mindhárom kategória megtalálható.

A harmadik kategória Belgiumban, az Egyesült Királyságban és Svédországban állítható fel. Itt a munkavállaló tényleges munkavállaló, vele éppen olyan munkaszerződés köttetik, mint a nem fogyatékos személyekkel.

A szakszervezeti szervezethez természetesen nem mérhető azokban az országokban, ahol a munkavállaló inkább a „kliens” kategóriájában sorolható. Olyan országokban azonban, ahol a védett foglalkoztatás két

típusa („kliens” és „munka” orientált) egyszerre van jelen, mint pl. Franciaországban, a szakszervezeti szervezettség is döntően másképp alakul. A vizsgált országok többségében biztosított a munkavállalói szervezetek alakításának joga és a munkavállalók önkéntes csatlakozása. Ugyanakkor az elméleti, jogi lehetőség és a tényleges gyakorlat közötti meglehetősen nagy differencia – vagyis a gyenge szervezettség – arra utal, hogy a szakszervezeti tevékenység nem meghatározó a védett munkahelyeken. A nagy szakszervezeti konföderációk érdektelenek a védett munkahelyeken dolgozók beszerzésében, s munkájukat az is hátráltatja, hogy sok esetben civil munkaadói szervezetekről van szó, ahol a klasszikus munkaadói-munkavállalói fogalomhasználat nem írja le jól a szervezeti viszonyokat. Azokban az országokban azonban, ahol a szervezettség szignifikáns szintet ér el, a szakszervezetek igen aktív tevékenysége jellemző, így pl. Belgium francia nyelvű tartományában, ahol 30–40 százalékos a szervezettség és Svédországban, ahol közel 100 százalékos.

Az országok felénél nem kötődnek kollektív szerződések (KSZ). Az Egyesült Királyságban működő Remploynak (ez az egyedüli és legmeghatározóbb vállalatcsoport a védett munkahelyek vonatkozásában) azonban saját kollektív szerződése van. Belgiumban a munkaügyi kapcsolatok makro-szintjén meghatározó szerepet játszó Nemzeti Munkaügyi Tanácsnak módja van a kollektív szerződések kiterjesztésére a védett munkahelyekre is – így az itt dolgozók anélkül is szerződés hatálya alá tartoznak, hogy nem kötötték KSZ a helyi szinten.

A munkahelyi participációs intézmények ugyancsak változatos képet mutatnak (pl. üzemi tanács). Azokban az országokban, ahol a foglalkoztatás típusa közelebb áll a piacgazdasági formákhoz, megtalálható a munkahelyi szinten választott képviselő intézménye (pl. üzemi képviselő) – Belgium, Egyesült Királyság, Norvégia, Svédország. Másutt, mint pl. Luxemburgban vagy Svájcban dolgozók számára az ilyen típusú jogok nem biztosítottak.

A munkavállalók helyzete

Az országok kétharmadában minimálbér vagy garantált jövedelem illeti meg a védett munkahelyeken dolgozókat. Kivételt képez: Argentína, Ausztrália, Dél-Afrika, Görögország, India és Írország. Néhol az így szerzett bér jelenti az egyetlen jövedelmi forrást, másutt csupán a fogyasztósság jogán szerzett ellátás kiegészítője. Nézzük azonban a részleteket:

Belgiumban, az Egyesült Királyságban, Lengyelországban, Norvégiában és Svédországban a munkavégzés során szerzett jövedelem elválasztódik minden más megszerzett vagy megszerzhető jövedelemtől, és kizárólag a munkatevékenységhez kapcsolódó standard kritériumok alapján meghatározott, mint pl. munkatapasztalat, produktivitás, képzettség stb. Számos esetben ez az elsődleges és egyetlen jövedelemforrás. Ezekben az országokban a védett foglalkoztatás gyakran a tiszta munkaerőpiaci pozíciókba irányuló, tranzit foglalkoztatásként értelmeződik.

Ausztráliában a megszerzett jövedelem tisztán a produktivitás mentén vagy az érvényben lévő kollektív szerződés által meghatározott, és egy-

ben a fogyatékoság jogán szerzett ellátás csökkenését vagy teljes megszüntetését vonja maga után. Vagyis a munkavégzés-alkalmazás ténye egyben kizárja az egyéb jövedelmekhez való hozzájutást.

Franciaországban a védett munkahelyeken foglalkoztatottak bérének el kell érnie az országos minimálbér (SMIC) 35 százalékát, amelyet kormányzati kiegészítéssel együtt fizetnek ki. A ténylegesen kifizetett bér azonban nem haladhatja meg a SMIC 130 százalékát. A kliens orientációjú központokban hasonló módon, de arányaiban más összetevőkkel a kifizetett bér a SMIC 70–110 százaléka között mozog. Hasonló eljárást alkalmaznak Csehországban és Németországban is.

Írországban minden munkavállaló jogosult a fogyatékoság jogán megszerzett ellátáshoz, a kereset azonban nem lehet több mint ezen összeg 50 százaléka. Görögországban és Svájcban a fogyatékoság foka a keresethez aránylik: nagyobb károsodás alacsonyabb bérezést von maga után.

Luxemburgban az alkalmazástól függetlenül azonos jövedelem illeti meg a fogyatékos személyeket. Jövedelmi szempontból tehát teljesen közömbös, hogy valaki inaktív, aktív de nem dolgozik, vagy aktív és dolgozik.

Az esetek 75 százalékában támogatott közlekedési lehetőség igénybevétele biztosított. A többletköltségek részben vagy egészben megtérítettek. Több helyütt szállító szolgálat működik. Számos esetben étkezési, lakhatási és ruházati támogatás is igénybe vehető.

A heti munkaidő hosszában alig találhatók különbségek: 35–40 óra között mozog. Csupán néhány kivételtől lehet beszámolni: Argentínában 25 óra, Dél-Afrikában 30–35 óra, Görögországban 30 óra, míg Indiában 45–48 óra. Nőkre nem vonatkoznak speciális munkajogi szabályok, a gyermekmunka tilalma azonban általános (15 év alatt), ahogyan az éjszakai munkavégzés is, de ez utóbbi nem minden országban.

A fizetett szabadság mértéke az országok többségében nem különbözik a normál munkaerő-piaci szabályozástól, csupán néhány ország gyakorlata részesíti pozitív diszkriminációban – plusz szabadnapokkal – a védett munkahelyeken dolgozókat.

A munkavégzés jogán megszerzett társadalombiztosítási ellátások szinte minden európai országban megtalálhatóak, csupán apróbb eltéréseket találunk a tekintetben, hogy a fogyatékos munkavállaló védett vagy normál munkahelyen dolgozik-e. Görögországban pl. a védett munkahelyen foglalkoztatott fogyatékos munkavállaló fiatalabb korában éri el az időskori ellátást, mint más foglalkoztatottak. Egyedüli kivételt képez a munkanélküliség esetére járó ellátás, amely pl. Dániában nem biztosított, de Franciaországban, Spanyolországban és Svájcban is csak a fogyatékos munkavállalók egy részét illeti meg.

A foglalkoztatás jellemző formái

A kutatási eredmények számszerűsítésén és feldolgozásán túl a védett munkahelyek és foglalkoztatás négy jellemző formáját lehet megkülönböztetni. A jellemző formák arra a kérdésre adnak válaszokat, hogy a

munkaügyi kapcsolatok és a foglalkoztatás kondíciói hogyan alakulnak, s milyen mintázat szerint csoportosíthatóak.

A *terapeutikus modell* lényege, hogy itt a fogyatékos személyre mint kliensre, járadékosra vagy mint gyakornokra tekintenek – jellemző módon a munkavállalói státust, s a státussal összefüggő jogokat és kötelesegeket nem éri el. A foglalkoztatásra munkaszerződés nélkül kerül sor, és az általános munkajogi szabályozást sem alkalmazzák. A társadalombiztosítási ellátásokhoz való kötődést inkább a fogyatékos, mintsem a munkaviszony határozza meg. Kollektív szerződések nincsenek, a szakszervezeti aktivitás gyenge. Az itt dolgozó fogyatékos személyek jövedelmére inkább a járadék, a nyugdíj és az egyéb támogatások jellemzőek, sem mint a munkabér. A munkavégzés jövedelme nem kötött minimál szinthez, a heti munkaidő átlagos mértéke itt a legrövidebb, kb. 30 óra.

Az *átmeneti modell*ben a fogyatékos személy kvázi munkavállaló. Ebben a modellben elmozdulás regisztrálható a foglalkoztatotti státus irányába, de az még nem garantált teljes mértékben. A munkaszerződés megkötésének feltételei biztosítottak, de azok a gyakorlatban sok helyütt mégsem működnek. Szakszervezeti aktivitás lehetséges, de roppant alacsony vagy jelentéktelen. A szektorra nem jellemző a kollektív szerződés és a munkahelyi participáció is alulfejlett. A bérek minimuma meghatározott, a társadalombiztosítási ellátások már inkább a munkavégzéshez kapcsolódnak.

A *kettős modell* lényege, hogy ugyanabban az országban a védett foglalkoztatás két intézményesült típusa működik. Az egyik típusban terapeutikus, a másikban termelésorientált foglalkoztatás zajlik. Ilyen megoldást alkalmaznak Ausztráliában, Franciaországban és Spanyolországban.

Végül a negyedik típus a *termelésorientált* foglalkoztatás. A fogyatékos személy itt már olyan munkavállaló, akit a nem fogyatékos munkavállalóval azonos jogok és kötelezettségek illetnek meg. A munkavállalók munkaszerződést kötnek, a szakszervezeti szervezethez, ha nem is magas de már szignifikáns, működnek a participációs intézmények és van kollektív szerződés.

5. A foglalkoztatáspolitikai általános keretei

Patricia Thornton és Neil Lunt 1993-ban készítette el első jelentését 18 ország¹² tapasztalatát összegezve a fogyatékos személyek foglalkoztatáspolitikáját illetően. Céljuk az volt, hogy átfogó képet adjanak a fogyatékos személyek jogállásának egyes kérdéseiről, a statisztikai adatfelvételekről, a fogyatékkal élők segítő szervezetek szerepéről (civil és állami), valamint a foglalkoztatás legfontosabb intézményeiről, mint pl. támogatott foglalkoztatás, védett munkahelyek, kvóta-rendszer. Tanulmányukat 1997-ben átdolgozták és korszerűsítették. A következőkben e tanulmány

12 Ausztrália, Ausztria, Belgium, Dánia, Egyesült Államok, Egyesült Királyság, Finnország, Franciaország, Görögország, Hollandia, Írország, Kanada, Luxembourg, Németország, Olaszország, Portugália, Spanyolország, Svédország.

alapján ismertetjük a számunkra legfontosabb tényezőket (Thorton – Lunt 1993).

Támogatott foglalkoztatás

Eredményeik szerint a támogatott foglalkoztatás egyre nagyobb hangsúlyt kap Ausztráliában, az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban. A támogatott foglalkoztatás kifejlesztésére és első sikeres megvalósítására amerikai környezetben került sor, ahol a fogyatékos személyek kizárólag ezzel, az akkoriban még alternatív modellnek számító újítás segítségével tudtak csak részt venni az elsődleges munkaerőpiacon. Ausztráliában ettől némiképp eltérő módon került a figyelem középpontjába: ott a szegregált munkaerőpiactól való elmozdulás lehetőségét látták benne. A későbbiekben mindkét országban megteremtődtek a közfinanszírozás és a jogi intézményesülés tartópillérei.

Az Unió majd' minden országában létezik támogatott foglalkoztatás, igaz, meglehetősen eltérő szerkezetben. Számos országban állami szervezetek keretei között, másutt a civil szervezetek gondoskodásában. Néhány országban, mint pl. Ausztriában és az Egyesült Királyságban koherens állami politika és ehhez kapcsolódó stratégiai tervezés keretei a meghatározóak, másutt központi iránymutatás nélkül, a helyi igényeknek megfelelő és azt kiszolgáló intézményrendszer működik.

Kvóta-rendszer

A szerzők álláspontja szerint a kvóta-rendszer jóval nagyobb hangsúlyt kap a fogyatékos személyek foglalkoztatását illetően, mint amekkorát ténylegesen megérdemelne, hangsúlyozni kell ugyanis, hogy a kvóta-rendszer csak egy az integrációs eszköztárból.

A kvóta-rendszer első megvalósítói Ausztria, Franciaország, Németország és Olaszország voltak, ahol az első világháború háború munkaképes, de sérült veteránjainak foglalkoztatását próbálták így kezelni. Később ILO ajánlás is támogatta az integrációs elképzeléseket. A második világháborút követően az Egyesült Királyság és Hollandia vezetett be először kötelező kvóta-rendszert. Más országok, mint Dánia, Finnország, USA, Svédország inkább a szakképzést és a rehabilitációt részesítették előnyben, s a kvóta-rendszert alkalmazták ugyan, de nem kötelező jelleggel. Belgium és Írország kizárólag a közsférában vezette be, Portugália pedig egyáltalán nem alkalmazta ezt a megoldást.

Az 1986-os Bizottsági Ajánlás hatására, amely támogatásáról biztosította a kvóta-rendszert, számos országban reformot hajtottak végre, így pl. Hollandiában, Franciaországban és Németországban. Éppen ebben az időszakban ugyanakkor az Egyesült Királyságban eltörölték az ott minden hatékonyságot nélkülöző rendszert. Jelenleg a tagállamok több mint felénél létezik kötelező kvótaelőírás a fogyatékos személyek foglalkoztatására.

Az országok többségében a kvóta-rendszer a háborúban megsérült

veteránok foglalkoztatásának vagy más módon szerzett sérülések kompenzálásra születtek meg. Időközben azonban a fogyatékos személyek társadalmi elfogadottsága javult, s ezzel párhuzamosan munkaviszonyuk megítélése, a munkához való hozzáférésük elfogadottsága is pozitív irányba mozdult el. Sokak szemében a kötelező kvóta-rendszer az állam és a munkaadók egyfajta szembenállásán alapul. Az állami előírások negligálását ugyanis az állam számon kérheti, a munkaadó pedig köteles azokat teljesíteni. Ebben a viszonyrendszerben is változás történt. Ma már az állam és a munkaadók párbeszéde, a közös felelősségvállalás és a gazdasági terhek ésszerű elosztása a legfőbb vezérfonal. A kvóta-rendszer ennek megfelelően számos országban megváltozott, előtérbe kerültek a flexibilis megoldások. Az állam – a szabályozások megalkotásakor – tekintettel van a gazdasági folyamatok dinamikájára, az egyes iparágak eltérő terheire, s a fogyatékos személyek alkalmazása során és folyamatosan módosulnak a kvóta keretszámok is, pontosítják az alkalmazandók fogyatékoságával kapcsolatos előírásokat.

Ausztriában, Franciaországban és Németországban előtérbe kerültek az olyan megoldások, amellyel egy-egy jól meghatározott csoportból kikerült személy foglalkoztatása (amely pl. a kor, a sérülés típusa és súlyossága alapján meghatározott) magasabb vagy éppen alacsonyabb értékben számítódik a kvótába. A „súlyozás” módszerével a munkaadóknak lehetőségük nyílik akár kevesebb, akár több személy foglalkoztatásán keresztül biztosítani a számukra előírt kvótát, biztosítva ezáltal a gazdasági érdekek és a flexibilitás jobb illeszkedését. Hasonló megoldás az a francia „súlyozási” elv is, miszerint ha a kvótát a védett foglalkoztatásban részt vevő munkavállalóval töltik fel, a „beszámítolás” értéke magasabb.

Az előbb említett három országon kívül számos most csatlakozó országban, pl. Lengyelországban létezik olyan, a redisztribúción alapuló intézményi megoldás, amellyel a kvótán felül foglalkoztatni tudó munkaadóknak támogatás biztosítható. Az átcsoportosítás pénzügyi eszközeit a kvótát feltölteni nem tudó munkaadók kötelező befizetései biztosítják.

Munkaadók pénzügyi támogatása

A munkaadók támogatása, hogy fogyatékos munkavállalókat toborozzanak, vagy hogy tovább foglalkoztassák őket, szinte mindig pénzügyi támogatást jelent. A legsokoldalúbb pénzügyi támogatással Hollandiában találkozunk, míg az Egyesült Királyságban szinte semmilyen támogatási forma nem létezik. Számos esetben azonban nem egészen világos, hogy a pénzügyi támogatás vajon miért is jár a munkaadónak: kompenzációként az alacsonyabb termelékenységért, vagy mert pénzügyi eszközökkel akarják jutalmazni az attitűdváltást?

A pénzügyi támogatás klasszikus céljai a következők lehetnek: 1. csökkent produktivitás ellentételezése, 2. jutalmazás, „bónusz”, amiért fogyatékos személyt alkalmaz, 3. a munkahelyen szükséges átalakítási és adaptációs költségek térítése, amely lehetővé teszi a foglalkoztatást.

Az EU tagállamok körében gyakori megoldás a munkaadók társadalombiztosítási terheinek átvállalása, amely összességében igen jelentős

támogatás jelent. Néhány országban a támogatás csak a foglalkoztatás bizonyos időszakában jár, másutt a fennálló munkaviszony teljes időszakára vonatkozik. Az európai tendenciák azt mutatják, hogy a munkaadóknak juttatott, direkt kifizetések, bértámogatások a munkanélküliség növekedésével folyamatosan növekednek, majd annak csökkenésével a támogatások is csökkennek. E folyamat eredményeként az ideiglenes bértámogatások szintje igen magasra szökött a kilencvenes évek problémákkal terhelt gazdaságában. Finnországban, 1994-ben pl. megközelítőleg azonos számban élvezték a bértámogatás előnyeit a fogyatékkal élő munkavállalók, mint amennyien támogatás nélküli munkahelyeken dolgoztak. A támogatások formája alapvetően két féle: a munkaadóknak nyújtott direkt kifizetés vagy (a gyakrabban alkalmazott) adó leírás.

A kifizetések számos ország esetében egyszerre több hatóságot is érintenek (munkaügyi, szociális, egészségügyi tárca), s az igénybevételi lehetőségek párhuzamossága és a könnyen kimerülő források nem könnyítik meg a felhasználók helyzetét. Az ideiglenes támogatásokat a leggyakrabban amiatt éri kritika, hogy ezzel az eszközzel nem lehet tartós foglalkoztatást biztosítani, és hogy általában az alacsony státusú, alacsonyan fizető munkahelyeken alkalmazzák.

Munkavállalók pénzügyi támogatása

A munkavállalóknak nyújtott direkt pénzügyi támogatás sem példa nélküli. Ausztria, Belgium és Németország komoly tradíciókkal rendelkezik ezen a területen. Hollandiában a munkavállalók oktatási költségeit is megtérítik és a foglalkoztatás megkezdésének egyéb felmerült kiadásai is elszámolhatóak. Az országok többségében a munkába jutás költségeit részben vagy egészben finanszírozzák. Amint azt a védett munkahelyekről szóló részben már hivatkoztuk, a munkavállalók keresete, amennyiben nem éri el a törvényben rögzített szintet, központi forrásból kiegészíthető. Az önfoglalkoztató fogyatékos személyek vagy azt tervezők szintén részesülhetnek ilyen támogatásban.

6. A hazai gyakorlatról

Társadalmi dimenzió

A fogyatékkal élő népesség társadalmi helyzetéről viszonylag kevés adat és felmérés áll rendelkezésünkre. A rendszerváltozás előtt ők amolyan láthatatlan társadalmi csoportot alkottak, akiknek társadalmi részvéte, integrációja csak korlátozottan volt biztosítva. A rendszerváltást követő demokratizáció során a fogyatékkal élők is »hangot«, társadalmi érdekérvényesítést nyertek. A rendszerváltozást követő évtized meghozta a törvényhozó és törvényalkotó szándékot a fogyatékkal élők esélyteremtésére, ám a programok végrehajtása, az intézményrendszer kiépítése még várat magára.

TANULMÁNYOK

A fogyatékossgal élő személyek létszáma az 1990-es népszámlálás adatai szerint 368 ezer fő, míg kisebb mintás ELAR-felmérések ennél nagyobb számot mutatnak (500 ezer fő). Közöttük a 60 évnél idősebbek aránya 38 százalék, ami a kétszerese a népesség egészében képviselt arálynak. A fogyatékossgal élő személyek 31,8 százaléka születése óta szenved fogyatékossgalban.

A fogyatékossgal élő személyek iskolai végzettsége összességében alacsonyabb, mint a népesség egészéé. Mintegy 11,2 százalékuk valamilyen speciális általános iskolában végezte tanulmányait. A népszámlálás adatai szerint a 15 évesek és az idősebbek 9,6 százaléka egyáltalán nem jártak iskolába. A felsőoktatási képzési formákban tanulók közül csupán 1 ezreléket (170 fő) képviselnek.

Az 1990-es népszámlálás adatai szerint az összlakosság gazdasági aktivitása 43,6 százalék, ezzel szemben a fogyatékossgal élő személyeké mindössze 16,6 százalék volt.

6. táblázat *A népesség és a fogyatékos emberek megoszlása gazdasági aktivitás szerint, százalékban*

Gazdasági aktivitás	Népesség	Fogyatékos emberek
Aktív kereső	43,6	16,6
Öregségi nyugdíjas	17,0	24,5
Rokkantsági nyugdíjas, járadékos	3,9	27,3
Özvegyi nyugdíjas, járadékos	2,4	5,3
Általános iskolás	11,8	6,1
Közép- és felsőfokú iskolai tanuló	5,7	1,2
14 éves és idősebb egyéb eltartott	4,2	14,6
Összesen	100,0	100,0

Forrás: KSH, 1995

A kilencvenes évek nagyarányú munkahelyvesztése a gyenge pozíciójú, hátrányos helyzetű munkavállalókat, közöttük az egészségükben tartósan károsodott, megváltozott munkaképességű személyeket fokozottan érintette.

1990–1996 között 540 000-ről 740 000 főre nőtt a rokkantsági ellátottak száma. 1999-ben mintegy 600 ezer ember részesült korhatár alatt rokkantsági nyugdíjban és a megváltozott munkaképességűek járadékaiban. Az érintett rétegre vonatkozó becslés 58 ezer főben jelöli meg a foglalkoztatottak létszámát. Az ellátás melletti munkavégzés gyakran alacsonyan jövedelmező, egyszerű munka, amely a rehabilitáció elveinek nem felel meg, de a munkaerő-piaci integráció alacsony mértéke, valamint az ellátások folyósítási szabályai ebben teremtenek érdekeltséget.

Az orvosszakértői elbírálás jelenlegi rendszere jellemzően konzervatív. A megmaradt vagy fejleszthető képességek, készségek nem képezik vizsgálat tárgyát, az elbírálás rendszere kizárólag passzív ellátásokat alapoz meg. Mindez azt is jelenti, hogy az intézményi struktúra lényegében implicit módon »lemond« a megváltozott munkaképességű személyek társadalmi, munkaerő piaci beilleszkedéséről. A foglalkoztatási lehetősé-

gek, amelyek egyáltalán rendelkezésre állnak, jellemzően az elsődleges munkaerőpiacon működő támogatott szervezetek, a szociális foglalkoztatás fejlesztő, terápiás tartalmú, szociális gondoskodáshoz kapcsolódó elemei kis számban vannak jelen, sajátos támogatási rendszere pedig e formának nincs.

A rehabilitációs foglalkoztatás stabilitása és esélyei területileg, valamint az orvosi rehabilitáció lehetőségei és a munkavállalói jellemzők (szakképzettség, életkor, munkavállalási hajlandóság stb.) szerint jelentősen differenciáltak. A rehabilitációs szolgáltatás kiépülésének jelenlegi szakaszában egyre inkább hiányzik a gyakorlati készségfelmérés (munkakipróbálás) lehetősége a munkanélküliség kezelése során.

Célszervezetek, szociális foglalkoztatók

Az alábbi táblázatok összefoglalásszerűen tartalmazzák az e két speciális foglalkoztatási forma keretei között dolgozó, megváltozott munkaképességű személyek legfontosabb jellemzőit. Jól látható, hogy a megváltozott munkaképességű személyek aránya az ilyen típusú szervezeteken belül foglalkoztatott összlétszámhoz képest folyamatosan emelkedett a rendszerváltás óta. Az elérhető jövedelem folyamatosan nőtt, ami nyilvánvalóan az állami dotációnak köszönhető, ugyanakkor ez a kereset még messze elmarad a nem megváltozott munkaképességű aktív népesség, valamint a piaci szféra vezető szervezeteinél foglalkoztatott megváltozott munkaképességű személyek keresetétől.

7. táblázat *A célszervezeteknél foglalkoztatottak létszáma, keresete és keresetük aránya a teljes munkaidőben foglalkoztatottak átlagkeresetéhez, 1993–2001*

Év	Létszám	Megváltozott munkaképességűek aránya (%)	Megváltozott munkaképességűek keresete (Ft)	Megváltozott munkaképességűek között a nők aránya (%)	A megváltozott munkaképességűek keresetének a teljes munkaidőben foglalkoztatottak átlagkeresetéhez viszonyított aránya (%)
1993	14455	71	12634	55	68
1996	16774	78	16665	51	53
1999	22855	79	24973	54	50
2001	26415	82	41384	54	60

Forrás: KSH, 2002

TANULMÁNYOK

8. táblázat *A szociális foglalkoztatókban bedolgozói jogviszony keretében foglalkoztatottak száma, a megváltozott munkaképességűek aránya, az egy bedolgozóra jutó havi átlagos díjazás és annak aránya a teljes munkaidőben foglalkoztatottak átlagkeresetéhez, 1993–2001*

Év	Létszám	Megváltozott munkaképességűek aránya (%)	Egy bedolgozóra jutó havi átlagos díjazás (Ft)	Egy bedolgozóra jutó havi átlagos díjazás aránya a teljes munkaidőben foglalkoztatottak átlagkeresetéhez (%)
1993	3769	34	6207	33
1996	2694	40	10632	34
1999	2307	58	29855	59
2001	1848	68	39669	61

Forrás: KSH, 2002

Versenyszféra

A versenyszféra foglalkoztatási gyakorlatáról viszonylag kevés ismerettel rendelkezünk. A jogszabályi előírások szerint a 20 főnél nagyobb vállalkozások az átlagos állományi létszám 5 százalékában kötelesek megváltozott munkaképességű munkavállalót alkalmazni.¹³ A versenyszféra szervezetei ugyanakkor nem érdekeltek abban, hogy ezt meg is tegyék. A munkasorok átalakítása, az alkalmazással járó adminisztráció vállalása helyett jellemző módon inkább befizetik az előírt büntetést, amely egyfajta – az összegét tekintve minimális – adót jelent számukra.

A piaci szervezetek tényleges foglalkoztatási gyakorlatáról meglehetősen kevés felmérés készült. Egy 2001–2002-ben, az OFA támogatásával megvalósult kutatás azt vizsgálta, hogy a célpopuláció integrációja milyen mértékű a foglalkoztatás során illetve, hogy a fogyatékos és megváltozott munkaképességű munkavállalók milyen foglalkoztatási jellegzetességek közepette vállalnak munkát hazánk 200 legnagyobb gazdasági társaságánál (Keszti – Komáromi – Köncei 2002). E célkitűzés egyben a kutatás előnye és hátránya is. Előnyt jelent, hogy olyan területről kapunk információt, amelyet korábban senki nem vizsgált hasonló módszerrel. Jelenleg ugyanis nem ismerünk olyan publikációt, amely a célpopuláció foglalkoztatási körülményeit ilyen részletességgel, ilyen nagy mintán, illetve adatbázison és egy adott ország 200 legnagyobb vállalatánál vizsgálta volna. Hátrány ugyanakkor, hogy nem támaszkodhatunk korábbi empirikus kutatások tapasztalataira. A kutatást megelőzően alapszinten is feltáratlan volt a 200 legnagyobb vállalat és a célpopuláció közötti interakciós struktúra.

Az adatbázis TOP 200-ban való kijelölését több szempont indokolta. Ezek közül az első, hogy számos mutató alapján (foglalkoztatottak létszáma, árbevétel, adózás előtti eredmény stb.) a magyar gazdaság leg-

¹³ 1991. évi IV. tv a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról, 41/A §

nagyobb súlyú, piaci elvek által vezérelt szervezeteiről van szó. A 200 legnagyobb vállalat „súlyánál” fogva meghatározó a fogyatékos és megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatását illetően, mert:

1. az ott foglalkoztatottak létszáma jelentős,
2. e társaságok mintaadóként léphetnek fel a kisebb társaságok számára,
3. az alkalmazás körülményei nem csupán a célpopulációra nézve fontosak, hanem látens módon az egész magyar gazdaság integrációs képességéről árulkodnak.

A kutatás konklúziója, hogy a regionális különbözőség megjelenik a fogyatékos és megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatásában. A regionális különbözőség azonban a tulajdonszerkezeti tagoláshoz viszonyítva gyengébb hatást fejt ki. A tulajdonszerkezet jóval meghatározóbb a célpopuláció foglalkoztatásában, mit bármely más változó. A tulajdonszerkezeten belül kimutathatóan magasabb keresettel rendelkeznek azok, akik külföldi tulajdonú cégnél dolgoznak. A külföldi tulajdonban lévő cégek nagyobb arányban foglalkoztatnak fiatalabb és szellemi munkát végző megváltozott munkaképességű munkavállalót, mint más munkaadók. Nézzük azonban a részleteket!

A foglalkoztatottság jellemzői. A mintába került vezető nagyvállalatok nagyobbik hányada, 58,1 százaléka foglalkoztat megváltozott munkaképességű munkavállalókat, összesen 5552 főt. Az alkalmazottak összlétszámához képest (330 ezer fő) ez meglehetősen alacsony értéknek tűnik. Azon vállalatok, amelyek foglalkoztatnak megváltozott munkaképességű munkavállalókat, a legnagyobb arányban mozgásszervi fogyatékosággal rendelkező munkavállalókat alkalmaznak. Gyakoriságban a második helyen a hallássérülteket alkalmazzák, 24,1 százalékos arányban. Látássérülteket a szóban forgó nagyvállalatok 19 százalékában, halmozottan fogyatékosokat a 10,1 százalékában alkalmaznak. Az értelmi fogyatékosok jelentik az összes fogyatékos csoport közül a leginkább perifériális csoportot, őket a megváltozott munkaképességű munkavállalókat alkalmazó vállalatok 3,8 százalékában alkalmaznak.

Területi megoszlás. A mintába került összes dél-dunántúli cég foglalkoztat megváltozott munkaképességű munkavállalókat, a közép-dunántúli cégeknek ugyanakkor csak a 44,4 százaléka. Az Észak-Magyarországon működő cégeknek 72,7 százaléka, az észak-alföldi cégek csaknem kétharmada, a budapesti és pest megyei cégeknek a fele alkalmaz megváltozott munkaképességű munkavállalókat.

Tapasztalatok nemeként. Az összes megváltozott munkaképességű és fogyatékos foglalkoztatott között csak 39 százalékot tesznek ki a női és 61 százalékot a férfi munkavállalók, vagyis a nemi egyenlőtlenségek a magyar munkaerőpiacon még kiélezettebben jelentkeznek a kutatásunk tárgyául szolgáló munkaerő piaci célcsoportnál. A nemek egyenlőtlen foglalkoztatásában meglévő fenti tendenciák leginkább Észak-Magyarországon jelentkeznek, itt mindössze 10,5 százalék a megváltozott munkaképességű nők aránya az összes megváltozott munkaképességű alkalmazott között. A legkiegyenlítettebb a nemek foglalkoztatottsága Budapesten és Pest megyében, itt az összes megváltozott munkaképességű alkal-

TANULMÁNYOK

mazottnak mintegy 47,6 százaléka nő. A magyar tulajdonú cégek jóval alacsonyabb arányban alkalmaznak megváltozott munkaképességű nőket (29,4 százalékban). A magyar tulajdonú cégeknél – a megváltozott munkaképességű munkavállalók munkaerőpiaci szegmensében – nagyobb mértékben érezhető a nemi diszkrimináció, mint a külföldi többségi tulajdonú cégeknél, ahol nagyjából kiegyenlítettek a nemi viszonyok (52%:48% a férfi–nő arány).

Életkor és kereset. A legfiatalabb megváltozott munkaképességű munkavállalókat a külföldi tulajdonú vállalatok foglalkoztatják. Az itt foglalkoztatott megváltozott munkaképességű munkavállalók átlagéletkora (42,3 év) mintegy 3 évvel alacsonyabb a magyar tulajdonú vállalatokéhoz képest, s 5 évvel az egynél több domináns tulajdonformával rendelkezők átlagához képest. Ezek az értékek statisztikai értelemben szignifikáns eltéréseket jelentenek.

A megváltozott munkaképességű munkavállalók átlagkeresete 103 290 Ft, ugyanezeknél a vállalatoknál a nem megváltozott munkaképességű munkavállalók 132 530 Ft-os átlagkeresettel rendelkeznek, vagyis a megváltozott munkaképességű munkavállalók havi bruttó keresete mintegy 24,1 százalékkal alacsonyabb az egészséges munkavállalók kereseténél.

A kereseti viszonyok tekintetében abszolút és relatív értelemben a legelőnyösebb helyzetben a Budapesten és Pest megyében dolgozó megváltozott munkaképességű munkavállalók vannak. Ugyanakkor a megváltozott munkaképességű munkavállalók kereseti viszonyaiban meglévő szóródást nem tudjuk megmagyarázni kizárólag a regionális eltérésekkel – meg kell vizsgálni más tényezők hatását is. A kereset terén a külföldi többségi tulajdonú vállalatoknál dolgozó munkavállalók vannak a legkedvezőbb helyzetben.

A fővárosban és környékén munkát vállaló, megváltozott munkaképességű munkavállalók helyzete abszolút értelemben¹⁴ a legjobb, relatív értelemben¹⁵ pedig a második legjobb az országban. Összességében tehát a fővárosi és a környéki megváltozott munkaképességű munkavállalók helyzete a legjobb, a Nyugat-Dunántúlon, Dél-Dunántúlon és a Dél-Alföldön dolgozóké a legrosszabb, mind relatív, mind abszolút értelemben.

Külföldi–magyar vállalat. A domináns tulajdont alapul véve, a havi bruttó keresetekben jelentkező relatív hátrány legkevésbé a külföldi tulajdonú vállalatoknál érzékelhető. A külföldi tulajdonú vállalatoknál dolgozó, megváltozott munkaképességű munkavállalók helyzete relatív és abszolút értelemben is jobb, mint a magyar vállalatoknál dolgozó, hasonló munkaerő-piaci szegmenshez tartozóké.

A legjobb helyzetben a budapesti, külföldi tulajdonú vállalatoknál dolgozó megváltozott munkaképességű munkavállalók, míg a legrosszabb helyzetben a Nyugat- és Dél-Dunántúlon vagy a Dél-Alföldön, magyar tulajdonú vállalatoknál dolgozó, megváltozott munkaképességű munkavállalók vannak.

14 Abszolút értelemben: a megváltozott munkaképességű munkavállalók és a többi munkavállaló összehasonlításában.

15 Relatív értelemben: a megváltozott munkaképességű munkavállalók csoportján belüli összehasonlítás.

Szakmastruktúra. A legtöbb megváltozott munkaképességű munkavállalót a szakmájának megfelelő munkakörben alkalmazták a munkáltatók. Ebbe a kategóriába tartozik a nagyvállalatok 51 százaléka. Míg a külföldi tulajdonú cégek 84,8 százalékban képesek saját szakmájukban foglalkoztatni a náluk dolgozó, megváltozott munkaképességű munkavállalókat, addig a magyar domináns tulajdonnal rendelkező vállalatoknál csupán a megváltozott munkaképességű munkavállalóknak átlagosan 69,2 százaléka dolgozik képzettségének megfelelő munkakörben.

A megváltozott munkaképességű munkavállalókra a szellemi jellegű munkavégzés jellemző. Az e célcsoporthoz tartozó munkavállalóknak átlagosan 70 százaléka végez szellemi jellegű munkát, 30 százaléka fizikait.

Képzettség tekintetében a felsőfokú végzettségű munkavállalók alulreprezentáltak, a középfokú végzettséggel rendelkezők hozzávetőlegesen azonos arányban (3 százalékkal elmaradva) szerepelnek, az alacsony végzettségűek pedig felülreprezentáltak a teljes foglalkoztatotti létszámhoz viszonyítva. A magyar tulajdonú vállalatoknál – mind az átlaghoz, mind a külföldi tulajdonú vállalatokhoz képest – rendkívül alacsony mértékben alkalmaznak felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkező, megváltozott munkaképességű munkavállalókat.

Rugalmas foglalkoztatási formák. A megváltozott munkaképességű munkavállalókat foglalkoztató cégek, az alternatív foglalkoztatási formák közül leginkább a részmunkaidős foglalkoztatást preferálják. A megváltozott munkaképességű munkavállalókat foglalkoztató, külföldi többségi tulajdonú cégek 52,6 százalékánál részt vesznek a megváltozott munkaképességű munkavállalók a részmunkaidős foglalkoztatásban, a magyar tulajdonú cégeknél ugyanez az arány csaknem 20 százalékkal alacsonyabb.

A foglalkoztatás egyéb kérdései. Általánosságban elmondható, hogy a megváltozott munkaképességű munkavállalókat alkalmazó munkáltatók rendkívül alacsony mértékben használnak fel külső információkat, illetve tapasztalatokat foglalkoztatási gyakorlatuk kialakításához. A cégek 92,3 százaléka támaszkodik saját tapasztalatokra, ehhez képest a többi tapasztalat-forrás elhanyagolhatóan tekinthető (munkaügyi központ információi, fogyatékos szervezetek segítsége stb.). A vezető nagyvállalatok nagy része egyáltalán nincs kapcsolatban a rehabilitációs munkacsoportokkal, 62 százalékuk egyáltalán nem kapott információt tőlük. A magyar tulajdonú vállalatok erősebb intézményi beágyazottsággal és kapcsolatrendszerrel rendelkeznek, a külföldi cégeknél viszont nagyobb hagyománya van a megváltozott munkaképességű és fogyatékos személyek foglalkoztatási gyakorlatának. A két tulajdon kombinációja révén létrejövő tulajdonszerkezet – az adataink alapján nyert következtetéseink szerint – pozitív hatással van a rehabilitációs munkacsoportok működésének ismertségére.

A vállalatok humán szakembereinek 43,5 százaléka nem tudja megítélni, hogy a fogyatékos személyek foglalkoztatásának szabályozási rendszere előnyös-e a munkáltatók számára. A másik fontos tényező, hogy csupán a szakemberek kb. harmada ítéli előnyösnek a szabályozást, közülük 2,2% teljes mértékben előnyösnek.

Szintén eltérőek a vélemények annak megítélésében, hogy a fogyaté-

TANULMÁNYOK

kos személyek foglalkoztatásának szabályozási rendszere vajon elősegíti-e ezen munkavállalók foglalkoztatását. A válaszadók 45 százaléka nem tudja megítélni, hogy a fogyatékos személyek foglalkoztatásának szabályozási rendszere elősegíti-e foglalkoztatásukat. Ugyanakkor 10 százalék vélekedik úgy, hogy a szabályozási rendszer kifejezetten hátrányos.

A foglalkoztatási lehetőségek bővülése ellen hat az is, hogy a munkahelyek 67 százaléka nincs akadálymentesítve.

7. Összegzés

Tanulmányunkban alapvetően három területtel foglalkoztunk: bemutattuk az Európai Unió fogyatékos személyekre vonatkozó legfontosabb jogszabályait és azok érvényesítésének lehetőségét. Bemutattunk és értelmeztük az Európai Szociális Kartának a fogyatékos személyek vonatkozásában megfogalmazott cikkeit. Feldolgoztunk három olyan tanulmányt, amelyek a nemzetközi gyakorlat keresztmetszetét vizsgálva a védett foglalkoztatásról és a foglalkoztatáspolitikai általános mintáiról adnak számot. Ismertettük a foglalkoztatás hazai struktúráit és a fontosabb eredményeket.

Konklúzióként mind a magyar, mind a nemzetközi tendenciákra vonatkozóan a következetesen alkalmazható megállapítás az lehet, hogy ismereteink bővülők a fogyatékos személyek foglalkoztatás-politikájának természetéről. Évről évre nagyobb számban kapcsolódnak be fogyatékos személyek, mind az elsődleges, mind a másodlagos munkaerőpiacra. Egyre több és több, újszerű, talán hatékonyabb megoldással is találkozunk. Kétségtelen, hogy a közvélemény is a fogyatékos személyek felé fordul és a megtalált hangnem az integrációnak kedvez. Mégis, aligha akad bárki is, aki meg tudná mondani, hogy a jelen összefüggésrendszerének hálójából hogyan bogozható ki a fogyatékos személyek foglalkoztatás-politikájának célja, és hogy milyen lehet egy koherens szakmapolitika.

Hivatkozott irodalom

- Colinet, C. 1977: La Carte Sociale Européenne. Dix années d'application. *Europarecht*, 6. sz.
- European Commission 2001: The employment situation of people with disabilities in the European Union. European Communities.
- Gyulavári Tamás 1998: A fogyatékos személyek jogai az Európai Unióban. *Esély*, 5. sz.
- Gyulavári Tamás–Könczei György 2000: Európai Szociális Jog. Osiris. Bp.
- Gyulavári Tamás–Könczei György 2000a: Az Európai Unió szociális metszete. In: Blahó András (szerk.): *Tanuljunk Európát!* BKÁE Világ gazdaságtan Tanszék, Bp.
- Gyulavári Tamás–Peszlen Zoltán 1998: Egy Ünnepléses Deklaráció: a Közösségi Karta. *Esély*, 1. sz.
- Jaspers, A. Ph. C. M.–Betten, L. (ed.) 1988: 25 years, European Social Charter. Kluwert.
- Keszi Roland–Komáromi Róbert–Könczei György 2002: Fogyatékos és megváltozott munkaképességű munkavállalók a 200 legnagyobb hazai vállalatnál. *Munkügyi Szemle*, 12. sz.

Komáromi: Megváltozott munkaképességű és fogyatékos munkavállalók...

- Könczei György 2000: A hátrányos helyzetű csoportok védelme az Európai Unióban.
In: Gyulavári Tamás (szerk.) 2000: Az Európai Unió szociális dimenziója. Szociális és Családügyi Minisztérium. Bp.
- Quesada, Luis Jimena–Szilágyi István 1996: Szociális jogok Európában: az Európai Szociális Karta. *Esély*, 2. sz.
- Samuel, Lenia 1997: Fundamental social right. Case law of the European Social Charter. Council of Europe Publishing.
- Visier, Laurent 1998: Sheltered employment for persons with disabilities. *International Labour Review*, Vol. 137, No. 3.

Felvilágosodás – modernizáció – globalizáció

RÉSZTVEVŐK: Ferge Zsuzsa szociológus, Gyáni Gábor történész, Heller Ágnes filozófus, Kiss Endre filozófus, Vámos Tibor informatikus, Vitányi Iván szociológus – írásos hozzászólással: Csaba László közgazdász, Rostoványi Zsolt Közel-Kelet szakértő
VITAVEZETŐ: Kiss László „kazánfűtő-filozófus”

KISS LÁSZLÓ: Eszmecserénk témakörét a következő kérdéssel foglalnám össze: milyen céljai voltak a felvilágosodás (illetve az azt követő francia forradalom) eszméinek – és mire jutottunk ez ügyben mára? A részleteket illetően pedig két részre bontani javasolnám a problémakört:

a) A nyugati kultúrkörön belül mintha valamennyire mindmáig elbeszélnének egymás mellett a szóban forgó eszmék. Lásd: a gyakorlatba átültetés kiforratlansága, a szabadság–egyenlőség eszmepáros szembenállása, „jóléti állam” – de hol, kinek, milyen mértékben –, valamint honnan, saját erőből és/vagy a gyarmatosításból származó „alaptökeből” stb.

b) A globális kor civilizáció-együttesét – és a jelen világpolitikai helyzetet – tekintve mintha az egyes civilizációk beszélnének el egymás mellett, amidőn a különböző gondolkodásmódjuk okán nemigen lelik meg a közös nyelvet.

CSABA LÁSZLÓ írásos hozzászólása

Vitatézisek 1. A 21. század fejlődésének egyik legsúlyosabb kihívása az, hogy megkérdőjeleződött a felvilágosodással kialakult megközelítés- és eszmerendszer, mindenekelőtt a racionalitás és a sine ira et studio (részrehajlás nélküli) megközelítés létjogosultsága. Ez egyaránt igaz a tudományok, főképp a társadalom- és szellemtudományok sok iskolája képviselte elemzési módokra, és értelemszerűen még inkább a tömegkultúrára. Az elektronikus média uralma, illetve a szórakoztatva tájékoztatás (infotainment) alapvető hatalom-politikai és gazdasági eszközzé válása tulajdonképpen az oka és a következménye is ennek: az említett körben a szó hitelessége, a tettek-sugallatok folyamányainak figyelembe vétele, sőt egyáltalán a kanti erkölcsi elvek minimális tisztelete sem követelmény. Mindez pedig táptalajává válik a populizmus és sok más, érzelmi alapon álló irányzat tartós és erőteljes jelenlétének. Az említett fejlemény megnehezíti, szélső esetben megakadályozhatja azon demokratikus kormányzati formák létrejöttét, működését, amelyek az érdekek kiegyenlítésén, a józan belátáson, a másik fél és annak jó szándéka elfogadásán alapulnának.

A nem racionális alapon szerveződő mozgalmak, legyen szó békés

környezetvédőkről, anarchistákról vagy terroristákról, más dimenziókban tételezik a maguk céljait és eszközeit, mint a polgári társadalom közmegegyezése a szociáldemokratáktól a konzervatívokig terjedő körben. Így a párbeszéd a közös nyelv híján akad el. Ez értelemszerűen még erőteljesebben jelentkezik a „Jihad versus McWorld” erőterében.

2. Az előzőekből adódóan a modernizáció tartalma sokak számára kiürült, miközben mással nem tudják pótolni. A westernizáció – ami akkor is mértékül szolgálhatott, ha nem jelentett és nem is sugallt egységesítést, az angolszász társadalmi és gazdasági modell igenlését – mára széles kör számára tartalmát veszítette. Ennek köszönhetően újra és újra megjelenik mind a tudományos elemzésekben, mind a közvélekedésben a fejlesztési diktatúra ábrándja, a másik oldalról viszont a mindenféle fejlődést tagadó, naiv zöld fundamentalizmus. Közben pedig az emberiség hetven százaléka nyomorszámban él – mint Amartya Sen Nobel-díjas közgazdásztól tudjuk: nem az erőforrások hiánya, hanem a diktatórikus hatalmi keretek következtében.

3. Ebben az összefüggésben érthető meg a globalizmus, a globalizáció – mint egyfajta szekuláris sátánkép – népszerűsége. Bár korábban inkább nemzetköziesedésnek nevezték, hiszen a gazdasági, társadalmi, információs folyamatok világméretűvé válása, az emberek és tevékenységek ezzel összefüggő áramlása jó félezed éve tartó jelenség. Több elemzés is bemutatta, hogy a gazdasági teljesítményhez viszonyítva a pénzmozgások aránya csak a kilencvenes évek közepére érte el az 1913-as szintet.

Viszonylag egyszerűen belátható, hogy egyfajta összefüggés nem véletlenszerű: a krónikusan szegény országok közül egyetlen sincsen, amelyik „túl nyitott” lenne, viszont az élenjáró országok, Kínától Svájcig, mind a kivétel és a behozatal nagy arányával jellemezhetők. A sokat idézett mondás tehát, mely szerint, aki kimarad, az lemarad – aligha vitatható tényszerűen.

Az érdemi vita tárgya inkább az lehet, hogy a „belépők” közt a nemzeti utak sokfélesége nem szűnik meg, ahogy a fenti két, példaként említett ország is szemlélteti. A mi számunkra igazán izgalmas kérdés az, hogy a 21. század Magyarországáé milyen globális folyamatba integrálódik, továbbá hogy miként javíthatja a maga pozícióját, ha nem a másolás, a másutt már meglévő eljárások átvétele jelenti a siker útját. A gazdasági válaszok sok tekintetben adottak vehetőek, ámde az ezekhez rendelt tudati, oktatásbeli és széles ívben vett társadalmi és kulturális feltételek, úgy tűnik, a gyakori ráolvasásoktól még nem alakulnak megfelelően. A mindennapjainkat behálózó problémák – köztük legújabbként a mostanra tömegessé váló értelmiségi munkanélküliség, amiről a napokban olvashattunk – talán ráébredhetnek a szellem embereit arra, hogy lenne min gondolkoznunk közös erővel.

ROSTOVÁNYI ZSOLT írásos hozzászólása

Az emberi fejlődés egyik legizgalmasabb – napjainkban ismét különösen aktuális kérdése az univerzalizmus–relativizmus/partikularizmus antinómiája. Lényegében ez áll a mai nemzetközi rendszerről szóló két, egymással ellentétes diskurzus hátterében. Amelyek egyfelől a rendszer egységesülését, bizonyos homogenizálódását, másfelől viszont a fragmen-

tálódást, az egyes alrendszerek közötti különbségek növekedését prognosztizálják. Vajon egyenes vonalú-e a fejlődés, avagy kanyargós, netán ciklikus, s ugyanazt az utat kell-e minden régióknak, országoknak bejárnia? Vajon a parlamenti demokrácia, a piacgazdaság intézménye és a velük együtt járó technikák szükségképpen ugyanúgy működnek-e a világ bármely pontján? És miután háttérükben a nyugati civilizáció áll, vajon annak értékei egyetemesek-e, avagy egy partikuláris civilizáció értékeit próbálják univerzálisnak feltüntetni? Vannak-e egyáltalán univerzális értékek?

Az elmúlt évek eseményei – beleértve a globalizáció felgyorsult folyamatát is – felértékelték a civilizáció és a kultúra szerepét. E fogalmak hasonlóan ellentmondásosak, mint maga a világ: egyidejűleg univerzalizálnak és partikularizálnak. A kultúra általánosságban azokat az attribútumokat jelöli, amelyek az emberek (valamennyi ember) sajátjai, amelyek őket az állatvilágtól, a természeti lényektől megkülönböztetik. Ebben az értelemben a kultúra az embereket homogenizálja, az emberiségen belüli azonosságot emeli ki, mivel az emberiség egészének differentia specificája. A kultúra mint partikuláris fogalom viszont a másság, a különbözőség kifejezője: az emberiséget részekre osztja, a különböző embercsoportokat (társadalmakat) egyedi, őket másoktól megkülönböztető sajátosságokkal ruházza fel. Ugyanez a helyzet a civilizációval, hiszen a civilizáció (egy-egy számban!) egy fejlődési (civilizációs) folyamat végpontja, amely egy általános evolúciós változással szemben – ugyanakkor a civilizációk (többes számban!) az emberiséget időben és térben nagy, átfogó, egymástól markánsan különböző egységekre osztják. Az „egy-egy számú”, sokak által a nyugati gyökerezettségű modernitással azonosított, mások szerint mára már instrumentalizált, „technostruktúrává” vált civilizáció univerzalizmusa szemben áll az értékelvű, sajátos világlátással, világszemlélettel rendelkező civilizációk sokféleségével.

Mindkét, látszólag ellentétes folyamat eszmetörténeti gyökerei megtalálhatók az európai tradícióban: egyfelől a racionalista, másfelől a romantikus felvilágosodásban. A modern kor embere ugyanakkor – ahogy Lévi-Strauss megfogalmazta – „számtalan filozófiai és szociológiai spekulációba bocsátkozott, hogy hiábavaló kompromisszumot találjon e két ellentétes pólus között”. Rorty kifejezésével: mind a „kantiánusok”, mind a „hegeliánusok” egyetemesnek tekinthető alapelvekből indulnak ki: egyfelől abból, hogy minden embert, másfelől pedig abból, hogy minden kultúrát egyenlő megbecsülésben kell részesíteni. Miután minden ember tagja mind az emberiség egészének, mind pedig valamely, a többitől különböző civilizációs–kulturális közösségnek, így mindenkire egyaránt vonatkoztatható az egyetemes és a különös is. Meggyőződéseim szerint léteznek univerzális értékek. Ilyen például az élet védelme, illetve méltósága. A problémát azonban az okozza, hogy ezek sohasem „tisztán” jelennek meg, hanem rendszerint valamilyen hatalmi vagy érdekviszonyhoz kapcsolódóan, esetleg mint a nyugati civilizációban: a jogrendszer részeként. Magát a világot, a nemzetközi rendszert pedig mindig is aszimmetriák, uralmi-alávetettségi viszonyok jellemezték, több évszázada a nyugati civilizáció dominanciájával, jelenleg pedig az Egyesült Államok mint hiperhatalom globális unilateralizmusával. A nem nyugati

civilizációk szemszögéből tehát az értékek univerzalizmusa a nemzetközi rendszer politikai és érdekviszonyainak szintjén egészen más dimenziókat kap.

A nem nyugati civilizációk ugyanakkor gyakran teljesen eltérő filozófiai kiindulópontból jutnak a nyugatival megegyező morális vagy akár jogi következtetésre, mivel az emberről, a személyiségről, az életről, az egyén és a közösség viszonyáról vallott felfogásuk lényegi pontokon különbözik a nyugatitól.

A Nyugat által egyetemesnek mondott értékek és intézmények mindegyike a nyugati fejlődés szülőtte, következésképpen ezek nyugati történeti-filozófiai hátterűek. Ráadásul a kolonizáció erőszakos, nyugati dominanciát eredményező folyamata során, attól nehezen különválaszthatóan kerültek át a nem nyugati civilizációkba. (Akik például nem fogadják el az emberi jogok univerzalizmusát, általában nem magukat a konkrét jogokat, hanem azok történelmi-filozófiai kontextusát támadják.) Még ha ettől el is tekintünk, a nem nyugati civilizációk világszemléletében ezek az értékek sajátos, a nyugatiétól eltérő értelmezést nyernek. (Például a Heller Ágnes által egyetemesnek tételezett szabadság fogalmát az iszlám civilizáció másként értelmezi, mint a nyugati.) A nemzetközi rendszerben pedig az érdekviszonyokon alapuló reálpolitika a meghatározó. Ennek jellegzetes példája az amerikai külpolitika, amelyben az általános érvényűnek tételezett elvek és értékek mindig keverednek a nemzetbiztonsági érdekekkel, utóbbiak egyértelmű prioritása mellett, és hiába az emberi jogok vagy a demokrácia hangoztatása, ha a „kettős mérce” vagy a „baráti zsarnok”, netán a Bush elnök által mostanában gyakorta emlegetett „amerikai igazság” vagy „amerikai internacionalizmus” elve érvényesül.

A 20. század utolsó évtizedében felerősödtek a nem nyugati civilizációs diskurzusok: a nem nyugati civilizációk immáron maguk kívánják meghatározni saját magukat, illetve véleményt mondani a világról. A különböző civilizációk nemcsak egymástól különböző nyelveket használnak, de eltérő diskurzusokat is folytatnak. A globalizáció korábban nem ismert lehetőségeket rejt magában az élet jobbá tételére. Ugyanakkor a mindegyre erősödő polarizáció a marginalizáltak számának növekedésével óriási feszültségeket okoz.

Az alapvető problémát nem az univerzalizmus–relativizmus antinómiája okozza. Az emberiség eddigi fejlődéstörténete során a különböző civilizációk nem elszigetelten, hanem egymást kölcsönösen megtermékenyítve és gazdagítva léteztek. Egy „univerzális etika” könnyen elősegíthetné az univerzalizmus–relativizmus antinómia feloldását is. Csakhogy évszázadok gyakorlata arról tanúskodik, hogy sem a politika, sem a gazdaság nem a morál terebélye. A globalizáció világára jellemző – súlyosbodó – egyenlőtlenségek jelentik az igazi problémát, ezek megoldásának lehetőségei pedig nem látszanak körvonalazódni.

Bármiféle konszenzus kialakítását lehetetlenné teszi a felek közötti aszimmetrikus viszony, a kölcsönös elismerés, illetve a bizalom hiánya. Egyfelől a saját értékek feltételezett univerzalizmusán alapuló fundamentalizmus, másfelől pedig az empátiának, azaz a saját magunk más szemszögéből történő vizsgálatára való készségnek a hiánya – legyen szó akár

KEREKASZTAL-BESZÉLGETÉS

„amerikanizmusról, akár iszlamizmusról vagy másról – még eredendően jó szándék esetén is azt eredményezi, hogy az univerzáló törekvések a partikuláris érdekek leplezésének eszközeként jelennek meg. A közelmúlt eseményei: a 2001. szeptember 11-i terrorakció, az erőszak elfogadottsága és beépülése a nemzetközi rendszer „hivatalos” eszköztárába – vagy Irak mint precedens kapcsán a fegyveres megoldás elsődleges eszközzé válása a konfliktusok rendezésében –, nem erősítik az optimizmust.

HELLER ÁGNES: A két felolvasott dolgozat a mai emberi világunk komplex rejtélyének egészét tálalta elénk. Szerintem ki kell választanunk mindebből egy-két kérdéscsoportot, amelyeket érdemben vizsgálhatnánk a mai alkalommal. A javaslatom: a kulturális különbségek és azok instrumentalizálása a globális világban.

FERGE ZSUZSA: Én a következőt ajánlanám megvitatásra: a felvilágosodás értékeinek érvényessége ma.

HELLER ÁGNES: Ez sem rossz vezérfonal. De fontosnak érzem az általam felvetett kérdéskört is. Többször szerepelt a két indító dolgozatban az úgynevezett nyugati kultúra és „vele szemben” az iszlám kultúra. És ezekből úgy tűnt, mintha ez a nyugati kultúra egyöntetűen demokratikus lenne. De vajon ez ügyben milyen hosszú az emlékezetünk? Vegyünk egy példát erre! Állíthatja valaki, hogy az elektronikus média segítségével jön létre a jobboldali populizmus, vagy egyáltalán a demokrácia nem megfelelő működése is a média hatásának következménye. Csakhogy ezen állítás esetén elfelejtkezünk a történelemtől, legalábbis a 20. századról. Hiszen nem volt még nagy hatású elektronikus média Hitler és Sztálin korában. Vagyis a túlságosan bonyolult és filozofikus megközelítésekkel egy kicsit a feje tetejére állíthatjuk a dolgokat – mondom én, a filozófus. Ezért jobb, ha egyszerűbb kérdésekről beszélgetünk. Ferge Zsuzsa felvetése jó volt: beszélhetünk a felvilágosodás ígérteréről. Vagy elfogadhatjuk az egyik dolgozatban szereplő tételt kiindulásnak: hogy a felvilágosodásnak egyaránt létezett romantikus és racionális ága.

VAMOS TIBOR: A ráció idehozatalát én is fontosnak tartom. Mert a muszlimok Ábrahám vallását fogadták el, „kóser” kosztón élnek, körülmetéltetik magukat – ám létük lényege mégis másban lakozik.

HELLER ÁGNES: Visszatérnék az iszlám–Nyugat közti ellentétre. Nagyobb kulturális különbségek vannak Európa és Japán vagy Európa és India között, mint Európa és az iszlám világ között. Nem érdemes ezt a konfliktust kulturális különbségekre alapozni. A kulturális különbözőségeket – amelyek nem de facto különbségek – instrumentalizálják és manipulálják.

KISS LÁSZLÓ: Engem tulajdonképpen az izgat a felvilágosodás, modernizáció, globalizáció hármásának egymásutániságában, hogy mire jutotunk mára a felvilágosodás és a azt követő francia forradalom során megfogalmazott értékekkel-eszmékkel. Ezen belül pedig a társadalom mindenkori többsége érdekeinek érvényesítésével. Mert hisz én ebben látom a demokrácia egyik legfontosabb elemét, hogy ugyanis azon többség ér-

dekei – amelyek a felvilágosodás előtt nemigen kerültek szóba –, ezek is mindinkább figyelembe legyenek véve a társadalmi élet alakítása és irányítása során. Ezzel pedig ahhoz a Ferge Zsuzsa által javasolt vezérfonalhoz kapcsolódnék, amely így szól: a felvilágosodás értékeinek érvényessége ma.

HELLER ÁGNES: Akkor most azt a kérdést kell szemügyre vennünk, hogy mi a modernitás, ami a felvilágosodás nyomán alakult ki. A felvilágosodás korában elfogadták azt a szlogent, hogy minden ember szabadnak született, és egyaránt felruházott az Úrtól ésszel és lelkiismerettel. Ezzel a jelszóval megdöntötték a régi, hierarchikus társadalmi berendezkedést, nem de facto, hanem szellemileg. Amelyből két dolog következett: az egyenlőség kétfajta értelmezése: egyenlő szabadság és egyenlő esély.

KISS ENDRE: Ahhoz a korábbi gondolathoz kapcsolódnék, hogy minden a feje tetejére állt, a legtöbb fogalom folyamatosan átértékelődik. Bizonyára ezt próbálta tükrözni a két felolvasott dolgozat is Mert például az iraki háború – akár néhány más történés, mondjuk a kilencvenes években – még elképzelhetetlen lett volna. Úgy gondolom, a kulturális különbségeknek is van egy ilyen metszete: önmagát beteljesítő jóslatként jelentkezett a kilencvenes évek elején az a nézet, hogy ellenségek leszünk majd egykor, hiszen a kulturális különbségek látens hatalmi konfliktusok.

Ezért szerintem a felvilágosodást a lehető legszélesebb horizonton kellene szemlélnünk. Mert a felvilágosodás egyszerre volt racionalizáció és emancipáció, azaz egyenjogúsítás, alárendelt helyzetből való felszabadítás. Akkor még nem volt „forgalomban” a szociális dimenzió kifejezés vagy fogalom. Aztán a modernitás kora radikálisan szűkítette ezt a keretet: a modernitás vagy racionalizálni, vagy emancipálni óhajtott. A globalizációban pedig még tovább szűkült a változtatási szándék tere: a globalizáció a felvilágosodás jegyében mintha már egyáltalán nem akarna emancipálni, csak racionalizálni. Vagyis három különböző modellel van dolgunk, amelyekben a jelenhez közeledvén az emancipáció egyre kevésbé szerepel. Jóllehet mindig felbukkannak elhivatottak és önjelöltek az emancipáló feladatok elvégzésére, de itt már nincs kapcsolódás a racionalitással – épp ezért ma ezen feladatok újrafogalmazásánál a levegőben tapogatódzunk. A huntingtoni civilizációs elméletben például ennek nyoma sincs.

GYÁNI GÁBOR: Eddig meglehetősen steril elméleti problémák kerültek itt terítékre. Én úgy gondolom, hogy a felvilágosodás örökségével ma valami baj van. Ezt úgy lehet érzékelni, leszállva közvetlenül a földre, hogy a megismerés feltételeit most újra kell gondolni a tudományban. Ezen keresztül érzékelhető, hogy az a fajta racionalitás-fogalom, amelyben eddig biztosan hittünk, az eredeti formájában ma nem „működőképes”. Például a racionális tudás megszerzésének azon módszereire gondolok, amelyek segítségével az úgynevezett pozitív tudomány formájában kialakultak a szaktudományok a 19. században. Mindez jelzés lehet arra vonatkozóan, hogy a megismerés folyamatában, a valóság feltérképezése során az eddig megszokotthoz képest valami másfajta hozzáállás szükséges, már a tények számbavételétől kezdve.

FERGE ZSUZSA: Ezek kapcsán Montaigne-nél olvastam: lehet, hogy nem úgy van, ahogy hisszük, azaz lehet, hogy nem jól tudjuk, amit tudunk – erről szól az egész agnoszticizmus, de amit az eddigiekhez képest megtudtunk a dolgokról, az a tudástöbblet fontos. Az ide vezető út pedig a megismerésbeli próbálkozásaink közé tartozik. Magam tehát azt hiszem, hogy a tudás bizonytalansága minden igazi tudásban benne van.

VAMOS TIBOR: A felvilágosodás, de még sokkal régebről az egykori görög gondolkodásmód diadalának tekinthető az a rendkívüli eredmény, amely a 19–20. századra jött létre. Ugyanis arra gondolok, hogy most értünk el arra a pontra, amidőn a bírálóban a tudomány a saját határait jelölte ki, egyúttal pedig a kérdésfeltevésnek a szabadságát teremtette meg.

Egyfelől az a helyzet, hogy az élő anyagról soha olyan mély ismereteink nem voltak, mint ma – ennek a gyakorlati eredményeit is tapasztalhatjuk a mindennapokban. Egy példa: ez a mostani Kínából kiinduló járvány valószínűleg nem lenne kisebb kihatású, mint a spanyol járvány volt száz évvel ezelőtt. És megfogták: két hét alatt kifejtették a genetikai kódját a vírusnak. Vagy más területen már egyedi atomok manipulálására vagyunk képesek. Az ismereteink tehát minden eddiginél nagyobb mélységűek.

A dolog másik oldala a következő. Pontosán tudjuk azt, hogy minden tudományos teória az adott helyzetben felállítható legjobb és működő modell. A racionalitás csúcsa, hogy erről azt mondjuk: amikor egy-egy mostanáig működő modelltől bebizonyosodik, hogy ezután kiegészítésre vagy átalakításra szorul, akkor azonnal tovább lépünk ebben a szükséges irányban – elvetve a korábbi gondolkodásnak, a tudományos gondolkodásnak is a hit jellegét. Ez óriási fordulat az emberi gondolkodás történetében.

Mármost a racionalizmusnak mindig megvolt a maga ellenséges tábora. Egyrészt a butaság, ami eléggé elterjedt emberi „betegségként”, másrészt az összes szélsőség, amelyek mindig jelen voltak a történelemben. Gondoljunk például arra, hogy a hitbéli meggyőződések szélsőségei hány népet pusztítottak el már a 20. századot megelőzően. És mivel ezen a téren nem állt be változás a 19–20. század idején a nyugati világban – nem igaz az a tétel, hogy ebben a korban a nyugati társadalmakban már a racionalizmus volt az uralkodó. Talán a későbbiekre nézve kelthet reményt a racionalizmus mint a felvilágosodás öröksége abban a tekintetben, hogy az emberiség nem fogja elpusztítani önmagát. Ebből következik, hogy mindazok az országok és kultúrák, amelyek valamilyen módon felemelkedni kívánnak, versenyképesek akarnak lenni, át kell, hogy vegyék a racionalizmus által produkált eredményeket.

A legjobb példa erre Kína esete: egy hatalmas és folytonos civilizáció, amely következetesen lép az előbb elmondott irányba. A demokráciával kapcsolatban is a vezető kínai rétegekben nem arról szól a vita, hogy szükség van-e a demokráciára, vagy hogy mélyen gyökerezik-e a kínai lélekben a demokrácia-ellenesség, hanem arról vitáznak, hogy milyen sebességgel lehet az átalakítást véghezvinni.

GYÁNI GÁBOR: Folytatnám azt az előző hozzászólásomban megkezdett gondolatsort, hogy a megismerési tevékenységünk mára átalakulóban van. Mert az eddig sziklaszilárdnak vélt tudományos megismerés mint alapzat ma bizonytalanra vált. Az utóbbi kétszáz évben kialakult és intézményessé lett módszerekről kiderült, hogy nem az egyedül lehetséges megközelítésmódok. Ennek többféle oka lehet. Úgy gondolom, hogy a történelmi szakma szempontjából az ilyen elbizonytalanodást kiváltó ok a nemzet hanyatlása. Ugyanis a történelmi tudat végső soron nemzeti tudat. Ha a nemzet hanyatlik, akkor bizonyos tekintetben funkció-zavarba kerül a történetírás, hiszen annak addig a fő feladata volt a nemzet múltjának történelmi képpé formálása. Amennyiben tehát a nemzet eltűnik a színről, feleslegesnek kezd látszani az a tudás, amely erre alapozva épült ki, és egyre inkább esetlegessé válik az ily módon kialakított történelmi tudat is. Mindez a bizonytalanság észrevehető a történetfilozófiában, valamint egyes történetírói áramlatokban is. Hiszen egyfajta erodálódása megy végbe annak a háttérnek, amely létrehozta a modern történelmi tudatot a 19. században. Következésképp adott tényekről, amelyeket bizonyos történetírói módszerekkel mutattak ki, mára nem tudni igazán, hogy mennyiben tények és mennyiben egy konkrét korszak szellemi beállítódásának termékei, gondolati konstrukciói. Az én történelmi nézőpontomból tehát így néz ki a felvilágosodásból fakadó racionalitás: az eddigi, racionális úton szerzett, hitelesnek tartott tudásnak most előtűnik a mi kultúránk adta kontinentális történelmi jellege.

HELLER ÁGNES: Azért volt érdekes Vámos Tibor és Gyáni Gábor egymást követő fejtegetéseit végighallgatni, mert illusztrálták azt, hogy a felvilágosodásnak két ága volt: a racionális és a romantikus. Tibor képviselte a racionális vonalat, mondhatni: a technológia szellemét, Gábor pedig a romantikus oldalról villantott fel számunkra valamit. A felvilágosodást követő modernségben mindkettő fontos volt: a problémamegoldó gondolkodás, hogy tehát a minket körülvevő világ problémáit számba vesszük és megpróbáljuk megoldani – ugyanúgy, mint a történelmi tudat elmélyülése. A hit kapcsán pedig azt látom, hogy mindketten hisznek valamiben: Tibor abban, hogy a racionalitás útját járva a haladást segítjük elő, Gábor meg abban hisz, hogy a nemzet az alapja a történelmi tudatnak. Szerintem fontos mindkét fajta hit, nem szabad lebecsülnünk egyiket sem.

Ám a két álláspont együtt a modernség paradoxonját mutatja, amelytől nem szabadulhatunk. Mert például ha a racionalitást nem lehet kritizálni, nem vagyunk racionálisak. Azaz: racionálisak akkor vagyunk, ha megmondhatjuk, miért nem racionális a racionalitás, amennyiben ezt úgy gondoljuk.

VÁMOS TIBOR: Szeretnék pontosítani. Én nem azt mondtam, hogy minden problémát megold a tudomány és a racionalitás. Ezt valóban hitték eredetileg, de ez a hit ma már nem állja meg a helyét. Tudjuk, hogy vannak megoldhatatlan problémák. De ismerjük a gondolkodásunk határait, valamint a jelenleg lehetséges megközelítésmódokat is. Épp ezért hangsúlyoztam a modell szerepét, valamint azt a tényt, hogy a mai, új racionalitás fordulópontot jelent a racionális gondolkodásmódban.

KEREKASZTAL-BESZÉLGETÉS

HELLER ÁGNES: Hadd pontosítsak én is. Az imént nem azt mondtam, hogy te azt mondtad: minden probléma megoldható. Hanem azt mondtad, hogy minden probléma. Szerintem pedig például az élet maga, vagy az erkölcs, vagy a művészet nem lehet probléma, amely megoldandó. Vessük össze kettőnk álláspontját: te úgy véled, hogy nem minden probléma oldható meg, én pedig azt tartom, hogy nem lehet minden kérdést problémaként kezelni.

Ha tehát úgy fogjuk fel a dolgokat, hogy vannak megoldható és nem megoldható problémák, ezzel minden kérdést problémává teszünk. Nos, lehet így is gondolkodni, ez a racionalitás egyik fajtája: a problémamegoldó. De van másfajta is: az értékracionalitás, amely egészen más modellt követ. Jómagam igyekszem elkerülni a problémamegoldó gondolkodást, mert rossz filozófus lennék, ha ezt a megközelítésmódot választanám a filozófiai kérdések kapcsán.

De újra hangsúlyozom: Vámos Tibor és Gyáni Gábor eszmefuttatása nagyon érdekes volt, mert a felvilágosodás két ágát, az ebből kifejlődő modernitás gondolkodásmódjának egészét illusztrálták.

KISS ENDRE: Pragmatikus tény, hogy soha ennyi pénzt nem költöttek ezoterikus, tudományellenes filozófiákra – miközben a tudomány egyre inkább az egeket ostromolja eredményeivel. Vagyis azt az érdekes kettőséget tapasztalhatjuk jó ideje, hogy jóllehet a tudomány eljutott a klónozásig vagy a géntérkép felrajzolásáig, mégis bizonyos „szektafőnökök”, meggazdagodván sajátos ideológiájuk révén, nagy sikerrel hirdethetik, hogy nem lehet megismerni a világot a tudomány segítségével. Ennyit jegyeznek meg ahhoz, hogy a dolgok olykor a fejük tetején állnak.

Ami a Gyáni Gábor által felvetett gondolatkört illeti, az egy modern tudományelméleti koncepció eleme. Ennek a részleteit természetesen nem tudnánk most megvitatni. De egy momentumát fontos lenne itt megemlíteni. A konstrukció-probléma végső soron álprobléma, ezt a következőkkel illusztrálnám. A 19. század folyamán egy bizonyos társadalom egy adott mentális szituációban konkrét előfeltételek egész sorának birtokában konstruálta meg a Zalán futása történetét. Ma pedig egy filmgyári alkotó-közösség konstruál egy kelta történelmi mesét a filmet szerető közönség számára. A két konstrukció között óriási a különbség: a konstrukció szó és fogalom kettőséget mutat. Tehát a Gábortól hallott magas szintű és kurrens tudományelméleti koncepció az élet valóságának áradatában együtt kényszerül létezni az egyre intenzívebb tudományellenes kampánnyal. Amely tudományellenességnek pedig mintha a marxizmus és a marxizmus elleni küzdelem szabott volna gátat eddig bizonyos mértékben – nem találok más magyarázatot a szélsőségek túlburjánzására.

VITÁNYI IVÁN: Miután itt már minden szakma képviselve van, jómagam felcsapok most zenésznek. Azt a kérdéskört céloznám meg, hogy mit is jelent a globalizáció. Szerintem ez mint folyamat mindig felfedezhető volt a történelem során. Amikor az egyes kultúrákban létrejött az ötfokú zene bizonyos matematikai racionalitás alapján, ez a nagy folyók melletti folyami kultúráknál történt – mondja a zenetudós Szabolcsi Bence. És ezt a globalizációs folyamat igen régi szakaszából származó pentatóniát, öt-

fokúságot ma közülünk sokan a magyarság egyik ősi jellegzetességének tartják. Aztán később eltanultuk a hétfokúságot is, amelyet a lídiaiak és a görögök alakítottak ki, majd mások fejlesztettek tovább. Vagyis a mi népzenei kincsestárunkban a világ különböző helyeiről és különböző korokból származó elemek is megtalálhatóak. Egyébként pedig a globalizációs folyamat vélhetően olyasvalamivel kezdődött, hogy az egyik derék ősember pattintással elkészített egy kezdetleges kőbaltát, majd a társa, hasznosnak találván ezt, utánozni próbálta, és ez idővel széles körben elterjedt. Mára a globalizáció mint történelmi jelenség annyiban változott, hogy nagyon nagy mértékben felgyorsult, valamint sokkal célirányosabbá vált.

Az eddigi hozzászólásokban többször felmerült a racionalizmus. Nézzük tehát, hogyan mutatkozik meg ez a zenében, annak változásában. Például Max Webertől is tudjuk, hogy az újkor zenéjében sokfajta ésszerűsítés lelhető fel. Átalakították a hangközöket, amelyhez matematikai segítség kellett. És ez azért volt lehetséges, mert a matematikában is történtek előrelépések. Vagyis az így kialakult tizenkét fokú zene Püthagorasz idején az akkori matematikai tudás nyomán még nem jöhetett volna létre. Ám ennek a zenének az előadásához bizonyos hangszer-racionalizálás is szükségessé vált: megfelelő orgonát kellett készíteni. Tovább megyek: egy olyan szociális fordulat is szükséges volt, hogy a nők énekelhessenek az egyházközség kórusában. Aztán hozzáértők kimutatták, hogy a női énekhangnál például a terc hangközöket a korabeli templomok akusztikája nem jól adja vissza. Ez tehát további zenei racionalizálást kívánt: kitalálták a temperált skálát, amely megoldotta ezt a problémát.

A zenének ez az egész újkori racionalizálása ugyanakkor azt is jelentette, hogy feltalálták a tonális hangnemeket, valamint egy olyan zenei szerkezetet, amely tonikán, dominánson és szubdominánson alapul. És ez a rendszer az apuleiuszi négyzetnek felel meg matematikailag. Utóbbira maga Apuleiusz mondotta, hogy azt csak nagyon kevesen érthetik meg. Ez az 1-4-5-1-es zenei szerkezet, amelyet a Bach előtti időkben vittek először tökélyre, az imént vázolt racionalizmusnak a megjelenítése. Majd a 20. században a pszichológus Piaget kijelenti, hogy az apuleiuszi négyzet összefüggéseit az emberek döntő hányada most sem érti meg. Természetesen ugyanez a helyzet az atom szerkezetének vagy bármely más bonyolultabb dolognak az összefüggéseivel. Úgy tűnik tehát, hogy a történelem menete során, benne pedig a globalizációs folyamat előrehaladásával ezen a téren nem jutottunk előbbre. Legalábbis a zenét tekintve bizonyosan nem. Mert igaz ugyan egyfelől, hogy a már említett zenei racionalizálás kapcsán születtek például Beethoven, Mozart vagy Bartók művei, de csak szűk körű értő közönség számára. Míg másfelől, a széles közönség igényeit mégiscsak a „Jaj, cica”, vagy a „Lehullott a rezgő nyárfá”, vagy mondjuk Paul McCartney elégtí ki, ahol a zene bonyolultsága nem megy túl egy bizonyos mértéken.

Ezek után feltehető a kérdés: ha a mai globális világban nagyfokú az egyet nem értés az emberek között, akkor az azért van-e, mert még nem jutottunk előbbre szellemileg, vagy netán lehetetlenség ez a szellemi fejlődésünk? Másképpen: az a nagyfokú megosztottság, hogy az emberek 20 százaléka gazdag és 80 százaléka szegény, hasonló az arány a hata-

KEREKASZTAL-BESZÉLGETÉS

lommal rendelkezők és az azzal nem rendelkezők között, még nagyobb a különbség a szellemi szint, azaz a világ dolgainak megértése vonatkozásában – ez a megosztottság tehát mérsékelhető-e vajon a további globalizálódás során, avagy esetleg Istentől való elrendelt sorsa ez az emberiségnek?

KISS LÁSZLÓ: Szeretnék visszakanyarodni oda, hogy egy adott ponton kössük össze a globalizációt a felvilágosodással. Úgy gondolom, a felvilágosodás értékei és eszméi kapcsán elkezdődött valami a nyugati civilizációs körön belül, amely – számomra úgy tűnik – messze van ma még attól, hogy befejezettek tekinthessük. Sőt, ezen értékek és eszmék a gyakorlatba való átültetési kísérletének inkább a kiforratlanságával találkozhatunk a mindennapokban. Am ennek ellenére ezt a nyugati életfelfogást és életvitelt mintaként kínálja a Nyugat az egész világ számára, esetenként igen rámenősen. Függetlenül attól, hogy a többi civilizáció kulturálisan ezt a kínált mintát hogyan tudja elfogadni-befogadni; Heller Ágnes erről egy könyvében úgy fogalmaz, hogy a Nyugat ma gőzhengerként gyűri maga alá az egész világot. Mit láthatunk tehát akkor, ha ezek mentén szemléljük és elemezzük a felvilágosodás és a jelenkor kapcsolatát?

VAMOS TIBOR: Kérdés, hogy ez a fajta globalizálás vajon teljesen új-e a történelemben? Mert például a spanyolok hogyan terjesztették a civilizációt a hódításaik során?

KISS LÁSZLÓ: Valóban, hiszen akkor is nemes célt emlegettek: a nyugati civilizáció és benne a kereszténység átplántálását – ha másképp nem ment, ágyútűzzel, szuronyok vasával, vagyis tűzzel vassal. Am mára a terjesztő módszerek korszerűsödtek és kifinomultak, valamint jelenleg a demokrácia és a szabadság egész világon való elfogadtatásáról van szó – akár tudják másutt, hogy mi az, akár nem.

HELLER ÁGNES: Vitányi Iván felvetette a globalizáción belüli disszimilációt, hogy elterjednek egyes felfedezések, bizonyos kulturális formák, egyes korokban rendszeresebben, máskor kevésbé. Az első ilyen nagyobb kihatású korszak a hellenizmus kora. Volt is rá válasz: a különbségek hangsúlyozása. Vagyis ez a játék nem ma kezdődött. A globalizáció mai szakaszának egyik jellemzője, ahogy már szó volt róla, a folyamat felgyorsulása – a másik pedig, hogy ma másképp viszonyulunk hozzá. Ugyanis eddig minden globalizációs terjeszkedésnél előfordulhatott, hogy elpusztultak kultúrák – de ezzel senki sem törődött, természetesnek tartották. Míg a mai kor emberét érdekli, azaz odafigyel arra a jelenségre, hogy a globalizáció elpusztíthat kultúrákat. Megemlítem itt azt is, hogy a civilizáció és a kultúra közötti különbségtétel nem csak Spengler mániája volt, ezek ténylegesen is különböznek egymástól.

Egy következő dolog: amikor folyton emlegetjük a Nyugatot, át kell gondolnunk, hogy ez a Nyugat egyáltalán nem homogén értékeiben, tradícióiban, egész kultúrájában. Újra hangsúlyoznám, hogy ide sorolandó Hitler és Sztálin diktatúrája is. Ennek kapcsán pedig fontosnak tartom, hogy nem egyszerűen bizonyos emberi ösztönök jelentik a veszélyt, gonosz maximák is veszélyesek, amelyeket ma ideológiáknak nevezünk. Ezek az észre hatnak, persze mobilizálják az ösztönöket is. De pusztán

az ösztönök hatására nem lehet milliókat legyilkolni. Hiszen ahhoz szervezethez, technika kell többek között, azaz olyasvalamik, amelyek részei a civilizációnak – ám ilyen célra felhasználva nem feltétlenül részei a kultúrának pozitív értelemben. Tehát vannak a valóságnak komplikáltabb, kibogozásra érdemes vonatkozásai is.

Végül ismét szóba hoznám, hogy nem szerencsés, ha a történelmünk-ről kihagyásokkal működik az emlékezetünk. Például hajlamosak vagyunk elfelejtkezni arról, hogy a 20. század során Európa többször kényszerült térdre esni Amerika előtt, hogy az mentse meg őt egy totális diktatúrától. Ennek a ténynek a figyelmen kívül hagyását tapasztaltam a két bevezető dolgozat felolvasásánál is, amikor azok Amerika-ellenes utalásait hallgattam.

KISS LÁSZLÓ: Idevillantanék valamit a tények és a rájuk való emlékezés kapcsán. Három amerikai szerző, Sellers–May–McMillen: *Az Egyesült Államok története* című könyvéből idézek, (amely 1992-ben jelent meg odakint, 1995-ben nálunk a fordítása): „1941-ben Henry Luce, a *Time*, a *Life* és a *Fortune* magazinok kiadója bejelentette az »amerikai évszázad« eljövételét, egy olyan kort, amelyben »a leghatalmasabb és legéletképe-sebb nemzet« ellenállás nélkül fogja a neki tetsző célok érdekében, és a neki tetsző eszközökkel uralma alá vonni az egész világot”. – Nos, ennek az ideologikus nekifutásnak bizonyára van köze az elhangzása óta történt világbéli eseményekhez, egészen a mostani iraki háborúig. Így én éppen-séggel szerencsésnek tartom, hogy Csaba László és Rostoványi Zsolt megpróbálta a megadott, igen összetett témához joggal széles ívben közelítő dolgozatában érzékeltetni a világ egyes részeiben fellelhető Amerika-ellenes érzelmek különböző lehetséges okait.

HELLER ÁGNES: Akkor vegyük szemügyre a haladás kérdését, amelyre én némi kételkedéssel nézek. Nem hiszem, hogy a modern világ jobb, mint a megelőző korok. Hisz nincs olyan mércénk, amelynek segítségével összehasonlíthatjuk őket. Nem jobbak vagyunk tehát, mint a régiek, hanem mások. Éppen ezért ehelyütt, az Esély szerkesztőségében érdemes hangsúlyozni a következőket. Mivel a globalizációt nem akadályozhatjuk meg, csak az lehet ez ügyben a célunk, hogy a jelen történéseiből a körülmények szabta módon a legjobbat hozzuk ki igazságosságban, továbbá mivel a teljes egyenlőség kivitelezhetetlen, az eddigieknél valamivel egyenlőbb esélyek kialakításában, a szabadság különböző értelmezései közötti viszonylagos egyetértéssel. Mert, ahogy itt már szó volt róla, a szabadságot sokféleképpen lehet értelmezni, sőt ugyanúgy az életet magát is. Vagyis problémák nem az univerzális értékekkel vannak, hanem ezen értékek értelmezésével.

A modernségnek van egy kifejezetten pozitív vonatkozása: tudunk nemet mondani. Például, hogy valamit másképp kell csinálnunk, mert az nem jó, ahogy eddig csináltuk. Ez a racionalizmusnak az a formája, amit Habermas kommunikatív racionalizmusnak nevez. És ez nagyon vonzó a számomra, de annak is vannak veszélyei, ha a folytonos tagadásra építjük fel a világunkat. Nézzük a mai Európát, amelynek – ha szabad ezt mondanom – ma nemigen van hite, nem bízik magában. Nem a Nyugat, hanem Európa, tehát ezzel újra hangsúlyoznám, hogy a nyu-

KEREKASZTAL-BESZÉLGETÉS

gati kultúra nem egységes. Mert az európai és az észak-amerikai kultúra annyira különbözik egymástól, hogy sokszor azt gondolom, jobban megérték egy kínait, mint egy észak-amerikait.

KISS LÁSZLÓ: Heller Ágnes iménti fejtegetései mellett Vitányi Iván is utalt már az emberek közötti megértés problematikájára. Ezért talán valamennyire jogosan volt helye a vitaindítómban annak a felvetésnek, hogy mintha némiképp elbeszélhének egymás mellett a nyugati kultúrkörön belül a szabadság–egyenlőség–testvériség eszméi, a globális világban pedig szintén nem lehet egymás megértéséről beszélnünk az egyes civilizációk közti viszonyban. Mármost elképzelhető, hogy mindezek okainak keresése szóba jöhet mondjuk a középiskolai történelemórákon. Én pedig biztos vagyok benne, hogy ehhez sok segítséget nyújthatnak az olyan beszélgetések, mint a mi mai eszmecserénk, ahol a magyar tudományos élet kiválóságai fejtik ki véleményüket az egyébként valóban szokatlanul széles ívű témakörrel. De vajon lehet-e, érdemes-e sokkal kisebb ívben felvázolni óhajtani mai alapvető problémákat azok okaival, tehát összefüggéseivel együtt, hogy abból az érdeklődő végül összeállíthasson a témáról a maga számára egy érthető képet? Ugyanis azt olvasom sok helyen, hogy míg a rendszerváltás előtt – a kötelező egyirányú szemléletmód miatt volt nehéz feladat közelíteni a jelenkorhoz a történelemórán, addig ma legalább akkora gond, hogy mindenről majd mindenfélét írnak a tankönyvekben.

FERGE ZSUZSA: Azért olyan nehéz itt most felvázolni a széles ívet, mert valamennyien a saját szakmánk alapján tennénk meg ezt, továbbá nem nagyon távolodnánk el a kávéházi fecsegés szintjétől a beszélgetés időkeretének korlátai és az összefüggések bonyolultsága miatt. Így számomra élvezetes volt Vitányi Iván gondolatfutama, amikor a globalizációt visszavezette a folyami kultúrák pentaton jegyeiig. Mert ott legalább egy konkrét dologban egy kicsit alaposabban is lehetett nyomozni összefüggések után.

KISS LÁSZLÓ: Mindeme nehézségek ellenére én mégis optimista vagyok a mai eszmecserénk színvonala, lehetőségek szerinti komplexitásra törekvése, és a majdani olvasói fogadtatás kapcsán. Hiszen ha nem is vitatunk meg itt alaposan minden felvetődő kérdést, de a felvetések a témakör fontos részleteiről szólnak, és ezzel már hozzásegítjük az olvasót a témáról való nagyobb látószögű önálló vélemény kialakításához.

FERGE ZSUZSA: Visszatérnék egy olyan problémához, amelyet Vitányi Iván említett meg, és én nagyon nehéz kérdésnek tartok. Hogy az a bizonyos 20–80 vagy esetleg 10–90 százalékos megosztottság az emberek között vajon változott-e az idők során, egyáltalán, hogy változtatható-e? Például a többiekhez képest azoknak a száma növekedett-e, akik valamennyire autonóm módon képesek gondolkodni a világról, és ennek megfelelően részt venni a közügyek intézésében, mondjuk hogy szavazni mennek alkalmanként? A kérdés tehát az, hogy a felvilágosodás vajon hozott-e valamit ezen a téren, változott-e ez az arány pozitívan az egyre általánosabbá váló oktatás segítségével? Hiszen roppant nagy intenzitású volt a „civilizálási” kísérlet, hogy az ábécétől a pentatóniáig minden megtanul-

hatót szinte mindenkibe bele akartak erőltetni. A kérdésnek egy másfajta megközelítése: vajon nem az egyik értéke volt-e a felvilágosodásnak, hogy hitt az ember jobbításában? Amelyben persze, úgy tűnik, tévedett. Ámde hitt abban is, a felvilágosodás erről is szólt, hogy folyvást növelhető azok száma, akik a közügyek intézésébe bevonhatók. Nekem az a gyanúm, hogy a demokrácia kifejlődése során a szavazók körének mind-egyre tágítása úgy történt – ezt a történész nálam jobban tudhatja –, hogy a mindenkori hatalmi viszonyok főszereplői nagyjából biztosak lehettek abban: a szavazók táborának szélesítésével nem veszélyeztetik a saját uralmi helyzetüket. Ám ezzel végső soron mégiscsak feltételezték azt, hogy a közösségi kereteken belül az a szóban forgó 20–80 vagy 10–90 százalékos arány bizonyos területeken azért megváltoztatható. Nem tudom, hogy ennek a gondolatnak van-e érvényessége, de fontos lenne látni, hogyan áll ez a dolog.

HELLER ÁGNES: Nagyon lényeges volt ez a felvetés: itt tulajdonképpen lehetőségekről és illúziókról van szó. Egy időben élt az az illuzórikus elképzelés, hogy ha egyszer mindenki részt vehet majd a közügyek intézésében, akkor élni is fog mindenki ezzel a lehetőséggel. Vagy ha egyre többeknek áll majd módjában Beethovent hallgatni, akkor ez a fajta zene fog a könnyűzene helyébe lépni. És mivel ez nem következett be, megjelent a kultúrkritika és a kultúrpeszimizmus. Vagyis paternalista illúzió, hogy az általunk legfontosabbnak tartott értékek általánosan is ilyen minősítést nyerjenek. De azért azt hozzátenném, hogy bizony többen vesznek részt ma a politizálásban, mint régen, csak az elvárásainkhoz képest kevesebben.

FERGE ZSUZSA: A felvilágosodásban nem az az új, hogy hatására a francia forradalomban megjelenhetett a szabadság–egyenlőség–testvériség eszmehármasa, hanem az, hogy ezek együtt léphettek fel. Mirdal írja valahol, hogy meglepte őt az a tapasztalat, miszerint minden világvallás valamilyen értelemben egyenlőségalapú. De a szabadság sem egészen új keletű eszme a történelemben.

HELLER ÁGNES: Arisztotelész mondja, hogy az egyik ember rabszolgának születik, a másik meg úrnak.

VAMOS TIBOR: Ám azt is mondja a mesterem, Arisztotelész, hogy ha eljön a gépesítés kora, akkor rabszolgákra nem lesz szükség. Saját korának rabszolgatartó jellegét pedig azzal a kétkedéssel nézi, hogy odáig rendben van a dolog, hogy ők rabszolga sorba vetik elfogott ellenségeiket – de vajon hogy néz ki ez, amikor egy közülük való, egy athéni esik fogásba? Vagyis azért itt valami hibádzik, véli filozófusunk.

FERGE ZSUZSA: A felvilágosodás gondolköréhez kapcsolódóan további újdonságként jelentkezik, sőt ma egyértelmű követelménynek is nevezhető, hogy a szabadság érvényesítéséhez eszközöket is kell biztosítani az egyes ember számára, ezzel pedig a társadalmi egyenlőtlenségek csökkenthetők. Mindez abba a keretbe ágyazódik bele, amely azt mondja, hogy közünk van egymáshoz. És ez eredendően bibliai gondolat.

KEREKASZTAL-BESZÉLGETÉS

Baumann-nál olvastam mostanában erről így: „Őrzője vagyok én a testvéremnek?” Íme az egyik legelső szolidaritás-gondolat.

A globalizációnak pedig – amelyet én nem nyugatnak, hanem kapitalistának tartok – az az újdonsága ebből a szempontból, hogy a szabadság–egyenlőség–testvériség értékhármából kettőt iszonyatos erővel tagad, egyet – a szabadságot – viszont abszolutizál. És ez mérhetetlen aggodalommal tölt el engem.

HELLER ÁGNES: A kapitalizmus és a demokrácia jogi egyenlőséget biztosít: a törvény előtt, a szavazási lehetőségnél stb.

FERGE ZSUZSA: De ez az egyenlőségnek nem az a formája, amelynek révén a szabadság a maga teljességében érvényesülhet. Ugyanis azt gondolom, hogy itt konkrét érdekekről–érdekviszonyokról, piacgazdaságról van szó. A veszélyt pedig abban a paradoxonban látom, hogy míg a felvilágosodás alapértéke az emlegetett hármason túl a tolerancia volt, hiszen a szabadság, az egyenlőség és a testvériség is végső soron erre vezethető vissza – addig a mai világra jellemző érdekérvényesítés egyértelműen intoleráns. Mindenfajta olyan logikával szemben az, amely nem felel meg a piacgazdasági érdekeknek.

Összegezve: engem elsősorban az érdekelne, hogy az emlegetett érdekek hármasa, valamint a tolerancia egymással összekapcsolása valóban újdonság volt-e – és ma valóban sokak által megkérdőjelezett-e.

KISS LÁSZLÓ: A televíziós Mindentudás Egyeteme előadásán hallottam Ferge Zsuzsától azt a megállapítást, miszerint „a jóléti társadalom nyugaton ma, köszöni szépen, jól van”. Ámde ez a jóléti társadalom vajon milyen hányadban politikai küzdelem eredménye, és milyen hányadban annak a kényszerű belátásnak a következménye, hogy a piacon a szükséges „fizetőképes kereslet” csak úgy jöhet létre, hogy egyre szélesebb rétegeknek a mindenkori piaci viszonyok kívánalmai szerint alakul a bérszínvonala? Mert hisz ezt az utóbbi tanulságot sugallja az 1928–30-as gazdasági világválság idején keletkezett hatalmas eladhatatlan árutömeg.

FERGE ZSUZSA: A jóléti társadalom végeredményben kísérlet arra, hogy az imént említett értékek együttesének a való életben próbáljanak meg érvényt szerezni. És az a mértékadó politikusok által is oly gyakran emlegetett formula, hogy „a jóléti társadalom halott”, azt jelentené, hogy ez a kísérlet nem járt sikerrel.

HELLER ÁGNES: A francia forradalom három jelszavát nem lehet a három legfontosabb értéknek tekinteni. Hol marad onnan az élet értéke? Az egyenlő esély problémája egyenlő életfeltételek biztosítását jelenti.

VÁMOS TIBOR: A haladás fogalma és kritériumai már szóba kerültek. Ha az életről beszélünk: nemrég még olyan volt a világ, hogy tíz gyerekből kettő maradt meg, a többi elpusztult.

HELLER ÁGNES: Arisztotelész óta többen mondják erre, hogy a jó élet nem azonos az étellel. Az élet kvantitatív oldalával – hogy például milyen hosszan tart – szemben van a kvalitatív vonatkozása: a minősége.

GYÁNI GÁBOR: Néhány megjegyzést fűznék az elhangzottakhoz. Ma sok olyan gyermek életben marad, akinek az életminősége a továbbiakban nagyon rossz. A lányom gyógypedagógus, így vannak ismereteim erről. De ez az egész problémakör az eutanáziáig bezárólag igen érdekes kérdés, amikor ilyen-olyan mértékig mesterségesen tartunk életben embereket.

A globalizáció témaköréhez: azt gondolom, túl általánosan beszélünk erről, ha a múltba visszatekintve minden expanziót globalizációnak tekintünk. Amit ma globalizációnak nevezünk, az nem egészen azonos az azal, amely a múltbeli birodalmi expanziók útján megvalósuló szétterjedése volt bizonyos civilizációs jegyeknek. Ha nem teszünk különbséget a kettő között, akkor nem érzékeljük kellőképpen a mostani globalizáció különlegességét és sajátos problematikus vonásait.

Ennek a jelenlegi globalizációs folyamatnak a történések szempontjából van egy belső és egy külső köre. Ha Magyarország bekerül az Európai Unióba, akkor a belső kör tagjává válik. Míg például Ázsia vagy Latin-Amerika legtöbb része a külső körhöz sorolható. Mindez tehát egymástól különböző helyzeteket és különböző lehetőségeket jelent az egyes országok vagy régiók számára.

VAMOS TIBOR: Kínát hova helyezhetjük el ebben a felállásban?

KISS ENDRE: Ez bizonyára attól függ, hogy milyen lépéseket tesz Kína a közeli jövőben. E hatalmas ország világbeli helyzete mindig attól függött legnagyobb mértékben, hogyan jelentette ki Kína a világnak saját világpolitikai helyét.

GYÁNI GÁBOR: Úgy gondolom, egyelőre nem tartozik a belső körbe, bár lehet, hogy később bekerül oda. Mert jelenleg a centrum, a mag a folyamatok szempontjából Észak-Amerika és Európa. További szempont, hogy a nemzetállamok létrejötte előtt vagy azután egészen más jellegű az expanzió. Ugyanis a birodalmak nem nemzetállamokat integráló tággabb egységek, hanem sajátos, önálló tulajdonságokkal bírnak.

HELLER ÁGNES: Hogy néz ki ez az angol világbirodalom kialakulása vonatkozásában?

GYÁNI GÁBOR: Ott először létrejött az angol nemzetállam, amely a későbbiekben kiépítette a maga birodalmát, a mag pedig az angol nemzetállam volt. Ez egy típusa a birodalmaknak, de számos típusa létezik: egészen másfajta volt a Habsburg, vagy az oszmán, vagy az orosz cári birodalom. Ami pedig az Európai Uniót illeti, itt megint egyedi esetről van szó: úgy alakul ki az európai méretű nagyobb egység, ha tetszik, birodalom, hogy szuverén nemzetállamok egész sora több száz éves önálló létezés után és saját elhatározással dönt az integrációról.

Ez a globalizációs kiegészítemem tehát a történész azon megjegyzése, hogy ha egyszerű párhuzamokat vonunk a múltbeli és a jelen birodalmi expanziós törekvések között – például a régi Kínára vagy a hellenizmusra tekintve vissza –, akkor ezzel valószínűleg eltakarjuk a mai történések és folyamatok lényegét.

Az autonómia kérdéséhez: az e témában elhangzottakkal egyetérték. Szerintem a közügyekben való nagyarányú társadalmi részvételt –

KEREKASZTAL-BESZÉLGETÉS

amelynek tényleges megvalósulása egyébként illúzió – mi kissé szűk perspektívából nézzük. Mert azt hisszük, hogy ez a valóságos akaratbefolyásolás útjain zajlik. A liberalizmus vélekedése volt, hogy ha mindenki művelt és tulajdonnal bíró emberré válik, akkor az emberek zöme teljes felelősséggel és kompetensen részt is fog venni a politizálásban, ezt az időszakot csak ki kell várnunk. De valójában még másról is szó van itt. Ugyanis ha az autonóm, azaz individualizált létformák számára cselekvési tér nyílik, akkor ez a politika számára kényszert jelent. Mert nemcsak úgy formálja a társadalom a politikai akaratképzést, hogy a részvétel intézményes aktusain rítusszerűen részt vesz, és effektíve nagyon hatékony, hanem a politikának is figyelembe kell vennie azt az őt körülvevő környezetet, amelyet az autonóm egyének sokasága alkot. Példa erre a következő interjú részlet: Angelusz Róbertet megkérdezték egyszer, hogy vajon miért nem tudják kellőképpen előre jelezni a választási eredményeket az erre hivatott intézmények. Azért, hangzott a válasz, mert eltűnően vannak a társadalom nagy vélemény-blokkjai, amelyek különböző osztályokhoz és rétegekhez köthetők, éppen az egyre erősödő individualizáció következtében. Tehát elemeire bomlott és kiszámíthatatlan ez a véleményháló. A klasszikus osztálypolitika körülményei közepette elég volt tudniuk a politikusoknak azt, hogy a nagy szervezetek – pártok, szakszervezetek – által közvetített vélemények nagyjából mit mutatnak. Ebben a térben aztán ki tudták alakítani és megfelelően tudták érvényesíteni a politikai akaratukat. Ma már ez így nem működik.

HELLER ÁGNES: A tömegtársadalom nem azonos az osztálytársadalommal.

GYÁNI GÁBOR: Az utolsó megjegyzésem: nem egészen értek egyet Baumann azon állításával, hogy a 20. századi agresszív, totalitárius rendszerek megmagyarázhatók a modernitás instrumentalizálásával. Kétségtelenül éltek ugyan ezekkel a felkínálkozó mechanizmusokkal, de valami további is szükséges volt még e rendszerek kialakulásához, hiszen ez nem mindenhol történt meg, csak bizonyos helyeken. Vagyis ez ott volt a modernitás lehetőségei között, ám a tények azt mutatják, hogy megvalósulása a kivételek példájaként fogható fel inkább, semmint a történések fő irányának.

HELLER ÁGNES: Beletartozik a modernitás szerepkörébe, hogy időnként létrejőjenek ilyen formációk. Nincs kizárva ez a későbbiekre sem. Jobb tudnunk erről, különben újra illúzióink lesznek ez ügyben, ami megint csalódáshoz vezet.

KISS ENDRE: Néhány széljegyzetet fűznék az elhangzottakhoz. Először: az értékek valamifajta harmonizálása pragmatikusan lehetetlen a globális világban. Mégpedig nem a bürokratikus apparátusok erőkülönbsége miatt, hanem a funkcionális működés törvényszerűségei okán. Utóbbihoz sorolhatók: a kommunikáció, a döntéshozatali mechanizmusok, a sebesség, például a tőkeáramlás gyorsasága szemben a véleményalkotás lassúságával stb. Újra hangsúlyoznám, hogy az értékek harmonizálása pragmatikusan nem lehetséges, legfeljebb csak retorikailag. A politika a globalizált világ történéseinek csak egyes részeit képes kontroll alatt tartani, ugyanis a funkcionális rendszerek mentén történik a globalizálódás.

Amerika ma különlegesen jó helyzetben van, mert az egyetlen globális nemzetállam. Hiszen Kína nem deklarálja magát vezető globális hatalomnak. És véghezvitte azt, hogy a kelet-nyugati szembenállás során kommunista államként nem vett részt a két pólus harcában.

Most is csak várhatjuk, hogy hova fog állni, mit fog lépni. Tehát abban az értelemben nemzetállam is Amerika, ahogyan az a mostani beszélgetésünkben felmerült.

HELLER ÁGNES: Például hogy az ország lakosai valamennyien hisznek az alkotmányuk útmutatásaiban.

KISS ENDRE: Igen, mert itt nem az a lényeg, hogy etnikailag homogén-e. És Amerika számára rendkívül előnyös ez a speciális helyzete a globalizációban. A problémát abban látom, amilyen módon próbál megfelelni az Egyesült Államok a globális világbeli vezető szerepének. Vagyis itt a szerepértelmezéssel lehet gond.

A felvilágosodás kapcsán egy naiv megjegyzést tennék. A felvilágosodás folyamatához is szükséges bizonyos hordozó közeg, amely felvállalja és végzi ezt a felvilágosítást. Európában ez ügyben szerencsésen alakult a helyzet: a 19. század második felében rendelkezésre állt egy hatalmas, emancipált zsidó polgári réteg ehhez a feladathoz, hasonló mondható el a baloldali mozgalmak egyes áramlatairól is. Ám én most nem látom azt, hogy a jelenkori szükséges „felvilágosítást” miféle mozgalom tekintené a saját céljának.

VÁMOS TIBOR: Néhány megjegyzésem lenne nekem is. Először a felvilágosodás kérdéséhez: Az Európai Unió mostani formálódása sajátos utat mutat a felvilágosodásra és a felvilágosításra. Belépésünk után például „ránk fogja erőltetni” ez a közösség, hogy legyen nemzeti filmgyártásunk, erről részletesen beszámol a mai Népszabadság. Én az uniós témák közül jelenleg elsősorban az elektronikus kormányzási ügyekkel foglalkozom. Az Unió összes ilyen jellegű előírása döntő mértékben nem technikai, hanem koncentrál az állampolgári öntudatra, az állam és polgári viszonyaira. Azaz tudatosan és határozottan célozza meg azt az irányt, ami a felvilágosodás méltó mai folytatásának nevezhető.

A mindenkori hatalmi viszonyokról kedvenc történetíróm, Thuküidész jut eszembe. Ő elmondja egy helyen, hogyan szoktak reagálni az athéniak arra, ha a déloszi szövetségben valamelyik fél kifogásolta az athéni politikát. Rendre az volt ekkor a válasz, hogy régtől fogva az erősebb akaratának kellett érvényesülnie.

A demokrácia témakörében figyelemre méltó dolgot tapasztalok manapság idehaza. Azt, hogy a fellelhető demagógia ellenére a magyar közvélemény mégiscsak a demokratikus vonalvezetést részesítette előnyben a diktatórikus törekvésekkel szemben a szavazás során. Remélhetőleg így lesz ez a következő alkalommal is. És ezt csak érdekesebbé teszi, hogy Orbán Viktortól egy alkalommal megtudtuk: a 19. században még volt történelmi létjogosultsága a liberalizmusnak, de ma már nincs.

Végül egy apróság az előbbieken már taglalt életminőség vonatkozásában: vessük össze a száz évvel ezelőtti házi nagymosást azzal, hogy milyen mértékben terjedt el ma nálunk a mosógép a háztartásokban. Te-

hát ez is szempont lehet, mondjuk a születési és halálozási jellemzők mellett.

HELLER ÁGNES: Az életminőségnek valóban összetevője, hogy a mosókonyhát felváltotta a mosógép. De vannak ennek a kérdésnek más oldalai is. Közülük az egyik, hogy a tanítványaim döntő hányada antidepresszáns gyógyszeren él, majd minden diákom és kollégám pszichoanalitikushoz jár – a mai ember tehát lelkileg igen labilis.

Am ennél talán még fontosabb itt a következő. Marxnak van egy érdekes gondolata: azt mondja, hogy a kapitalizmusban egyenlő csere folyik. És ebből jön létre az egyenlőtlenség. A kapitalizmus ezért nem egyenlő a demokráciával. Együtt léteznek, és támogathatják egymást, valamint konfliktusok is keletkezhetnek köztük. Mármost a tiszta kapitalizmus a maga eredeti formájában az emberi élet forrásainak elpusztításához vezet, mert egyre nagyobb egyenlőtlenségek jöhetnek létre. Ezért ezt a tendenciáját korlátozni kell. Vagyis bizonyos értelemben a demokrácia éppen ellene hat a kapitalizmus nemkívánatos megnyilvánulásainak.

VITÁNYI IVÁN: A globalizáció folyamatához: az nem biztos, hogy fejlődésről beszélhetünk, de a „többsülés” megtörténte tagadhatatlan. Ma több ember van, mint azelőtt, sőt több a ház, az út is stb. És ez a jelenség ugyanúgy megfigyelhető a kultúrában is. Száz évvel ezelőtt az átlagember csak ritkán juthatott ahhoz, hogy zenét hallgathasson, míg ma a zene tömege árasztja el a napjainkat. Hasonló mondható el a könyvekről vagy a kultúra más megjelenési formáiról. Szabadidejük is több van az embereknek, legalábbis többségüknek, amelynek jó részét aztán a televízió előtt töltik el, onnan pedig csak úgy dől rájuk a kultúra, színvonalasan vagy anélkül. Itt tehát egy olyan leckéről van szó, amelyet még ezután kellene megtanulnunk: hogy ugyanis hogyan élünk ebben a „többült” világban?

A szabadság–egyenlőség gondolköréhez: az európaiak mindig a nagy elnyomó rendszerekből tanultak. A demokráciát – a görögök nyomán – először a fejedelmi abszolutizmus ellen hívták életre, a jóléti társadalmat pedig a fasizmust követően kívánták általánossá tenni. A fasizmus ellenszerül terjedt el a demokráciának az a formája is, amelyben a pluralizmus és a tolerancia bizonyos mértékben kötelezővé vált.

A mai világ egyik legnagyobb problémáját abban látom, hogy a Szovjetunió bukása után a világ kapitalista berendezkedésű része a győzelmi eufóriáig eljutott ugyan, de a történelemből levonható-levonandó tanulságokig nem. Mert például a második világháború vége közeledtével Bretton Woodsban¹ és másutt, legalábbis gazdasági-pénzügyi vonatkozásban, elindult az a fajta átgondolása a dolgoknak, hogy a harcok befejeztével a megváltozott világban hogyan folytatódják majd tovább az élet. Nos, valami ilyesmi vagy még komolyabb – a történetek és a lehető folytatás összefüggő, nagy ívű átgondolása –, ami most elmaradt a legújabb, nagy horderejű változások nyomán.

¹ Bretton Woodsban (USA) 1944-ben megegyezést kötöttek a nemzetközi pénzügyi rendszer liberalizálására. Ekkor jött létre a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank intézménye.

A VITAVEZETŐ UTÓLAGOS MEGJEGYZÉSE:

Meglehet, ezen nagy ívű átgondolás során derülhetne ki, hogy miért nem sikerült idáig összhangba hozni a szabadság–egyenlőség–testvériség eszmehármasát egymással és a negyedikként ide sorolható toleranciával. De az is meglehet, hogy ez ügyben a múlttal való őszinte számvetést és a lehetséges jövőformálást egy másik hármas fogja megszabni, ahogy az eddig is történni szokott: az érdekek–erőviszonyok–belátások hármasa.

A beszélgetés szerkesztett változatát Kiss László készítette.

2003. évi L. törvény a Nemzeti Civil Alapprogramról*

Az Országgyűlés elismeri a társadalmi szervezetek és alapítványok működési feltételei állami garanciákkal való biztosításának szükségességét, ezért a civil szervezetek átlátható, költségvetési forrásautomatizmusra épülő, pártpolitikától mentes forrásainak biztosítása érdekében Nemzeti Civil Alapprogramot hoz létre. A Nemzeti Civil Alapprogram célja a civil társadalom erősítése, a civil szervezetek társadalmi szerepvállalásának segítése, a kormányzat és a civil társadalom közötti partneri viszony és munkamegosztás előmozdítása az állami, önkormányzati közfeladatok hatékonyabb ellátása érdekében. A kitűzött célok elérése és a civil társadalmi önszerveződés elősegítése érdekében az Országgyűlés a következő törvényt alkotja.

Az Alapprogram célja

1. § (1) A Nemzeti Civil Alapprogram (a továbbiakban: Alapprogram) a Magyarországon bírósági nyilvántartásba vett civil szervezetek számára, azok működéséhez és tevékenységéhez biztosít központi költségvetési támogatást.

(2) Az Alapprogramból az alábbi célokra teljesíthetők kifizetések:

- a) civil szervezetek működési támogatása;
- b) civil szervezetek közhasznú tevékenységének támogatása;
- c) civil szervezeteket érintő évfordulók, fesztiválok, hazai és határon túli rendezvények támogatása;
- d) nemzetközi civil kapcsolatokban a magyarországi civil szervezetek jelenlétének biztosítása, hazai és határon túli rendezvényeken, fesztiválokon történő részvétel támogatása, nemzetközi tagdíjakhoz támogatás biztosítása, európai integrációt elősegítő programok támogatása;
- e) civil szférával kapcsolatos tudományos kutatások, monitoring tevékenység és nyilvántartási feladatok támogatása;
- f) civil szférával kapcsolatos szolgáltató, tanácsadó, oktatási, fejlesztő, segítő tevékenység és intézmények támogatása;
- g) civil szférát bemutató kiadványok, elektronikus és írott szakmai sajtó támogatása;
- h) civil szervezetek pályázati önrészeinek támogatása;
- i) adományozó szervezeteknek szóló juttatás az Alapprogram Tanácsa (a továbbiakban: Tanács), illetve a Kollégiumok egységes elvek mentén meghatározott, forrásautomatizmus biztosításáról szóló döntései alapján;
- j) az Alapprogram működésével kapcsolatos költségek fedezete;

* A törvényt az Országgyűlés a 2003. június 23-i ülésnapján fogadta el.

k) civil érdekképviseleti tevékenység támogatása.

(3) Az Alapprogram rendelkezésére álló forrásoknak a Tanács által évente meghatározott hányadát – de legalább hatvan százalékát – a civil szervezetek (2) bekezdés a) pontja szerinti működési támogatására kell fordítani.

Az Alapprogram pénzügyi forrása

2. § (1) Az Alapprogram céljainak megvalósítását a központi költségvetés Miniszterelnökség fejezetének „Nemzeti Civil Alapprogram” elnevezésű fejezeti kezelésű előirányzata szolgálja, amellyel a Kormány e feladattal megbízott tagja (a továbbiakban: miniszter) e törvény előírásai szerint rendelkezik.

(2) Az Alapprogram bevételei:

a) a megelőző költségvetési évben magánszemélyek jövedelemadója-ként ténylegesen befizetett összeg 1%-ából a személyi jövedelemadó meghatározott részének az adózó rendelkezése szerinti felhasználásáról szóló 1996. évi CXXVI. törvény 4. §-ában megjelölt kedvezményezetteknek ténylegesen kiutalt jövedelemadó-hányaddal megegyező összeg. Az Alapprogram számára átutalt támogatási összeg nem lehet kevesebb, mint a megelőző költségvetési évben a magánszemélyek által ténylegesen befizetett személyi jövedelemadó 0,5%-a;

b) jogi személyek, jogi személyiség nélküli szervezetek és természetes személyek önkéntes befizetései, adományai;

c) költségvetési céltámogatások;

d) jogszabályban meghatározott egyéb bevételek.

(3) A (2) bekezdés a) pont szerinti forrás időarányos részét a Magyar Államkincstár negyedévenként, az adott negyedév első hónapjának 20. napjáig biztosítja az Alapprogram számára. A Magyar Államkincstár az első és a második negyedévre jutó forrásként a megelőző költségvetési évben, a személyi jövedelemadó meghatározott részének az adózó rendelkezése szerinti felhasználásáról szóló 1996. évi CXXVI. törvény 4. §-ában megjelölt kedvezményezetteknek ténylegesen kiutalt jövedelemadó-hányaddal megegyező összeg időarányos részét biztosítja. A harmadik negyedévre jutó forrásként a (2) bekezdés a) pontjában rögzítettek szerint számított összeg időarányos részét biztosítja, korrigálva azt az első és a második negyedévre biztosított forrás, és a (2) bekezdés a) pontja szerint számított időarányos összeg különbözetével. A negyedik negyedévre a (2) bekezdés a) pontjában rögzítettek szerint számított összeg időarányos részét biztosítja.

(4) A jogi személyek, jogi személyiség nélküli szervezetek és természetes személyek Alapprogram javára történő önkéntes befizetései, adományai közérdekű kötelezettségvállalásnak minősülnek. Meghatározott céllal juttatott vagy feltételhez kötött befizetések, adományok elfogadásáról a Tanács dönt.

A kedvezményezettek

3. § (1) Az Alapprogramból az alábbi civil szervezetek igényelhetnek támogatást:

a) azon társadalmi szervezetek (kivéve a pártokat, a munkaadói és munkavállalói érdek-képviselői szervezeteket, a biztosító egyesületeket, valamint az egyházakat), amelyeket a bíróság a pályázat kiírása, vagy az egységes elvek mentén meghatározott támogatási feltételeknek történő megfelelés megállapítása évének első napja előtt legalább egy évvel nyilvántartásba vett, és az alapszabályuknak megfelelő tevékenységüket ténylegesen folytatják;

b) azon alapítványok (ide nem értve a közalapítványokat), amelyeket a bíróság a pályázat kiírása, vagy az egységes elvek mentén meghatározott támogatási feltételeknek történő megfelelés megállapítása évének első napja előtt legalább egy évvel nyilvántartásba vett, és az alapító okiratuknak megfelelő tevékenységüket ténylegesen folytatják.

(2) Az 1. § (2) bekezdés a) és j) pontjában megjelölt célok kivételével az Alapprogramból csak a közhasznú szervezetekről szóló 1997. évi CLVI. törvény alapján közhasznú jogállást jogerősen elnyert civil szervezetek részére teljesíthetők kifizetések.

(3) Nem jogosult az Alapprogram működési támogatására az a civil szervezet, amely a tárgyévben a költségvetési törvény alapján közvetlenül, nevesítve részesül működési támogatásban az állami költségvetésből.

(4) Nem jogosult az Alapprogram támogatására az a civil szervezet, amely a közhasznú szervezetekről szóló 1997. évi CLVI. törvény 26. § d) pontja szerinti közvetlen politikai tevékenységet folytat.

Az Alapprogram szervezete

4. § (1) A Tanács az Alapprogram elvi irányító testülete. E törvény keretei között a Tanács határozza meg az Alapprogram működésének alapvető szabályait, az Alapprogramból nyújtható támogatások rendező elveit, az egy civil szervezet számára egy költségvetési évben nyújtható támogatás maximális összegét, a Kollégiumok közötti forrásmegosztás arányait, valamint ellátja az e törvényben ráruházott egyéb feladatokat.

(2) A Tanács tizenhét tagból áll, amelynek két tagját az Országgyűlés illetékes szakszervezete (a továbbiakban: Bizottság) jelöli ki, és a miniszter bízza meg, három tagját pedig a miniszter saját hatáskörben jelöli ki és bízza meg. A Tanács tizenkét tagját a civil jelöltállítási rendszer az e törvény 12–13. §-ában meghatározott módon választja. A Tanács elnökét a miniszter a Bizottság egyetértésével, a Tanács javaslata alapján a Tanács tagjai közül kéri fel.

(3) A Tanács valamennyi tagjának kijelölése és megbízása után kezdi meg működését. A Tanács első ülését a miniszter hívja össze.

(4) A szabályszerűen összehívott ülésen a Tanács akkor határozatképes, ha a tagok több mint fele a szavazásban részt vesz. A Tanács minden

tagjának egy szavazata van. A Tanács a döntéseit a tagok legalább felének egyetértésével hozza meg.

(5) A Tanács működésének részletes szabályait ügyrend határozza meg, amelynek szövegére a Tanács elnöke tesz a miniszterrel egyeztetett javaslatot. A Tanács az ügyrendjét, illetve annak módosítását a tagok legalább kétharmadának az egyetértésével fogadja el.

(6) A Tanács határozata ellen a határozathozataltól számított 30 napos jogvesztő határidőn belül a Tanács elnöke és bármely tagja kifogást nyújthat be a miniszterhez. A miniszter a kifogás tárgyában 30 napon belül dönt. Ha a miniszter azt állapítja meg, hogy a kifogással érintett határozat jogszabálysértő vagy ügyrendbe ütközik, indokolással ellátott határozatában megállapítja a határozat érvénytelenségét, és hatályon kívül helyezi azt. A Tanács ilyen esetben köteles a kérdésben 30 napon belül új döntést hozni.

5. § (1) A Kollégiumok az Alapprogram regionális és civil szakmai szempontok alapján szerveződő operatív döntéshozó szervei. A Kollégiumok a Tanács által meghatározott támogatási elvek, módok, arányok szerint döntenek a kedvezményezettek támogatásáról, vagy pályázatok kiírásáról, illetve azok elbírálásáról.

(2) A legalább öt, de legfeljebb tizenegy tagú Kollégiumokat a Tanács egyetértésével a miniszter hozza létre és szünteti meg. A kollégiumi tagok létszámát, és azt, hogy a Kollégiumok civil delegáltjainak megválasztásában az e törvény 12. § (6) bekezdése szerinti elektori gyűlések közül melyek vesznek részt, a miniszter a Tanács javaslata alapján határozza meg. A Kollégium egy tagját a miniszter saját hatáskörében bízta meg. A Kollégium többi tagját a civil jelöltállítási rendszer az e törvény 12–13. §-ában meghatározott módon választja. A Kollégiumok elnökeit a Kollégiumok tagjai közül, a Kollégium javaslata alapján, a Tanács egyetértésével a miniszter jelöli ki.

(3) A Kollégium akkor határozatképes, ha a tagjainak több mint fele a szavazásban részt vesz. A Kollégium minden tagjának egy szavazata van. A Kollégium a döntéseit a tagok legalább felének egyetértésével hozza meg. Szavazategyenlőség esetén a Kollégium elnökének szavazata dönt.

(4) A Kollégiumok működésük szabályait – a jogszabályok és a Tanács vonatkozó döntéseinek keretein belül – ügyrendjükben határozzák meg. A Kollégiumok ügyrendjének szövegére a kollégiumi elnökök tesznek a Tanács elnökével egyeztetett javaslatot. A Kollégium az ügyrendjét, illetve annak módosítását a tagok legalább kétharmadának egyetértésével fogadja el.

(5) A Kollégium határozata ellen a határozathozataltól számított 30 napos jogvesztő határidőn belül a Tanács elnöke, bármely tagja, valamint bármely kollégiumi elnök vagy tag kifogást jelenthet be a Tanácshoz. A Tanács a kifogás tárgyában 30 napon belül dönt. Ha a Tanács azt állapítja meg, hogy a kifogással érintett határozat jogsértő, a Tanács határozatába, vagy ügyrendbe ütközik, indokolással ellátott határozatában megállapítja a határozat érvénytelenségét, és hatályon kívül helyezi azt. A Kollégium ilyen esetben köteles a kérdésben 30 napon belül új döntést hozni.

6. § (1) A Tanács és a Kollégiumok tagjait – a kijelölésüket, illetve megválasztásukat követő 15 napon belül – a miniszter bízza meg. A Tanács és a Kollégiumok tagjainak megbízatása három évre szól. A megbízatás lejártával a Tanács, illetve a Kollégium tagja tisztségére legfeljebb egy alkalommal újra jelölhető.

(2) A Tanács és a Kollégiumok tagjait és elnökeit tevékenységükért a miniszter által évente megállapított díjazás illeti meg. A havi díjazás legkisebb mértéke a kötelező legkisebb munkabér jogszabályban meghatározott összege, legnagyobb mértéke a kötelező legkisebb munkabér háromszorosa lehet. A díjazáson kívül a Tanács, illetve a Kollégiumok tagjai és elnökei jogosultak az Alapprogram tevékenységével összefüggő, igazolt utazási költségeik megtérítésére is, egyéb költségigénnyel nem léphetnek fel.

(3) A Tanács és a Kollégiumok miniszter által kijelölt köztisztviselői jogállású tagjait a (2) bekezdés szerinti díjazás nem illeti meg. A Tanács és a Kollégiumok köztisztviselői jogállású tagjai is jogosultak az Alapprogram tevékenységével összefüggő, igazolt utazási költségeik megtérítésére.

7. § (1) A Tanács tagja vagy a Tanács tagjának közeli hozzátartozója nem lehet a Kollégium tagja.

(2) A Kollégium tagja nem vehet részt a napirendi pont tárgyalásában és a döntésben, ha a támogatással érintett civil szervezetben saját maga vagy közeli hozzátartozója tisztségviselő, vagy a döntést megelőző három éven belül tisztségviselő volt, illetve a döntés következtében a tag, illetve közeli hozzátartozója, vagy az általa képviselt civil szervezet akár közvetve is vagyoni előnyben részesülne.

(3) Nem lehet a Tanács, illetve Kollégium tagja az a személy, aki a jelölését megelőző öt éven belül olyan civil szervezet vezető tisztségviselője volt, amely megszűnt, és a megszűnését megelőző két éven belül keletkezett köztartozás megfizetésére a szervezetet vagy jogutódját jogerős hatósági vagy bírósági határozat kötelezte, s ennek nem tett eleget; kivéve, ha vezető tisztségviselői megbízására kifejezetten a szervezet anyagi helyzetének rendezése érdekében került sor.

(4) A Tanács elnökével kapcsolatos kizárási körülményt, illetve összeférhetlenségi okot a miniszterhez kell bejelenteni. A Kollégiumok elnökeivel, valamint a Tanács, illetve a Kollégiumok tagjaival kapcsolatos kizárási körülményt és összeférhetlenségi okot a Tanács elnökéhez kell bejelenteni.

(5) A kizárási, valamint összeférhetlenségi okra vonatkozó bejelentés megalapozottsága esetén a miniszter, illetve a Tanács elnöke határidő kitűzésével felhívja az érintett személyt az összeférhetlenségi ok megszüntetésére. Az érintett személy ennek megtörténteig a testületben a szervezeti jogát nem gyakorolhatja. A kizárási, valamint az összeférhetlenségi ok fennállása kérdésében vita esetén – a Tanács, illetve a Kollégium érintett tagjának kérésére – a miniszter dönt.

(6) A kizárási körülmény, valamint az összeférhetlenségi ok bejelentését felróhatóan elmulasztó tag a tanácsi, illetve kollégiumi tagságra méltatlanná válik. A kizárási, illetve összeférhetlenségi okkal érintett

tag támogató szavazatával hozott – a kizárási és összeférhetlenségi okkal érintett ügyre közvetlenül vonatkozó – kollégiumi döntés érvénytelen. Az érvénytelenség megállapítása nem járhat civil szervezet jóhiszeműen szerzett és gyakorolt jogainak sérelmével.

(7) Amennyiben az érintett személy a kizárási, illetve az összeférhetlenségi okot a kitűzött határidőn belül nem szünteti meg, az elmulasztott határidő napját követő napon megbízatása megszűnik.

(8) Ha a Tanács vagy a Kollégium tagja egy naptári év során az ülések több mint felén nem vesz részt, a Tanács elnöke vagy az érintett Kollégium elnöke kezdeményezheti a miniszternél a tag megbízatásának visszavonását. Ha a Tanács vagy a Kollégium elnöke egy naptári év során az ülések több mint felén nem vesz részt, a Tanács vagy az érintett Kollégium tagjai kezdeményezhetik a miniszternél az elnök megbízatásának visszavonását. A kezdeményezés megalapozottsága esetén a miniszter a Tanács vagy a Kollégium tagjának, illetve elnökének megbízatását visszavonhatja.

8. § (1) A Tanács, illetve a Kollégium tagjának megbízatása megszűnik:

- a) a megbízatása időtartamának lejártával;
- b) amennyiben a kizárási, illetve összeférhetlenségi okot a kitűzött határidőn belül nem szüntette meg;
- c) amennyiben a megbízatására méltatlanná vált;
- d) a megbízatásának az e törvényben szabályozottak szerinti visszavonásával;
- e) a megbízatásról történő lemondással;
- f) a tag halálával.

(2) Az (1) bekezdésben szabályozott eseteken kívül a Kollégium tagjának megbízatása megszűnik az adott Kollégium megszűnésével is.

(3) A Bizottság által kijelölt személyek megbízatását a miniszter a Bizottság erre vonatkozó döntése alapján vonja vissza.

(4) A Tanács, illetve a Kollégium tagja megbízatásáról a miniszterhez címzett írásbeli bejelentéssel mondhat le.

(5) A megbízatás (1) bekezdésben foglaltak szerinti megszűnése esetén a miniszter köteles az e törvényben írt eljárás szerint a megüresedett hely betöltéséről gondoskodni. A miniszter a saját hatáskörben kijelölendő tagokat a tagság megszűnését eredményező döntéstől, illetve a tagság megszűnéséről való tudomásszerzéstől számított 15 napon belül köteles megbízni. A Bizottság által kijelölendő tagok személyéről a Bizottság a soron következő ülésén foglal állást. A civil delegáltak esetében a miniszter az e törvény 12-13. §-a szerinti eljárást a tagság megszűnését eredményező döntéstől, illetve a tagság megszűnéséről való tudomásszerzéstől számított 15 napon belül indítja meg.

9. § (1) A Tanács és a Kollégiumok ülései nyilvánosak. Az ülések helyét, időpontját és napirendjét a (2) bekezdés szerinti honlapon a meghívók kiküldésével egyidejűleg közzé kell tenni. A Tanács, illetve a Kollégium bármely tagjának indítványára a Tanács, illetve a Kollégium kétharmados szavazati többséggel zárt ülésről vagy a napirend zárt tárgyalásáról határozhat, ha a személyiségi jogok védelme, adatvédelmi szempont vagy

a Tanács, illetve a Kollégium törvényes működésének fenntartásához fűződő érdek ezt indokolja. A zárt ülésen hozott határozat kihirdetése ilyen esetben is nyilvánosan történik.

(2) Az Alapprogram működésének nyilvánosságát internetes honlap is biztosítja. A nyilvános hozzáférésű honlapon közzé kell tenni a Tanács és a Kollégiumok döntéseit, azok meghozatalától számított 30 napon belül. A honlapon hozzáférhetővé kell tenni az Alapprogram működésével kapcsolatos legfontosabb jogszabályokat, az Alapprogramra és kezelő szervének működésére vonatkozó valamennyi rendelkezést, valamint a Tanács és a Kollégiumok tagjainak nevét. A döntések nyilvánosságra hozataláról a Tanács, illetve a Kollégium elnöke gondoskodik.

(3) A pályázati felhívásokat a (2) bekezdés szerinti internetes honlapon, és legalább két országos napilapban, valamint a civil szakmai sajtóban kell közzétenni.

(4) A Tanács elnöke szükség szerint, de legalább évente egyszer, minden év április 30-áig tájékoztatja a minisztert az Alapprogram előző évi tevékenységéről és működéséről, valamint e törvény alkalmazásának tapasztalatairól.

(5) A miniszter minden év június 30-áig beszámol a Bizottság előtt az Alapprogram előző évi tevékenységéről és működéséről, valamint e törvény alkalmazásának tapasztalatairól, és megvizsgálja a törvény módosításának szükségességét. A Bizottság a miniszteri beszámolóról készült jegyzőkönyvet 30 napon belül küldi meg a Tanács elnökének, aki 30 napon belül gondoskodik a jegyzőkönyv (2) bekezdés szerinti közzétételéről.

10. § A támogatások legalább nyolcvan százaléka nyilvános pályázat keretében, a fennmaradó támogatásrész egységes elvek alapján meghatározott támogatási döntések alapján nyerhető el.

11. § (1) Az Alapprogram terhére támogatás vissza nem térítendő, illetve részben vagy egészben visszatérítendő formában nyújtható, amiről a támogatást megállapító határozatban kell rendelkezni.

(2) Az (1) bekezdés szerinti visszatérítési kötelezettség alá eső támogatás az adózás rendjéről szóló törvény szerinti adók módjára behajtandó köztartozásnak minősül.

(3) Adók módjára hajtandó be az e törvény rendelkezései szerint nyújtott támogatás azon része, amit a kedvezményezett a vonatkozó támogatási szerződéstől eltérően használt fel.

(4) Az e § rendelkezései szerint visszatérített összeg további felhasználásáról az a Kollégium jogosult dönteni, amely a visszatérítési kötelezettség alá eső támogatás folyósításáról rendelkezett.

A civil jelöltállítási rendszer

12. § (1) A civil jelöltállítási rendszeren keresztül az országos hatókörű civil szervezetek a Tanács öt tagját választják meg, oly módon, hogy egy-egy tagot választanak az

a) egészségmegőrzés, betegségmegelőzés, gyógyító, egészségügyi rehabilitációs tevékenység, szociális tevékenység, családsegítés, időskorúak gondozása, rehabilitációs foglalkoztatás, hátrányos helyzetű rétegek segítése;

b) kulturális tevékenység, nevelés és oktatás, képességfejlesztés, ismeretterjesztés, magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségekkel, valamint a határon túli magyarsággal kapcsolatos tevékenység;

c) természetvédelem, állatvédelem, környezetvédelem, műemlékvédelem;

d) gyermek- és ifjúsági érdekképviselet, gyermek- és ifjúságvédelem, sport, szabadidő;

e) közrend és közlekedésbiztonság védelme, önkéntes tűzoltás, mentés, katasztrófaelhárítás, emberi és állampolgári jogok védelme, fogyasztóvédelem, euroatlanti integráció elősegítése, nonprofit szervezeteknek nyújtott szolgáltatások, egyéb nonprofit tevékenységek területén működő civil szervezetek.

(2) A civil jelöltállítási rendszeren keresztül kell megválasztani a Tanács régiónkénti egy-egy tagját is.

(3) Az egyes Kollégiumok létszámát és összetételét a miniszter az e törvény 5. § (2) bekezdésének szabályai szerint határozza meg. A Kollégiumok civil delegált tagjait a civil jelöltállítási rendszeren keresztül kell megválasztani.

(4) A civil jelöltállítási rendszerbe azon regionális, illetve országos hatókörű civil szervezetek küldhetnek elektorokat, amelyek a miniszter ez irányú felhívására a jelöltállítási rendszerben való részvételi szándékukat a felhívásban rögzített módon jelzik. A jelentkezési határidő nem lehet rövidebb 30 napnál. Minden regionális hatókörű civil szervezet csak egy, a működésével érintett régióban állíthat elektort. Minden országos hatókörű civil szervezet csak az országos hatókörű civil szervezetek elektori gyűlésén állíthat elektort. Azt, hogy a civil szervezet melyik elektori gyűlésen kíván elektort állítani, a jelentkezésben fel kell tüntetni.

(5) Minden, a (4) bekezdés szerint bejelentkezett civil szervezet egy elektort delegálhat, egy választási eljárásban minden személy csak egy civil szervezet képviseletében járhat el elektorként.

(6) Az országos hatókörrel működő civil szervezetek elektori gyűlését és a régiónkénti elektori gyűléseket a miniszter hívja össze. A gyűlés helyét, időpontját és a mandátumvizsgálat módját hirdetmény útján kell közzétenni.

13. § (1) A civil jelöltállítási rendszer által megválasztandó tanácsi, illetve kollégiumi tagokat az elektorok kislistás szavazással választják meg, az e törvényben rögzített szabályok szerint.

(2) A szavazólapra minden jelölt neve felkerül, aki a jelen lévő elek-

torok tíz százalékának támogatását az erre irányuló nyílt szavazás során elnyeri.

(3) A szavazólapon minden elektor legfeljebb annyi jelöltre szavazhat, ahány tagot az adott eljárás során meg kell választani.

(4) A Tanács, illetve a Kollégiumok tagjai azok a jelöltek lesznek, akik a megválasztandó tagok száma szerint a legtöbb szavazatot kapták. Szavazategyenlőség esetén sorsolással kell megállapítani, hogy az egyenlő számú szavazatot elért jelöltek közül melyikük szerez megbízatást.

Értelmező rendelkezések

14. § E törvény alkalmazásában:

a) *civil delegált*: a Tanács, illetve a Kollégium azon tagja, akit a civil jelöltállítási rendszerben a civil szervezetek e törvény 12-13. §-ának rendelkezései szerint választottak meg;

b) *civil szervezet*: az egyesülési jogról szóló 1989. évi II. törvény alapján létrejött, jogi személyiséggel bíró társadalmi szervezet, szövetség (kivéve a pártot, a munkaadói és munkavállalói érdekképviseleti szervezetet, a biztosító egyesületet, valamint az egyházat), és a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény alapján létrejött, jogi személyiséggel bíró alapítvány (ide nem értve a közalapítványt);

c) *közeli hozzátartozó*: a házastárs, az egyeneságbeli rokon, az örökbe fogadott, a mostoha- és neveltgyermek, az örökbe fogadó-, mostoha- és nevelőszülő, valamint a testvér és az élettárs;

d) *közérdekű kötelezettségvállalás*: a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény 593-596. §-aiban meghatározottak szerinti kötelezettségvállalás;

e) *közhasznú*: a közhasznú szervezetekről szóló 1997. évi CLVI. törvényben meghatározottak;

f) *országos hatókörű civil szervezet*: az a civil szervezet, mely az e törvény végrehajtásáról szóló rendeletben meghatározott módon, hitelt érdemlően bizonyítja, hogy a létesítő okirata szerinti tevékenységét legalább hét megyére kiterjedő hatókörrel végzi;

g) *régió*: a területfejlesztésről és területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény 5. § ea) pontjának megfelelő tervezési-statisztikai (nagy) régió az Országos Területfejlesztési Konceptióról szóló 35/1998. (III. 20.) OGY határozat 5.2. pontjában meghatározottak szerint;

h) *regionális hatókörű civil szervezet*: az a civil szervezet, mely az e törvény végrehajtásáról szóló rendeletben meghatározott módon, hitelt érdemlően bizonyítja, hogy a létesítő okirata szerinti tevékenységét legalább egy megyére kiterjedő hatókörrel végzi.

Záró rendelkezések

15. § (1) Ez a törvény a kihirdetését követő 15. napon lép hatályba. A törvény 2. § (2) bekezdésének a) pontja 2004. január 1-jén lép hatályba.

(2) A törvény hatálybalépését követően létrehozott első Tanács, és az

első Tanács egyetértésével létrehozott Kollégiumok tagjainak megbízatása két évre szól.

(3) Felhatalmazást kap a Kormány, hogy a civil jelöltállítási rendszer működésének, az Alapprogram kezelésének és felhasználásának, valamint az Alapprogram kezelőjének kijelölésére vonatkozó részletes szabályokat, valamint az ellenőrzés és beszámolás rendjét rendeletben szabályozza.

Dr. Mádl Ferenc
a Köztársaság elnöke

Dr. Szili Katalin
az Országgyűlés elnöke

A Kormány 160/2003. (X. 7.) Korm. rendelete a Nemzeti Civil Alapprogramról szóló 2003. évi L. törvény végrehajtásáról

A Kormány a Nemzeti Civil Alapprogramról szóló 2003. évi L. törvény (a továbbiakban: Tv.) 15. § (3) bekezdésében foglalt felhatalmazás alapján a civil jelöltállítási rendszer működéséről, az Alapprogram kezelésének és felhasználásának szabályairól, az Alapprogram kezelőjének kijelöléséről, továbbá az ellenőrzés és beszámolás rendjéről az alábbi rendeletet alkotja.

A civil jelöltállítási rendszer

1. § (1) A civil jelöltállítási rendszerben való részvétel bejelentkezés (a továbbiakban: bejelentkezés) alapján történik. A bejelentkezéshez a civil szervezeteknek be kell nyújtaniuk a hatályos létesítő okiratuknak, valamint a nyilvántartásba vételükről rendelkező jogerős bírósági végzésüknek a másolatát. A fenti iratokat egyszerű másolatban kell benyújtani, a szervezet képviselőjének arra irányuló nyilatkozatával (rávezetett záradékával) együtt, hogy a másolati iratok az eredetivel mindenben megegyeznek. A bejelentkezéshez be kell nyújtani továbbá a civil szervezet székhelye szerinti megyei (fővárosi) bíróság által a szervezet hatályos adatairól kiállított, 30 napnál nem régebbi kivonatot, és az e rendelet melléklete szerinti nyilatkozatot (a továbbiakban: nyilatkozat) is.

(2) Az (1) bekezdésben meghatározott dokumentumokat a Kormány e feladattal megbízott tagja (a továbbiakban: miniszter) felhívásában megjelölt címre postai úton kell eljuttatni. A felhívásban megjelölt határidő utolsó napján postára adott küldemény határidőben érkezettnek minősül. A határidő elmulasztása jogvesztéssel jár.

2. § (1) A bejelentkezésekkel kapcsolatos eljárást az Alapprogram Miniszteri Titkársága (a továbbiakban: Titkárság) folytatja le.

(2) A Titkárság az 1. §-ban foglalt feltételeknek megfelelő módon bejelentkezett civil szervezetek részére a bejelentkezésről igazolást ad ki, egyben írásban értesítést ad az elektori gyűlés helyéről és időpontjáról. A Titkárság az igazolást és az értesítést a civil szervezet nyilatkozatában székhelyként megjelölt címre postai úton juttatja el. Az 1. §-ban foglalt feltételeknek megfelelő módon bejelentkezett civil szervezetek nyilatkozatait a miniszter az Alapprogram internetes honlapján, a nyilatkozatokban megjelölt szakmai területek, illetve régiók szerinti bontásban közzé teszi.

(3) Amennyiben a civil szervezet bejelentkezése az 1. §-ban foglalt

feltételeknek nem felel meg, a Titkárság a civil szervezetet – a hiánypótlásra történő felhívás kézhezvételétől számított 5 napos határidő kitűzésével, a hiányok megjelölése mellett – hiánypótlásra hívja fel. Amennyiben a civil szervezet bejelentkezése hiánypótlást követően az 1. §-ban foglalt feltételeknek megfelel, a Titkárság a bejelentkezésről igazolást ad ki, egyben írásban értesítést ad az elektori gyűlés helyéről és időpontjáról. A Titkárság az igazolást és az értesítést a civil szervezet nyilatkozatában székhelyként megjelölt címre postai úton juttatja el. A hiánypótlás késedelmes vagy hiányos teljesítése esetén, továbbá, ha a bejelentkezés arra nem jogosulttól származik, a Titkárság a civil szervezet bejelentkezését elutasítja, s arról a bejelentkezőt írásban értesíti. A Titkárság az értesítést a civil szervezet nyilatkozatában székhelyként megjelölt címre postai úton juttatja el.

(4) Az elutasítással szemben a civil szervezet a miniszternél az értesítés kézhezvételétől számított 5 napon belül kifogással élhet. A kifogáshoz csatolni kell a hiánypótlási felhívásban megjelölt tartalmú iratokat. A miniszter a kifogás tárgyában 8 napon belül dönt, és a felülvizsgálat eredményének megfelelően a bejelentkezésről kiadja az igazolást, vagy a bejelentkezést elutasítja. A miniszter elutasító döntése ellen további jogorvoslatnak helye nincs. Az elutasított bejelentkezés iránti kérelemmel érintett civil szervezetek nyilatkozatait a miniszter az Alapprogram internetes honlapján közzé teszi.

(5) A civil szervezet nyilatkozatában megjelölt működési területtel, vagy országos, illetve regionális hatókörrel kapcsolatosan az Alapprogram internetes honlapján történő közzétételtől számított 3 napon belül bármely civil szervezet bírósági nyilvántartás szerinti képviselője kifogással élhet. A miniszter a kifogásról értesíti az érintett civil szervezetet, amelynek bírósági nyilvántartás szerinti képviselője a kifogás tartalmával kapcsolatban 3 napon belül nyilatkozatot tehet.

(6) A miniszter az (5) bekezdés szerinti kifogás tárgyában, a rendelkezésre álló iratok alapján 8 napon belül dönt, és a felülvizsgálat eredményének megfelelően a kifogást elutasítja, vagy annak helyt ad és a civil szervezet nyilatkozatát törli az Alapprogram internetes honlapján közzétett, igazolt bejelentkezések közül. A miniszter a döntését az érintettekkel írásban közli. A miniszter e döntése ellen további jogorvoslatnak helye nincs. A miniszter a kifogást és a kifogás tárgyában hozott döntését az Alapprogram internetes honlapján közzé teszi.

3. § (1) A Tanács és a Kollégiumok civil jelöltállítási rendszeren keresztül megválasztandó tagjait és póttagjait az országos és a regionális elektori gyűléseken kell megválasztani.

(2) Az elektori gyűlések helyére, időpontjára és a mandátumvizsgálat módjára vonatkozó hirdetményt a miniszter legalább két országos napilapban, a civil szakmai sajtóban, valamint az Alapprogram internetes honlapján közzé teszi. Az országos elektori gyűléseket a miniszter Budapestre, a regionális elektori gyűléseket pedig egy, a régióban lévő megyei jogú városba – a közép-magyarországi régióban Budapestre – hívja össze.

(3) Az elektori gyűlések ügyrendjét a miniszter határozza meg, és az

Alapprogram internetes honlapján az elektori gyűléseket megelőzően legalább 15 nappal közzé teszi azt. Az elektori gyűléseket a miniszter által megbízott személy vezeti.

4. § (1) Az elektori gyűlésen elektorként a bejelentkezett civil szervezet nyilatkozatában elektorként megjelölt személy vehet részt. Minden civil szervezet csak a nyilatkozatában megjelölt, működésével érintett szakmai terület, vagy régió elektori gyűlésére küldhet szavazati joggal rendelkező elektort.

(2) Az elektorok mandátuma a következő Tanács megválasztására összehívott elektori gyűlések összehívását megelőző napig tart. Ezen időtartam alatt az elektori gyűlések a megüresedett tanácsi és kollégiumi helyek, vagy a Tv. 5. § (2) bekezdése szerint újonnan létrehozott kollégiumi helyek betöltése érdekében többször is összehívhatóak.

(3) Az elektor mandátuma a mandátumáról történő lemondással, vagy az elektor halálával szűnik meg. Az elektor a mandátumáról a miniszterhez benyújtott írásbeli nyilatkozattal mondhat le. Az ily módon megüresedett elektori hely betöltésére a civil szervezetnek a miniszterhez intézett írásbeli nyilatkozattal van lehetősége.

5. § (1) Ha a civil jelöltállítási rendszerben megválasztott tanácsi vagy kollégiumi tag megbízatása a Tv. 8. § (1) b)-f) pontjaiban meghatározott okból megszűnik, helyébe a póttag lép.

(2) A póttagokat az egyes országos és regionális elektori gyűlések az általuk megválasztott tagok mellé választják meg ugyanabban az eljárásban, mint a tanácsi, illetve a kollégiumi tagokat. Póttag a tag utáni legtöbb szavazatot elnyert személy.

(3) Póttag hiányában a hiányzó tanácsi, illetve kollégiumi tagok megválasztására elektori gyűlést kell összehívni a Tv-ben, valamint e rendeletben meghatározott szabályok szerint.

A támogatási rendszer

6. § (1) A pályázati felhívásokat, valamint az egységes támogatási elvek alapján igényelhető támogatásokról szóló tájékoztatást a pályázati dokumentáció benyújtásának, illetve a támogatás igénylésének a határideje előtt legalább 30 nappal közzé kell tenni a Tv. 9. § (3) bekezdésében meghatározott módon.

(2) A pályázati felhívásnak tartalmaznia kell legalább a pályázat célját, a támogatásban részesítés feltételeit, az odaítélhető támogatás összegére vagy kereteire vonatkozó rendelkezést, a támogatás felhasználásának és a beszámolás rendjének alapvető szabályait, a pályázati dokumentáció benyújtásának határidejét, helyét és módját, az elbírálás rendjét, határidejét és az eredményről történő értesítés módját.

(3) Az Alapprogramból nyújtott támogatások kedvezményezettjeinek neve, a támogatás típusa, célja, valamint a támogatási összeg az Alapprogram internetes honlapján közzétételre kerül.

7. § (1) A benyújtott pályázati dokumentációnak tartalmaznia kell:

a) a pályázó nevét, székhelyét, adószámát, bírósági nyilvántartásba vételi sorszámát és a végzés számát, valamint közhasznú jogállás esetén az erről rendelkező végzés számát;

b) a pályázó számlavezető pénzügyintézetének megnevezését és a pályázó számlaszámának megjelölését, ahová a támogatás összege átutalható;

c) az igényelt támogatás célját, a támogatás felhasználásának tervezett módját és az igényelt támogatási összeget;

d) a támogatás felhasználására vonatkozó bevételi és költségkalkulációt, megjelölve a pályázati cél megvalósításához rendelkezésre álló saját és egyéb forrás összegét;

e) a pályázati cél megvalósításához szükséges és már rendelkezésre álló szerződések, nyilatkozatok, valamint jogerős hatósági engedélyek és hatósági nyilvántartásba bejegyző jogerős határozatok másolatát;

f) a pályázati cél megvalósításának kezdő és befejező időpontját;

g) működési támogatás esetén a (megelőző évről szóló) közhasznúsági jelentést, illetve ennek hiányában azzal azonos adattartalmú dokumentációt;

h) a civil szervezet képviselője által tett nyilatkozatot, hogy a szervezettel szemben a Tv. 3. § (3)-(4) bekezdéseiben, valamint az e rendelet 8. § (3) bekezdésében meghatározott, az Alapprogram támogatásának igénybevételét kizáró okok nem állnak fenn;

i) a Kollégiumok által a pályázati felhívásban előírt esetleges egyéb adatokat és információkat.

(2) Az Alapprogramhoz benyújtott pályázati dokumentációban vagy egységes elvek alapján igényelhető támogatás iránti kérelemben foglalt adatok kezeléséhez, és az Alapprogram internetes honlapján történő közzétételéhez történő írásbeli hozzájárulást a pályázati dokumentációnak tartalmaznia kell.

(3) Az Alapprogramhoz benyújtott első pályázati dokumentációhoz vagy az egységes elvek alapján nyújtott támogatás iránti kérelemhez mellékelni kell a civil szervezet létesítő okiratának, bírósági nyilvántartásba vételét elrendelő jogerős bírósági végzésének, valamint – ha a szervezet rendelkezik ilyennel – a közhasznúsági nyilvántartásba vételét elrendelő jogerős bírósági végzésének a másolatát. Az iratokat egyszerű másolatban kell benyújtani, a szervezet képviselőjének arra irányuló nyilatkozatával (rávezetett záradékával) együtt, hogy a másolati iratok az eredetivel mindenben megegyeznek. Az Alapprogramhoz benyújtott első pályázati dokumentációhoz, vagy az egységes elvek alapján nyújtott támogatás iránti kérelemhez mellékelni kell továbbá a civil szervezet képviselője aláírási címpéldányának eredeti példányát, vagy banki aláírási kartonjának a bank által hitelesített másolatát is. A második és további pályázati dokumentációknak vagy az egységes elvek alapján nyújtott támogatás iránti kérelmeknek a fenti iratokat csak abban az esetben kell tartalmazniuk, amennyiben azok adattartalmában változás történt. Minden benyújtott pályázati dokumentációhoz vagy az egységes elvek alapján nyújtott támogatás iránti kérelemhez mellékelni kell a civil szervezet székhelye szerinti megyei (fővárosi) bíróság által a szervezet hatályos adatairól kiállított 30 napnál nem régebbi kivonatot.

8. § (1) A pályázati kiírásnak nem megfelelő pályázati dokumentációk érvénytelenek. Az érvénytelenségről a pályázatok elbírálását követően az Alapprogram kezelő szerve a pályázót az érvénytelenség okának megjelölésével írásban értesíti.

(2) A Kollégiumok nem jogosultak támogatást nyújtani olyan pályázati dokumentáció alapján, amelynek megvalósítása, illetve a megvalósítás módja vagy eredménye

a) bűncselekménynek vagy bűncselekmény elkövetésére való felhívásnak minősül;

b) alapvető emberi vagy alkotmányos jogokat sért;

c) a nemzet, a nemzeti, etnikai, nyelvi és más kisebbségek, valamint más nemzetek méltóságának és a társadalom más alapvető érdekeinek sérelmével jár, így különösen a közrendbe, a közerkölcsbe, a család és a kiskorúak védelmének követelményébe ütközik.

(3) Nem részesülhet támogatásban az a civil szervezet, amely

a) a civil jelöltállítási rendszerben megtévesztő vagy valótlan adatot szolgáltatott;

b) az Alapprogramhoz benyújtott korábbi pályázati dokumentációjában megtévesztő vagy valótlan adatot szolgáltatott;

c) a korábban az Alapprogramtól kapott támogatást a vonatkozó támogatási szerződésben megjelölt céltól részben vagy egészében eltérően használta fel;

d) a korábbi szerződésben foglalt feltételeket megszegte, vagy az Alapprogrammal szemben fennálló szerződéses kötelezettségét határidőn belül nem teljesítette;

e) lejárt esedékességű köztartozása áll fenn.

(4) A (3) bekezdés a) – d) pontjai szerinti okok az adatszolgáltatás napjától, a szerződésellenes felhasználás napjától, illetőleg az elmulasztott határidőt követő hiánypótlástól számított két évig támogatási akadályt jelentenek. A köztartozás megfizetésének igazolása a (3) bekezdés e) pontjában foglalt támogatási akadályt megszünteti.

(5) A (3) bekezdésben meghatározott kizáró feltételek fennállását a Kollégium állapítja meg. A kizárással érintett civil szervezetekről az Alapprogram kezelő szerve nyilvántartást vezet.

A támogatási szerződés

9. § (1) A Kollégium támogatási döntése alapján az Alapprogram kezelő szerve a miniszter nevében a pályázóval támogatási szerződést köt.

(2) A támogatási szerződésnek minden esetben tartalmaznia kell:

a) a támogatás konkrét célját;

b) a támogatás folyósításának feltételeit és ütemezését;

c) a támogatás felhasználásának és elszámolásának határidejét, módját;

d) a kedvezményezett nyilatkozatát arra vonatkozóan, hogy a támogatás felhasználása során érvényesíti a vonatkozó számviteli, adóügyi és társadalombiztosítási jogszabályok előírásait;

e) a kedvezményezett nyilatkozatát arra vonatkozóan, hogy a támo-

gatás felhasználása során a közbeszerzésekről szóló 1995. évi XL. törvény rendelkezéseire figyelemmel jár el;

f) a kedvezményezett nyilatkozatát a támogatás felhasználásával kapcsolatos beszámolási kötelezettség tudomásulvételéről;

g) a kedvezményezett nyilatkozatát arra vonatkozóan, hogy hozzájárul a támogatás rendeltetésszerű felhasználásának a Kormányzati Ellenőrzési Hivatal, az Állami Számvevőszék, a külön jogszabály által ellenőrzésre feljogosított egyéb szervezetek, valamint a Miniszterelnöki Hivatal által ellenőrzéssel megbízott személyek és szervezetek általi ellenőrzéséhez;

h) a szerződésszegés eseteit és szankcióit;

i) a szerződéstől való elállásra vonatkozó rendelkezéseket.

(3) A támogatási szerződéshez mellékletként csatolni kell:

a) a támogatás felhasználására vonatkozó költségvetési tervet;

b) a kedvezményezett nyilatkozatát arról, hogy nincs lejárt esedékeségű köztartozása;

c) a kedvezményezett nyilatkozatát arról, hogy nem áll csőd vagy felszámolási eljárás alatt, illetve az ügyesség a bírósági nyilvántartásból való törlését nem kezdeményezte;

d) a kedvezményezett nyilatkozatát arról, hogy a támogatásból vásárolt termékek, az igénybevett szolgáltatások általános forgalmi adójának visszaigénylésére jogosult—e, és él-e az adólevonási joggal;

e) a kedvezményezettnek a számlavezető pénzügyintézet által is ellenjegyzett hozzájáruló nyilatkozatát, hogy amennyiben a támogató – a támogatási szerződésben rögzítettek szerint – él az elállási jogával, vagy a visszafizetési kötelezettség alá tartozó támogatást a kedvezményezett határidőben nem fizeti vissza, úgy azonnali beszedési megbízás útján a szervezet bankszámláját vezető pénzügyintézetnél követelését a támogató érvényesítheti.

(4) A támogatások folyósítására egy összegben vagy a Kollégiumok által meghatározott részletekben kerül sor, utólagos elszámolási kötelezettség mellett. A támogatások ütemezéséről a Kollégiumok a támogatási cél és az Alapprogram feltöltésére vonatkozó szabályok figyelembe vételével döntenek.

(5) A Tv. 11. § (1) bekezdése szerinti visszatérítendő támogatás kamatmentes.

(6) A kedvezményezettek a támogatás felhasználásáról az Alapprogrammal kötött szerződés és a gazdálkodásukra vonatkozó előírások szerint kötelesek számot adni. Az elszámolási határidőt úgy kell megállapítani, hogy az elszámolásra a tárgyévet követő év június 30-ig sor kerüljön.

(7) A támogatott civil szervezet a szerződés teljesítéséről szakmai beszámolót és pénzügyi elszámolást köteles a szerződésben megjelölt határidőben és módon benyújtani. A szerződés teljesítését a Tanács által meghatározott szempontok alapján, a vonatkozó jogszabályi rendelkezésekre figyelemmel az Alapprogram kezelő szerve ellenőrzi.

Az Alaprogram Miniszteri Titkársága

10. § A minisztert az Alaprogrammal kapcsolatos feladatainak ellátásában az Alaprogram Titkársága segíti.

Az Alaprogram kezelő szerve

11. § Az Alaprogram kezelő szervét nyílt közbeszerzési eljárás útján kell kiválasztani.

12. § (1) Az Alaprogram kezelő szervének tevékenységét, feladatait – a Tv. és e rendelet keretei között – a kezelő szervvel kötött szerződésben a miniszter határozza meg.

(2) Az Alaprogram kezelő szervének feladata:

a) az Alaprogram éves költségvetési tervének és költségvetési beszámolójának elkészítése;

b) a pénzeszközök felhasználására, a pályázatok meghirdetésére vonatkozó döntések előkészítése;

c) a pályázati felhívások közzétételével és a pályázati adatlapok érintetteknek történő eljuttatásával kapcsolatos feladatok ellátása;

d) a pályázatok fogadása, a támogatási igények nyilvántartásba vétele, valamint döntéshozatalra történő előkészítése;

e) szerződéskötés a kedvezményezettekkel;

f) a támogatások kedvezményezettek részére történő átutalása;

g) a támogatások felhasználása jogszerűségének és szakszerűségének ellenőrzése, a Tanács által meghatározott szempontok alapján, a vonatkozó jogszabályi rendelkezésekre figyelemmel;

h) az Alaprogram működésével összefüggő pénzügyi és számviteli feladatok ellátása;

i) az Alaprogram ellenőrzését végző szervezetek ellenőrzési tevékenységének elősegítése;

j) a pályázó szervezetek pályázataival kapcsolatos információk gyűjtése és információszolgáltatás a Tanács és a Kollégiumok számára a hatályos adatvédelmi jogszabályok figyelembe vételével;

k) nyilvántartás vezetése az Alaprogram pályázataiból kizárt szervezetekről;

l) a Tanács és a Kollégiumok tevékenységével, működésével kapcsolatos szervezési, ügyviteli, adminisztrációs és technikai feladatok ellátása;

m) az (1) bekezdés szerinti szerződésben meghatározott egyéb feladatok.

(3) Az Alaprogram működésével és kezelésével kapcsolatos összes költség – egy naptári évben – nem haladhatja meg a Tv. 2. § (2) bekezdés

a) pontjában meghatározott forrás 10%-át.

Az Alapprogram működése ellenőrzésének és beszámolásának rendje

13. § (1) Az Alapprogram tevékenységének, működésének és pénzfelhasználásának ellenőrzésére a külön jogszabályban ellenőrzésre feljogosított szervezetek a tevékenységükre irányadó jogszabályok keretei között jogosultak.

(2) A Kollégiumok és az Alapprogram kezelő szerve minden év március 31. napjáig beszámolnak a Tanácsnak az előző évi tevékenységükről és az Alapprogram működését meghatározó szabályok érvényesüléséről.

(3) A (2) bekezdés alapján a Kollégiumok és az Alapprogram kezelő szerve által a Tanácsnak készített beszámolót, valamint a Tv. 9. § (4) bekezdése alapján a Tanács elnöke által a miniszternek nyújtott tájékoztatást nyilvánosságra kell hozni a Tv. 9. § (2) bekezdésben írt módon.

Záró rendelkezések

14. § Ez a rendelet a kihirdetésének napján lép hatályba.

FELHÍVÁS

a Nemzeti Civil Alapprogram civil jelöltállítási rendszerében történő részvételre

A Nemzeti Civil Alapprogramról szóló 2003. évi L. törvény (a továbbiakban: törvény) 12.§ (4) bekezdése alapján a következő

f e l h í v á s t e s z e m k ö z z é:

Felkérem a törvény szerinti **országos** (legalább hét megyére kiterjedő) hatókörű és **regionális** (legalább egy megyére kiterjedő) **hatókörű civil szervezeteket**, hogy amennyiben a civil jelöltállítási rendszerben elektort kívánnak állítani, az erre vonatkozó részvételi szándékukat e felhívásban meghatározott módon jelentsék be.

Az érvényes bejelentkezéshez az alábbi dokumentumok benyújtása szükséges:

1. a civil szervezet hatályos létesítő okiratának egyszerű másolata,
2. a civil szervezet nyilvántartásba vételéről rendelkező jogerős bírósági végzésnek az egyszerű másolata,
3. a civil szervezet székhelye szerinti megyei (fővárosi) bíróság által a szervezet hatályos adatairól kiállított 30 napnál nem régebbi kivonat (eredeti példány),
4. a Nemzeti Civil Alapprogramról szóló 2003. évi L. törvény végrehajtásáról szóló 160/2003. (X. 7.) Korm. rendelet melléklete szerinti, megfelelően kitöltött nyilatkozat (eredeti példány).

Az 1. és a 2. pont szerinti dokumentumokat a szervezet képviselőjének arra irányuló záradékkal kell ellátnia, hogy azok az eredetivel mindenben megegyeznek. E záradékot a szervezet képviselőjének aláírásával is hiteltelnie kell.

A fenti okiratokat postai úton kell eljuttatni a **Miniszterelnöki Hivatal Civil Kapcsolatok Főosztálya, 1535 Budapest 114., Pf. 912. címre**. A borítékra a következőt is rá kell írni: „ELEKTOR”.

A benyújtás határideje: 2003. november 12.

A határidő elmulasztása jogvesztéssel jár. A jogszabálynak megfelelő módon bejelentkezett civil szervezetek az érvényesnek elfogadott bejelentkezésről az elektori gyűlés helyének és idejének megjelölésével igazolást kapnak.

A bejelentkezéshez szükséges nyilatkozat, valamint további információk hozzáférhetők a Civil Szolgáltató Központoknál, valamint letölthetők a www.nca.hu honlapról.

2003. október 10.

Dr. Lévai Katalin s.k.
esélyegyenlőségi tárca nélküli miniszter

SZÁSZ ANNA

Sziget 2003

Ma már nem reveláció. Ma már ismétlődő program, mondhatni hagyomány, hogy július végén–augusztus elején megrendezik a (Hajógyári) Szigeten Közép-Európa legnagyobb méretű, legjelentősebb nyári könnyűzenei fesztiválját.

1997-ben, amikor először jártam kint, a Szigetnek, mindannak, amit az egy hétre ott sátrat verő, vagy esetenként kilátogató ifjak ezen értettek, bulit, együttléteket, szigetfílinget, szabadságot stb. stb. még különleges, sőt kifejezetten avantgárd zamata volt. Ma ez kevésbé érzékelhető. A Sziget lehiggadt, konszolidálódott, nagykorúvá vált.

A mai arculatához hozzátartozik a civil szervezetek növekvő érdeklődése, illetve növekvő számban való részvétele. Hat évvel ezelőtt őszintén meglepett, hogy talán tíz-tizenkét civil szervezet élt azzal az évente egyszeri lehetőséggel, hogy egy helyen, egy időben több tízezer mindkét nembeli fiatal emberrel találkozzon, közelebb kerülhet hozzájuk, megismerheti őket, kapcsolatot köthet velük.

2003-ban a Szigetre kitelepiülő szervezetek már külön egységet alkotnak: a Civil Falut.

A Sziget Kulturális Szervezőiroda munkatársai három évvel ezelőtt alakították ki azt a koncepciót, hogy elektronikus pályázat alapján adnak helyet a civil szervezeteknek.

A pályázat kitűzésétől kezdve a szervezés valamennyi fázisa Wootsch Péter, a Sziget Iroda közkapcsolati munkatársának feladatkörébe tartozik.

Wootsch Péter, bár ez paradoxonként hat, civil ügyekben vérbeli profi. Népművelő-tanár szakon szerzett diplomát, erre ráépültek ifjúsággal kapcsolatos képzések, szervezeti és menedzseri ismeretek. Alapító, kezdetben politikai, majd közigazgatási államtitkára volt a Gyermek, Ifjúsági és Sport Minisztériumnak. Az Európa Tanács ifjúsági és sportigazgatóságának szakértője. A Szigeten az első naptól az utolsóig mindig megtalálható. Telefonon is, személyesen is.

A pályázatokat, mint mondja, már márciusban meghirdetik. A civilek a saját tevékenységi körüknek megfelelő programokkal pályáznak. A korábbi tíz-tizenöt szervezettel szemben 2003-ban 189-en küldték el a programjavaslataikat, 128 szervezetét fogadták el.

Képviselettek magukat egyházak, közintézmények, országos hivatalok, mint például az ombudsmani és foglalkoztatási hivatal, minisztériumok, köztük az Oktatási Minisztérium.

A civilek közt a fogyatékkal élők szervezetei, különös tekintettel arra, hogy 2003 a fogyatékosok éve, a szenvedélybetegségek ellen küzdő szervezetek, különböző diákszervezetek, diákönkormányzatok egyesülete, egyetemisták, köztük a közgazdászhallgatók nemzetközi egyesülete, a Habeas Corpus jogvédő szervezet, a Labris Lesbikusok Országos Egye-

sülete, a kisebbségi szervezetek, köztük a roma Kályi Jag és az Amaro drom, de jelen voltak a különböző zöldszervezetek, és a sort folytathatnánk.

A programok is széles skálát öleltek fel.

Információk és tanácsadás a szenvedélybetegségekre vonatkozóan, működött drogbusz, voltak tűcsere állomások a nevével jelzett szolgáltatásokkal, a fogyatékkal élőknek ugyancsak különféle programjai, köztük az ún. Ability park, ahol az épek kipróbálhatták, milyen is kerekesszékekben ülni, és mondjuk lejtőn lefelé közlekedni.

A Civil Sziget Nagysátorban önálló, és naponta változó műsorra ülhett be a közönség, déli tizenkettőtől folytatólagosan este tizenegy óráig.

Reggeltől estig helyszíni közvetítést adott a Civil Rádió, éjszakai asztali tenisz bajnokságokat rendezett a Ping-pong Doki tevékenysége alapján létrejött, immár országos szervezet, a MÉSE.

A programok közt megemlítendő az úgynevezett élő könyvtár, amelyben kikölcsönözhető emberek testesítettek meg intézményeket, fogalmakat, kisebbségeket. Ennek bevallott célja csökkenteni az előítéleteket.

Voltaképpen a Sziget minden programja a tolerancia, a mások elfogadásának jegyében fogant.

A Sziget Iroda sokszáz önkéntes segítővel dolgozik. Az iroda ingyen biztosítja a civil szervezetek számára a technikai feltételeket, sátrat, áramot, berendezést. A program költségeit viszont maguk a civilek viselik.

A szervezők arra törekcszenek, hogy a Civil Falu áttekinthető legyen, hogy a szervezetek ismerjék egymást, hogy kapcsolatba lépjenek, és, hogy végső sorban létjogosultságot nyerjen a civil mentalitás.

Nyolcadik éve...

...állítja föl sátrát a Félúton Alapítvány, azzal a jelmonddal, hogy *Alkoholizmusról – másként*.

A civil szervezetek közt az alapítvány úttörő szerepet játszott, már az első években felismerte, hogy milyen lehetőséget nyújt jelenléte a Szigeten a fiatalokkal való közvetlen kapcsolatok kialakítására, az alkoholizmusra vonatkozó, előítéletek nélküli ismeretek terjesztésére. Nevezetesen, hogy az alkoholizmus betegség, nem pedig jellembeli fogyatékoság.

Kovács Csaba, az alapítvány titkára, hét év tapasztalataival a háta mögött, komoly pozitívumnak tartja, hogy a felkészülés évről évre szervezettebb. A kapcsolat a Sziget Iroda és a civilek közt, attól kezdve, hogy márciusban meghirdetik az arra az évre esedékes pályázatokat, folyamatos, az Iroda figyelme az apró részletekre is kiterjed, a szervezetekkel a szerződéseket már jóval a nyitás előtt megkötik, gondoskodnak a technikai feltételekről, időben szétosztják a jegyeket, hogy a szervezetek önkéntes munkatársai ingyen juthassanak be.

A sajtó már évek óta cikkezik arról, hogy a szigetlakók összetétele megváltozott.

Kovács Csaba ezt megerősíti, mondván, tapasztalata szerint a résztvevők száma nem csökkent, sőt, ma már a 30-40-es korosztály is érdeklődik. Következésképpen a programok összeállításakor figyelembe ve-

szik az ő igényeiket és ízlésüket is, nemcsak a pop-rock és heavy-metal, hanem a lightosabb zenét játszó együtteseket is meghívják.

Változott a Sziget abban a tekintetben is, hogy azok, akik korábban a *Sziget-csücskön alszunk, fürdünk a Dunában* életmódot képviselték, mára eltűntek. A Szigetlakók összetétele kétségtelenül a vagyonosabb, fizetőképesebb réteg irányában tolódott el. Pár évvel ezelőtt még jelentős számban voltak kint a 16 éves középiskolások és szakmunkástanulók, mára kevesebben tudják közülük a tetemesen megemelt belépőjegyárat megfizetni. Az állami gondozottakról nem is beszélve.

Sok viszont a külföldi látogató, jönnek a szomszédos országokból, és jönnek Nyugat-Európából.

A szigetérzés Kovács Csaba szerint megmaradt. Az ifjak és kevésbé ifjak változatlanul a buliért mennek ki, változatlanul élvezik a Sziget nyújtotta szabadságot, amivel vissza is lehet élni. Ám, ha megtörténik, hogy valaki túldrogozta, vagy túllitta magát, akkor megvan a háttérsejtség, nem riasztják a szülőket.

A Félúton Alapítvány minden évben ugyanazon 20 kérdést tartalmazó kérdőív kitöltésére kéri meg a sátrukat felkereső lányokat és fiúkat. A kérdések az ivási szokásokra, az alkohollal való kapcsolatra vonatkoznak.

Az évek során a *Mikor ittál először tudatosan?* kérdésre adott válaszok arról tanúskodnak, hogy egyre korábban. Míg 3-4 évvel ezelőtt a 16-18 évesek ittak az alkohol bódító hatásáért, az utóbbi időben már a 12-14 évesek vesznek bort a Közértben azért, hogy érezzék a hatást.

Az általános iskolások felső tagozatosainak nagy része már volt részeg, a kitöltők 70 százalékánál fordult elő filmszakadás, azaz emlékezetkiesés. A lányok a fiúknál 2-3 évvel később ismerkednek az alkohollal, de az elmúlt években náluk tapasztalható képest ők is korábban.

Azoknak, akik felkeresik a sátrat, és kitöltik a kérdőívet, a 65-70 százaléka válaszol a 20 közül 6-7 kérdésre igennel, ami már alkoholproblémát jelez. Tavaly óta azt is megkérdezik, hogy használ-e az illető drogot, a válaszolók nagy része feleli azt, hogy igen, már kipróbáltam.

Drog? Drog

Brigitta 17, Éva 16 éves. Egy Duna menti kisvárosból jöttek, Brigitta barátokkal, Éva a tesójával. Ők ketten unokatestvérek, kapcsolatuk rendkívül szoros és meghitt.

Brigitta magas, barna, dekoratív lány. Grafikát, festészetet tanult, másutt, nem a szülővárosában, de, mert az ottani kollégiumból kirúgták, egy sátánista szobatársnője megvádolta valamivel, hogy mivel, azt nem értettem pontosan, az idei tanévet az otthoni szakiskolában kezdi.

Éva a helybeli gimnáziumba jár, most lesz másodikos.

Ő punkos szerelésben van.

A két lánnyal az egyik drogprevencióval foglalkozó civil szervezet sátránál találkozom. Miután kitöltötték a 16 kérdést tartalmazó Drogotót – a kérdések többségét én biztosan nem tudnám megválaszolni, az egyik-

ben felsorolt 18 szer között van olyan, amelyiknek a nevét sem hallottam –, megkérdezem, hogy hajlandók-e egy kis beszélgetésre.

Hajlandóak.

Rögtön a tárgyra térek.

– Van-e valami kapcsolatuk a drogokkal?

Brigitta: – Igen, van. Én mákteát fogyasztok, füvet, olykor hasist. De kipróbáltam már ópium és morfium származékokat. És gyógyszert, alkohollal együtt. Mákteát csak egyszer, hasist gyakrabban. Ha van valami buli, akkor.

Érdeklődöm:

– Milyen gyakran van buli?

– Változó. Házibuli, koncert... Ha csomó fazont ismer az ember, több házibuliba fog járni.

Éva az első kérdésre: – Fű, extasy, máktea, hasis, speed.

– Hogy juttok hozzá?

– Mindenhol árulnak, aki akarja, megtalálja. Diszkóban, kocsmában. Haver ad egy telefonszámot. Különben a bulikon inkább iszunk, sört vagy bort, a márkásakat, a tablettás borokat nem.

– És ha bevesztek valamit, az miért jó?

Brigitta: – Mindenképp élmény. De mindkettőnknek van annyi esze, hogy kontrollálni tudja, mit és mennyit.

Éva: – Miért jó? Nem tudom megmondani. Mert jó. Nagyon sokan leszarják, hogy mi lesz öt év múlva, vagy húsz év múlva. Most jó.

Brigitta: – Ha azt mondanám, hogy nem érdekel semmi, akkor már össze-vissza drogoznék. De tervezni nem tervezek. Mármint jövőt. Akármit azért nem fogadok el. Vannak szerek, amiktől beparázik az ember. Flash-backjük lesz. Nem tudják megkülönböztetni a hallucinációt a valóságtól.

Hozzáteszi:

– Nekem is elég sokszor volt hallucinációm. El kellett mennem pszichiáterhez. Hajlamos vagyok a depresszióra, bevettem valamit, valami morfium alapú gyógyszert, ráíttam alkoholt, ettől beparáztam, megijedtem.

Éva: – Velem is megtörtént. Bevettem gyógyszereket, nyugtatót, fájdalomcsillapítót, sokat, rosszul lettem otthon, össze-vissza hánytam. Így sikerült.

– Tudnak-e otthon arról, hogy drogoztok?

Brigitta: – Apám meghalt. Anyám tudja, de csak azt, hogy ez már a múlt. Régen ő is szívott hasist, ezért mondtam el. Meg el kellett mondani, mert eléggé kikészültem, és két hétre be kellett feküdnöm a gyermekpszichiátriára.

– Mi volt az oka, hogy annyira kikészültél?

– Volt egy angol tanárom, aki zenél is, basszusgitározik, jó fej, tök jól összebarátkoztunk, volt köztünk fiú-lány kapcsolat is, aztán valahogy mégis rosszul sült el a dolog. Különben a lányokhoz jobban vonzódok, mint a fiúkhoz.

– Te grafikusnak készülsz, festőnek. Akár lehetnének is távolabbi céljaid.

– Vannak. Szeretnék nyelveket tanulni, utazni, vele – mutat Évára –,

mert őt nagyon szeretem, ő a szívem csücske. Amikor Apámat temettük, akkor ők eljöttek, mi akkor megtaláltuk egymást.

Éva: – Nekem van egy nővérem, de neki más értékei vannak. Ő valóságos, nekem meg túl mesterkéltnak tűnik az egész. Mi akkor is jól érezzük magunkat, ha kimegyünk a városból, sétálunk, hülyülünk.

– Voltaképpen mi köt benneteket össze?

Éva: – Brigi előtt nincsenek korlátok. Vele azt csináljuk, amihez kedvünk van. Mindent neki mondom el először. Anyukámmal nem vagyok olyan bizalmas, anyukám nem fogad el. Neki nem tetszik az én punk életformám, hogy ilyesmi bandám van. Volt már pasim, három hónapig jártunk, már szakítottunk, ő is ebbe a bandába tartozik.

Tudom, hogy ma már punknak lenni sem olyan, mint azelőtt, az, hogy teljesen szabadok, meg össze-vissza lázadoznak, már sosem lesz. Nálunk már inkább csak a külsőségekről van szó: bulik, zene, az öltözék: bakancs, csíkos zokni, hajviselet. És anyukám ezt nagyon nem szereti...

Gyöngyház Egyesület és két ártatlan fiú

A Drogotót a lányok az egyesület sátrában töltötték ki.

Az egyesület Pécssett működik 1995 óta.

Beszélgetőpartnerem Ildikó, szociális munkás.

Itt a Szigeten hasonló, prevenciós tevékenységet folytatnak, mint otthon.

Pécssett többnyire szórakozóhelyekre mennek el, külön asztaluk van, szóróanyagokkal, ajándékövszerrel. Két szakember ott is, mint itt, kitölteti az önként vállalkozókkal a Drogotót.

– Ezzel kapcsolatban – mondja Ildikó – elindul egy beszélgetés. A drogokról, a közelebbi és távolabbi hatásokról. De beszélünk a droggal kapcsolatos jogszabályokról is. Ha problémájuk van, mi nyíltan válaszolunk, igyekszünk a helyzetüknek megfelelő tanácsokkal szolgálni.

Kezdetben a diszkók közönsége bizalmatlanul fogadott bennünket, azt hitték, hogy rendőrök vagyunk. Ma már elfogadnak. Mi pedig tudjuk, hogy minden héten itt meg itt, ekkor meg ekkor tartják a diszkó-bulit, és rendíthetetlenül kivonulunk, felállítjuk a kis asztalunkat.

A Szigeten egész héten itt van az egyesület 15 munkatársa, ketten főfoglalkozásúak, a többiek kortárs segítők. Délelőtt 10-től hajnali háromig tartanak ügyeletet, váltják egymást. Többnyire este 10 után nő meg a sátorban a forgalom. Van, aki azért jön, hogy beszélgessen, de fordulnak hozzájuk komoly problémával, többen, akik évek óta függők, vagy éppenséggel az alkohollal állnak közelebbi kapcsolatban.

Mindenkinek megpróbálnak segíteni, megvannak az ismereteik, hogy az illető fiú-lány az ország különböző részein milyen jellegű segítségre, ellátásra számíthat.

Ildikó tapasztalatai szerint a Szigeten érdeklődők és „abszolút befogadóak az emberek”. Naponta százan-százötvenen töltik ki a Drogotót, de kétszer, háromszor annyian állnak meg beszélgetni. Leginkább barátokkal, és legtöbben kíváncsiságból. A kérdésekből következtetni lehet arra, hogy ha már gond van.

Sokan maguktól is elmondják, hogy a családi háttér az indíték, otthonról menekülnek drogba, alkoholba.

– A mi szerepünk, feladatunk nem az ijesztgetés, hanem a reális felvilágosítás. Be kell mutatni azt is, hogy miért használják, és hogy milyen hatásai vannak.

Az alkohol és a cigaretta használata általánosan elfogadott, noha tudjuk, hogy mennyire ártalmasak. Ma már azonban az illegális drogok is egyre inkább bekerülnek az ifjúsági kultúrába. A tizen-huszonévesek kíváncsiak, úgy tudják, hogy a szerekkel jobban fogják magukat érezni. Egyre lejjebb csúszik a korhatár. Minél fiatalabban kezdenek cigarettázni, alkoholt fogyasztani, annál valószínűbb, hogy korán nyúlnak a droghoz.

Az iskolák sokat tehetnének a megelőzésért. Mi járunk előadásokat tartani. Ha hívnak. De nem nagyon nyitnak az iskolák felé.

A két fiú – helyesek, jóképűek, szőkék – le nem vette a szemét Brigittáról és Éváról, félhangos megjegyzéseket tettek, míg a lányokkal folyt a beszélgetés. Megkértem őket, legyenek türelemmel, ha kedvük van hozzá, beszélgetnék velük is.

Volt kedvük.

Dani 18, Péter 19 éves. Dunántúli nagyvárosba valók.

Dani gimnáziumi pótérettségi előtt áll. Péter befejezett egy szakmunkásképzőt, és lekéselt egy szakközépet:

– Sziget után majd rohannom kell iskolát keresni.

Jó haverok. Gördeszkáznak, meg *marhulnak* egész nap. Ami túlzás, mert nyáron dolgoztak, a Melódiák iskolaszövetkezet révén végeztek alkalmi munkát. Dani a csökkenő gyereklétszám miatt bezárt iskolákból bútorokat cipelt, Péter a szakmájánál maradva szobafestett.

Alapkérdés:

– Hogy állnak a droggal?

Dani: – Egyszer elszívtam egy marihuánás cigarettát. Ettől olyan magamba fordulós lettem, elgondolkozó. Aztán kész. Soha többet.

Péter: – Se drog, se alkohol. Kétszer piáltam, nem értettem, mi benne a jó. Nem kellett. Inkább olvasok.

Dani: – Olvasunk. Science-fictionot.

Én egyébként kilógok a családból. Egy házban lakunk, anyám, én és a nagymamám. A szüleim elváltak. Anyámmal lehet beszélgetni, ő nagyon rendes. A nagymamával nem.

Apámmal sem nagyon. A Fater csak a minimumot adja, megnősült, onnan két gyereke van, én nem érdeklek. Nem tudok hozzá viszonyulni, nem ismerem, ő sem engem.

Péter: – Velem is ez az apanélküliség történt. Ebbe bele lehet szokni. A szüleim elváltak, anyám két éve meghalt. Az apám kedves kis alkoholista. Van egy testvérem. Egy báty. Huszonkét éves. Vele élek. Kapunk árvaellátást, abból. A bátyám osztja be. Ő nagyon ért hozzá. Ő olyan okos ember, főiskolás, településmérnöknek készül. Hetente egyszer megjönnek az anyai nagyszülők, rendet csinálni, főzni. Fanatikus rendmániások, különösen a nagymamám.

Még megtudom róluk, hogy Daninak van barátnője, és az édesanyjával meg az édesanyja egyik barátnőjével tud és szeret beszélgetni. Bizal-

masan is. Továbbá van még egy barátja Péteren kívül, egy vele egykorú osztálytársa.

– Velem állandóan ez van – mondja. – Mindig emberek közt akarok lenni.

Péter: – Van egy-két haverom. És a tesóm egyik évfolyamtársával kezdtünk összehaverkodni. Jó fej.

A Szigetről az a véleményük, hogy jók a programok, a koncertek, olyan emberekkel ismerkednek meg, akiket érdekesnek találnak, és végül, mondják, érdekes az egész, hogy az emberek nem kötődnek normákhoz.

A megfogalmazás ugyan nem pontos, de érteni vélem, hogy mire gondolnak.

Miről kellene a mozgássérülteknek beszélgetniük

A MEOSZ (Mozgássérültek Egyesületeinek Országos Szövetsége) sátrában Halmos Eszter, Karsai Judit, a szövetség munkatársai, Várkonyi Attila a Juventus Rádió szerkesztő-riportere, majd később Szekeres Pál egykori vívó olimpikon, kerekesszékes vívó világbajnok, a GYISM fogyatékosok sportjáért felelős helyettes államtitkára arról cserélnek eszmét, hogy a fogyatékos sportolókkal miként foglalkozik a média.

Csak szélről. Ritkán és óvatosan.

Szekeres Pál, aki a sportot mindkét oldalról megtapasztalta, azt fejtegeti, hogy vannak jól eladható sportok, és a média nyilván azok közvetítésére nyújt lehetőséget. Az egyik legfőbb szempont, hogy a közönség ismerje azoknak a sportolóknak a nevét, akiket megmutatnak.

A hazai média fél a fogyatékosoktól. Az idealizált szépségideálnak a fogyatékos sportolók nem felelnek meg, ezért attól tartanak a tévések, hogy a közönség idegenkedne a látványuktól. Noha épp a közszolgálati televízió tiszte és kötelessége lenne a közönséget hozzászoktatni, hogy a fogyatékkal élők, a *fogyik*, ahogy magukat kedves iróniával becézik, ugyanolyan emberek, mint az épek, azzal a különbséggel, hogy több akadállyal kell megküzdeniük.

Az irántuk tanúsított idegenkedés Nyugaton ismeretlen. Régi barát-nőm, aki érintett szülőként, fogyatékos gyerekek egy bizonyos csoportjának érdekében létrehozott egy alapítványt, a nyolcvanas években többször járt Nyugat-Európában tanulmányúton. Az ott tapasztaltak fellelkesítették, mikor azt látta, hogy Ausztria, Németország, Svájc milyen hihetetlen lehetőségeket nyújt a fogyatékosainak, például amikor vakokat tanítanak lovagolni, és mennyire tiszteletben tartják az emberi méltóságukat. Ugyanakkor mélységes mélyen lesújtották az itthoni körülmények. És itt nem csak az anyagiakról van szó, hanem éppen a másik ember iránti tiszteletről, illetve annak hiányáról.

Szekeres Pál sem csak a sportról beszélt. Óhatatlanul szóba került a *fogyik* általános helyzete.

– Nem azt akarjuk, hogy három ember megragadjon és fölvigyen bennünket a hatodik emeletre, hogy fölvegyük a segélyt. Azt kívánjuk, hogy

CIVIL VILÁG

szűnjenek meg az akadályok, és mi is dolgozhassunk, megkereshessük azt, amiből meg tudunk élni.

Jó, hogy most itt a Szigeten az emberek kipróbálhatják, milyen kerekesszékekben ülni – én kipróbáltam, még csak nem is lejtőn, hanem sík terepen, és nem tudtam segítség nélkül elkormányozni – de a mindennapi életre ki kellene dolgozni olyan technikákat, amelyek révén a kerekesszékekben ülők nem szenvednek hátrányt azzal a másikkal szemben, aki szabadon mozog.

Ma még a közlekedés, a munkavállalás a probléma, fogalmazzák meg a jelenlévők. Holott a fogyatékos emberek párválasztásáról, annak lehetőségeiről kellene beszélni, vagy arról, hogy miként élik meg a szülők állapotát a gyerekeik.

Ez is a Sziget 2003-ban.

És jó, hogy a Sziget nemcsak a föl-alá hullámzó tömegekről szól, az akadálytalanul közlekedőkről, hanem róluk is.

BETLEN ANNA

Mint aki rajzszögbe ült...

Tamási Erzsébet Esélyben megjelent cikkében – mint aki rajzszögbe ült, s felugorva azt kutatja dühödten, vajon ki tehetette ezt vele, kinek is keverje le a jól megérdemelt pofont – úgy vagdalkozik szavakat, eszméket, gondolat- és idézettöredékeket hajigálva összevissza, hogy bárhová is talál, biztos célba érjen.¹

A szidalmak záporából szépen kibontakozik előttünk, amint a mindössze két forrásmunkán felnőtt teljes világfeminizmus, s annak még ennél is szűkebb agyú hazai filiáléja a családon belüli erőszak elleni harc álorcáját öltő férfigyűlölet divatáramlatán igyekszik behajózni a közfigyelem kikötőjébe. A hullámok gyenge és ártatlan nő-áldozatokról, magukból kivetkezett, alkoholista és durva-megátalkodott férfi bántalmazókról duruzsolva ringatják az érvényesülés hajóját, miközben az árbocon álnokul a „le a kettős morállal” feliratú zászlót lengeti a szél.

Magvas értekezés a feminista kampányhiénákról

A 2002 őszén (én most itt megnevezem őket, T. E. homályban hagyja a szereplők kilétét:) a Morvai Krisztina vezette Női jogi és gyermekjogi kutatóközpont, a NaNE és a Habeas Corpus Munkacsoport által kezdeményezett „kampány nem érte el célját. Tárgyalóasztalhoz nem sokszor ültek a megoldásért tenni képes felek, annál többet szerepeltek viszont a médiákban (az a fránya többszám, ejnye), legtöbbször a szokott egy-két arc a képernyők előtt (miért előtt?), biztosították közönségüket együttérzésükről és megnyugtattak mindenkit, a legjobb kezekben a megoldás. (Megoldás: na ezt biztos nem mondta senki.) Voltak konferenciák ugyanazokkal ugyanazoknak, de készült tervezet, még álviták is voltak, és alakult természetesen bizottság is. A kampány szervezői a hivatalokat okolják, de »mit lehessen tenni«, van másik téma, ma a gyermekbántalmazás a régi-új kampánycél. A hivatal sem rekedt meg a családon belüli erőszaknál, már a társadalmi egyenlőtlenség megoldásának más szintjein szárnyal. A hivatalok jól jöttek ki a dologból, van publicitás, mindenki láthatta, milyen kemény munka folyik, a mozgalom emberei is megérdemelték a népszerűséget.” (Itt jön, a népszerűséghez fűzve, egy lábjegyzet, elhűlve olvasom:) „A parlamenti képviselők által benyújtott törvényjavaslatot sem a minisztériumok, sem a bíróság, de az ügyészség sem támogatta. A 2003. február 9-i Nap-kele adásban Gönczöl Katalin és Bócz Endre az Igazságügyi Minisztérium képviseletében azzal indokolták az önálló jogszabály elutasítását, hogy a jelenleg érvényben lévő büntető jogszabályokat csak végre kell hajtani, ám a jog egyébként sem alkalmas társadalmi problémák megoldására.” ... stb.

¹ Betlen Anna vitacikkének stílusa, szóhasználata nem tükrözi lapunk törekvéseit. – A szerk.

Most, hogy idemásoltam e hosszú idézetet – nehogy a tartalmi összefüggésekből kiragadott idézetkezelés vádjával illessenek –, eszembe jutott, hogy a bírálóknak esetünkben talán az volna a leghatékonyabb módja, ha az egész cikket idemásolnám és elemezném, ahogy egy költői művet metaforáról hasonlatra, itt csúsztatásról ferdítésre lépegetve. Hogy fogom különben elhithetni a tisztelt Olvasóval, hogy az egész szöveg pont ilyen sekélyes és zagyva, mint ez az egyetlen bekezdés, jólirányzott lábjegyzetével egyetemben?

Mert pl. mit is jelentsen az, hogy a kampány nem érte el a célját? Mi lett volna az a cél, tudja-e valaki? Ha esetleg az volt a célja a kampánynak, hogy fölkeltsse a közfigyelmet a családon belüli erőszak kérdésköre iránt, s hogy megszólaljanak e tárgyban oly nézetek is, amelyek ezt nem holmi viselkedési, konfliktuskezelés-nemtudási, kölcsönös agresszivitás-problémaként, hanem a férfiak és a nők között fennálló gazdasági, társadalmi, hatalmi különbségek szociológiailag, politikailag és jogilag is megfogalmazható jeleként tudják elélni tárnivaló; nos, ebben az esetben a kampány többé-kevésbé elérte a célját.

Kétségtelen persze, hogy a kampány olyan valami, amelynek során a kornak s a tárgynak megfelelő *médiákokban* bizony fel-felbukkannak a kampány szervezői, különféle szakértői, szereplői. Csakúgy, mint ahogy – szerintem merőben érdemtelenül – Tamási Erzsébet is elhelyezhette az Esélyben, e tekintélyes szaklapban ezt a... hm... műalkotását.

Aztán a konferenciák. Én, ami szerény személyemet illeti, teljesen kívülállóként, minthogy a kampánynak szervezője nem voltam, állíthatom, hogy éppen a kampány jótékony hatásának köszönhetően nem egy olyan konferencián is szerepelhettem előadóként, ahol számomra újra és újra teljesen idegen közönség és társelőadók vettek részt. Jó, ezek a konferenciák biztosan jelentéktelenek voltak. Eszerint azonban azok, amelyekre Tamási Erzsébet utal („*ugyanazokkal ugyanazoknak*”, emlékeznek, ugye), nyilván jelentőseknek számíthatnak. Nos, kérdezem tisztelettel: egy EKKORA országban vajon hány jelentős szakmai konferenciát lehet szervezni EGY tárgyban még T. E. számára is megfelelőképpen eltérő közönséggel és előadókkal?

Az álvitákat hagyjuk: az egyszerűen csak sértés. Úgy is vesszük.

Bizottságok. Több is alakult, fel kell világosítanom a szerzőt. És valóban: ezek a bizottságok a kampány néhány hónapja alatt nem tudták elérni a mégoly kívánt eredményt. Nem született nemzeti cselekvési program a családon belüli erőszak hatékony kezelése és megelőzése érdekében, mert ahhoz, hogy ez megszülessék, többre volt szükség, mint holmi ad hoc bizottságokra. Tudniillik ahhoz, hogy nemzeti cselekvési programunk legyen, le kell győznünk a különböző szervek, intézmények és sajnálatosan féltékeny jellemű személyek ellenállását, esetleges egyet nem értését, de még a túlterheltségüket is. A legyőzés útjára az országgyűlési határozattervezet megalkotása, megvitatása és elfogadtatása kínálkozott, s a kihívásnak eleget is tett két kitűnő képviselő (őket nem nevezem meg itt: hivatalból cselekedtek, míg a civilek: heroizmusból). Szeretném ehelyütt kiemelni, hogy a már idézett lábjegyzetében szerzőnk törvényjavaslatot emleget. Országgyűlési határozati javaslatról volt pedig szó, amelyet aztán, nagy örömünkre, áprilisban el is fogadott a parlament (érde-

kes, erről viszont egy szóval sem emlékezik meg a tanulmány – pedig, ha a lapzárta előbb volt is, a határozattervezet hónapokkal korábban már fent virított az Országgyűlés honlapján). A határozat csomagtervet fogalmaz meg, amelynek konkrét megvalósítását a parlament – az esetleges jogszabályalkotással vagy -módosítással, a különféle intézmények létrehozásával és a programalkotással együtt – a kormányra bízta. Majd ezután jön a „hivatal” (a minisztériumok és a többiek) feladata, jöhetnek immár felhatalmazással, mégpedig kormányfelhatalmazással a bizottságok, s talán még tenni is tudnak majd valamit ez ügyben.

Ami a „*másik téma, ma a gyermekbántalmazás a régi-új kampánycél*” fordulatot illeti, nem is tudom, hirtelenjében, mit mondjak. Most pontosan kiről-miről is van szó? A 2002 őszén kezdett kampány nem a levegőből, nem holmi férfifaló feministák nyári tengerparti üdülést követő „na, most akkor kibe harapjunk?” kezdetű felindulásából született.

Augusztusban egy férfi megölte a feleségét és kislányait, majd öngyilkos lett. Szeptemberben egy másik férfi, miután hosszú évek óta fenyegette életveszélyesen a feleségét és gyermekeit, megölte a kisfiát és öngyilkos lett. Levelében közölte, hogy tettét a feleségén vett bosszúként kell értékelni.

A kampány erre a két eseményre tekintettel indult meg, azt követelve, hogy hozzanak olyan intézkedéseket, közöttük jogszabályokat, amelyek segítségével legalább a nyilvánvalóan fenyegető és ismert veszély esetén közbe lehet lépni az áldozatok, potenciális áldozatok védelmében.

Nem is tudom, miről beszélünk. Az a kampány, az a mozgalom, amelynek képviselőit Tamási Erzsébet leginkább eltalálni szándékozik, soha nem állította szembe egymással a nők és a gyermekek bántalmazásának kérdéseit. Mindig, minden fórumon világosan kifejezésre juttatta: a családon belüli erőszak alapja a családban fennálló, a társadalomban is minden szinten meglévő férfi–nő hatalmi egyensúlytalanság alapját képező, s egyben azt tükröző „helyi” hatalmi egyenlőtlenség, ennél fogva elsősorban a nőkre irányul. Akkor is így van ez, ha közvetve-közvetlenül mind a gyerekek, mind az öregek, mind pedig bárki más áldozatul eshet (férfiak is), csak legyenek valami miatt kiszolgáltatottjai a hatalmaskodónak. Senki a felsorolt mozgalmárok közül soha nem állította, hogy a nők jók, a férfiak rosszak volnának. Annyit állítanak csupán, hogy a kérdéses hatalmi (gazdasági-társadalmi) egyenlőtlenség a maga szerteágazó módján történetesen férfiaknak kedvez, amennyiben túlhatalomra kívánnak szert tenni környezetükben.

A hivatal meg a mozgalom, amelyek – bár hiába bizottságoztak, hiába konferenciáztak – sehogy sem jutottak semmire, most mégis boldogan fürdenek a népszerűségben és már megint saját érvényesülési pecsenyéjüket sütögetik (ha jól értem, itt a frissen létrehozott esélyegyenlőségi tárca nélküli miniszteri posztra céloz haragvó szerzőnk), pedig (hadd folytassam az előbb félbeszakított idézetet:) „*a családon belüli erőszak természetesen a mindennapokban nem szünetel...*”.

A mozgalom és a „hivatal” embereinek média-páváskodásáról szóló fejtegetéshez fűzött lábjegyzet (ilyesmit magyarázatként alkalmazunk, ugye), mint látjuk, azt taglalja, hogy a „hivatal” egyáltalán nem ért egyet önmagával: az Igazságügyi Minisztérium (továbbá a bíróságok és

ügyészségek) felkent képviselői szerint a jog betartására és nem átalakítására van szükség.

Tájékoztatom az Olvasót (Tamási Erzsébetet is persze), hogy Magyarországon a közigazgatás nem egy hivatalból áll. Van egy csomó minisztérium, meg mindenféle közigazgatási intézmény, valamint igazság- és jogszolgáltatással foglalkozó további szervezetek stb. Ennek az első látásra értelmetlenségnek tetsző kavalkádnak az a magyarázata, hogy elég sokféle szakmai szempont, társadalmi érdek kifejeződésére, képviselőletére, érvényesítésére mutatkozik egy társadalomban figyelmen kívül nem hagyható igény. Van tehát pl. egy Igazságügyi Minisztériumunk, amely, sok egyéb között persze, a jogrend komolyságát és egységességét felügyeli; vannak továbbá szakminisztériumaink is, amelyek viszont mindenféle, az érdekkörükbe eső kérdéseket igyekeznek jogi úton is szabályozni. Ebből a példából is világosan látható, hogy a „hivatal” (pontosabban a hivatalok) meg a civil szféra, valamint a szakmai testületek, intézetek, egyének nem értenek egyet: egyezkednek, vitatkoznak, érdeket és nézetet ütköztetnek. Ha még ehhez – a hatalmi ágak alkotmányos elválasztásának elvén okulva – hozzávesszük, hogy a népképviselői funkciót betöltő Országgyűlés pedig javaslatokat tesz, kezdeményez és – a fent jelzett vitákat követően – dönt, úgy rögtön érthetővé válik a Tamási Erzsébet által érthetetlennek beállított helyzet.

Visszatérve a konkrét problémára: az Igazságügyi Minisztérium valóban nem értett egyet a két képviselő által benyújtott eredeti indítványban szereplő javaslattal, hogy tudniillik a családon belüli erőszak megelőzése és hatékony kezelése önálló büntetőtörvényi tényállás bevezetését igényli a magyar jogrendbe. A vita nem csupán a két képviselő és az Igazságügyi Minisztérium között folyt. Részt vettek benne a kampányt indító civil szervezeteken és szakértő testületeken kívül az államigazgatás különféle pontjain található szervezetek szakemberei, valamint a parlament különféle bizottságai is. Én magam pl., köztisztviselő létemre, még a döntést megelőzően állást foglaltam egy publikációmban amellest, hogy szükség volna ennek a bizonyos új jogszabálynak a megalkotására. A viták végül kompromisszumhoz vezettek. Mi, akik (egyebek között svéd példából merítve) helyesnek tartottuk volna a családon belüli erőszak törvényi tényállásának bevezetését a büntetőjogba, belenyugodtunk abba, hogy a jelenlegi helyzetben, minthogy *„a családon belüli erőszak természetesen a mindennapokban nem szünetel...”* (– T. E.), sürgetőbb és nagyobb támogatástól övezett intézkedések meghozatalával lépünk előbbre.

A kampány kezdeményezői és bonyolítói – köztük a Tamási Erzsébet munkájában nemegyszer rosszhiszeműen, mi több hamisan idézett Morvai Krisztina büntetőjogász is – egyetértének a jogrendet védelmező Igazságügyi Minisztériummal abban, hogy jogszabályok önmagukban nem hozhatnak megoldást társadalmi problémákra. Abban is egyetértének – sőt, Morvai Krisztina idézett könyve erre külön példátarat prezentál az olvasónak –, hogy már a meglévő jogszabályok helyes alkalmazása is sokat segítene a családon belüli erőszak áldozatain, sokat lendítené a megelőzés lehetőségein is. Ettől még – minthogy úgy látják, ennek a bűncselekmény-típusnak a kezelését a jelenleginél jobban elősegítené – azért helyesnek tarthatják egy új jogszabály megalkotását is.

Bűncselekmény vagy mi?

Tamási Erzsébet tanulmánya „A bűncselekmény: a bántalmazás” című fejezetében arra a tudományos újdonságra hívja fel kriminológiában járatan olvasói figyelmét, hogy a bűncselekménnyé nyilvánítás nehéz dolog. Bár felsorolt kételyei a ma érvényes büntetőjogszabályok bármelyike kapcsán is felvethetők: hány pofontól számít, milyen súlyú bántalmazást vegyünk, mi lesz az elkövetővel, ha szabadul, ki tartja el a börtönben ülő gyermekeit – a kriminológus szerző azonban a családon belüli erőszak kérdése kapcsán továbbmegy, az egyszerű szakszerűtlenség határain is túlra: „*meddig tartható fogva a visszaeső? Amíg meg nem bánja, be nem látja vétkeit?*” Nem, kérem, hanem legfeljebb addig, ameddig azt a bíróság határozatában elrendeli. „*Akkor majd visszafogadható? Ha mégsem, hová költözik? Ki ad munkát a börtöntölteléknek?*” A családon belüli erőszak megelőzése és hatékony kezelése érdekében megfogalmazott és elfogadott országgyűlési határozat azért jött létre, hogy a kormánynak módja és kötelessége legyen kidolgozni olyan eljárásokat, létrehozni olyan intézményeket, támogatni olyan segítő szervezeteket, amelyek egyrészt hozzájárulhatnak a konfliktusok elmergesedése megelőzéséhez, másrészt segíthetik a bajban lévők helyzetének javítását (a tulajdonmegosztást, szétköltözést, rehabilitációt is ideértve).

A tervezett távoltartó rendelkezés bevezetése akkor lesz sikeres, ha azt a jogalkotó össze tudja hangolni a többi igazságszolgáltatási eljárással. Ha tehát a távoltartó rendelkezés alkalmazkodik először a rendőrség (vagy más jogszerűen eljáró hatóság) intézkedéséhez, második lépésben az esetleges bírósági ügymenethez. A siker egyik legfontosabb jelzője lesz, ha az emberek megtudják: nem lehet következmények nélkül bántalmazni valakit akkor sem, ha az illető a feleségünk, gyermekünk, anyánk, apánk.

Tehát egyetértünk abban (és T. E. máshelyütt leszögezi: „*a kérdés nem is az, hogy büntessük vagy sem...*”, megint másutt: „*a törvényi szabályozás... nem árt, ha van*”), hogy büntetendő dolog egy másik személyt agyba-főbe verni, megerőszkolni, kizárni, bezárni, meztelenül ablakon lógatni kifelé, fenyegetni, zsarolni – hadd ne folytassam. Ezen esetek jelentős részét illetően egyetértünk továbbá abban is, hogy mivel nem tartjuk feltétlenül elvetemült gazembernek, az elkövetőt nem csukatjuk azonnal börtönbe, csak – a felsorolt cselekményektől való hatékony eltiltás érdekében – egy időre távol tartjuk az áldozatoktól. Tamási Erzsébet szerint akkor is baj van, ha börtönbe kívánjuk csukni a bűncselekmény elkövetőjét, és akkor is, ha nem. Ha igen, akkor meddig tartható bent, ki ad munkát a börtöntölteléknek, mi történik a gyerekeivel stb., ha nem, akkor hová megy a kitiltás ideje alatt, ki gondoskodik a biztonságáról.

Összefoglalom: EGYETÉRTÜNK abban, hogy a felsorolt cselekmények büntetendők, NEM ÉRTÜNK EGYET azonban abban, hogy a büntetést valóban alkalmazni is kell. Én ezt az ellentmondást ésszel föl nem foghatom.

A Tamási Erzsébet jelen munkáján végigívelő látszatvita – hogy tudniillik nem jogszabály-módosításokra, hanem inkább megelőzésre van szükség – az ő személyes problémája. Mutasson rá valaki: ki és hol mondott vagy sugallt olyasmit, hogy nincs szükség megelőzésre, nincs szük-

ség támogató intézmények létrehozására, nincs szükség képzésre, oktatásra, gazdasági, kulturális, egészségügyi stb. programokra e téren, hanem kizárólag büntető jogszabályok létrehozására van szükség? Hogy egyebet ne mondjak, az oly sokat hivatkozott, és a kampány kezdeményezői által is oly nagy örömmel fogadott országgyűlési határozat „a családon belüli erőszak megelőzésére és hatékony kezelésére irányuló nemzeti stratégia kialakításáról” részletes előírásokat tartalmaz éppen a – nem is értem miért – hiányolt területeken.

Szerzőnk – nagyon tiszteletreméltó dolog – hitet tesz a magánélet, ezen belül is a szexuális élet, a gyermeknevelési módszerek és szokások, valamint, ha jól értem, a betegségek intim mivolta, kívülről való érintetlensége mellett. Ezt persze immár megszokott módon kissé zagyván teszi, mert egyrészt azért (kicsit) be kell avatkozni kívülről, ha muszáj (emlékszünk: „*a kérdés nem is az, hogy büntessük vagy sem, hanem hogy hogyan csökkenthetjük, előzhetjük meg, mégpedig a legkevesebb beavatkozással*”), másrészt szigorúan tilos még csak ránézni is („*honnan és ki meri venni a bátorságot, hogy ítélkezzen és állást foglaljon, amikor az erőszak okait keresi a párkapcsolatban?*”). Hát, nem tudom. Gondolom, ha büntethető és büntetendő az erőszak, akkor mégiscsak akad majd, aki beavatkozzék az intim viszonyokba kívülről, s veszi a bátorságot, hogy ítélkezzék, az erőszak okait kutassa. Bíróság a neve.

Nő – férfi

A tanulmány külön hangsúlyt fektet a nő–férfi viszony szerinte elfogult és egyoldalú kezelésének problémájára. A „feminista” szerzők – tudjuk meg –, amennyiben az a nők kedvezőbb megítélése érdekében hasznos, maguk alkalmaznak kétféle elvárásrendszert, amennyiben azonban nem hasznos, rögtön kettős morált emlegetnek. Szerinte a feministák pozitív diszkriminációnak tartják, ha válás esetén a gyereket az anyánál helyezik el, biológiailag meghatározott tényezőkre (perinatális depresszió, premenstruációs szindróma) hivatkoznak jellegzetesen női bűnelkövetések esetén, mint amilyen az újszülöttyilkosság is, viszont „*nincs az a feminista kutató és mozgalmi ember, aki ne kérné ki a nők biológiai másságára való hivatkozást, ha az nem előnyös a nők számára*”.

A nők biológiai sajátosságaira előszeretettel hivatkozó szerzők aligha sorolhatók azok közé, akiket tudós kriminológusunk feministáknak nevez. Az újszülöttyilkosságokról szóló, általa is idézett mű szerzője, Cseres Judit pl. (nem tudom, őt hogyan is osztályozzuk végül) könyvében azt állítja, hogy ezek az anyák családjukon belül súlyosan bántalmazott nők, s hogy a csecsemő megölése minden esetben a nő rettenetes és végletes elnyomottságára, kiszolgáltatottságára, elszigeteltségére, reménytelen, kilátástalan helyzetére vezethető vissza. Tessék csak elolvasni: Éltékozolt újszülöttek, BM Kiadó, 2000.

Ami pedig a válaszokat illeti: igaz, statisztikák támasztják alá, hogy „*a válás kezdeményezői döntő többségében a nők*”. Mit bizonyít ez? Hogy a házasságok többnyire a nők számára válnak elviselhetetlenné? Vagy hogy a férfiak nem szeretnek „intézkedni”? Vagy egyenesen (lásd a szerzőnk

által oly szeretettel idézett Hernádi Miklós közismert nézeteit), hogy a nőknek a válás direkte jó üzlet? Ez az adat szerintem leginkább azt bizonyíthatja, hogy a bántalmazónak, mivel az erőszakos kapcsolat az ő céljait kitűnően szolgálja, nem érdeke a válás; ezzel szemben a bántalmazottak jelentős része, bármily nehéz is az, nagyon is szeretne kiszabadulni az erőszakos kapcsolat szorításából. Így jobbára a bántalmazott fél adja be a keresetet. Innen lehet a nőtöbbség, szerintem. És tessék ezt összehasonlítani azzal a köztudott ténnyel, hogy a nők átlagjövedelme minden társadalmi rétegben és foglalkozási csoportban, – korcsoportra, lakóhelyre, bármilyen ismérvre bontva – szignifikánsan alacsonyabb a férfiakénál, hogy ezen belül a gyermekes anyáké még sokkalta alacsonyabb, hogy válás után a tetszőleges férj jövedelemből csupán a hivatalosan megállapítható rész terhelhető meg tartásdíjjal stb. – biztos, hogy olyan jó üzlet ez? Persze tényleg nem ártana egy rendes vizsgálat e tárgyban.

Igaz, a gyerekeket (főként a korábbi időkben) legtöbbször az anyánál helyezik el. Az is igaz, hogy az elmérgesedett kapcsolat talaján kevesek képesek a náluk maradt gyermeket fenntartás nélkül (az esetleg őket még mindig zaklató, fenyegető) apára bízni, s neki csupa jót mesélni a drága édesapáról. Nyilván szép számmal akadnak kisstílu, bosszúálló nők – ki mondta, hogy nem? De mi lehet az oka annak, hogy a bíróságok, főképp korábban, szinte biztosan ítélték az anyáknak a gyerekeket? Szerintem az (nosza, vizsgáljuk meg ezt is), hogy társadalmunkban a nő elsődleges szerepének az anyaság, az otthoni környezet biztosítása számít(ott), a férfi pedig mint a családon kívüli közösség aktív tagja, mint az ott végzett tevékenység elismeréseként szerzett jövedelem birtokosa, mint a családját a családon kívüli világban végzett munkája révén eltartani képes és köteles szereplő jelenik (jelent) meg a közgondolkodásban – így a bírói ítéletekben is.

Rajta, indítsunk mozgalmat a sztereotípiák leküzdése érdekében: benne vagyok. Vegyük rá a férfiakat, hogy tömegesen vállaljanak a nőkével egyenlő felelősséget és feladatokat a háztartásban, a gyermeknevelésben, gondozásban, az idősek és betegek ellátásában. A hangsúly a TÖMEGES-SÉGEN van! Néhány hősse kevésre megyünk. Számoljuk fel a nők társadalmi-gazdasági hátrányait: a férfiaktól, ezen belül is a házasságtól való függésük fő okát. Független, egyenrangú partnerek között, mondhatni, okafogyottá válik az erőszak.

Ki bánt kit?

A tudós kriminológus az Esély című szociálpolitikai szaklap hasábjain arról tájékoztatja a jóhiszemű olvasót, hogy a feministák szerint „*A feleséggyilkos férfiak vadállatok, a férjgyilkos nők hosszú szenvedésüket hirtelen felindulásban, önvédelemből követték el*”² (sic! – beszédes az elírás, a korrektúraolvasóknak külön elismerésem). *A bántalmazó férfiak direkt ütnek nyolc*

² „Hosszú futásodra mindig számíthatunk!” – egy egész ország röhögött együtt Gazdag Gyulával filmje címén, az ostoba kisvárosi párttitkár (vagy mi) bugyuta szóvirágján.

napon belül gyógyuló sebeket a nőknél, a verbális erőszak is csak a férfiak mód-szere, a nők csak azzal védekeznek, amivel tudnak (Tamási Erzsébet e ponton nem áttal a NaNE által lefordított és kiadott »Miért marad?« című, szociális munkások számára Amerikában készült, és nem pedig – mint ő állítja –, a Morvai Krisztina könyvét röviden megismétlő kézikönyvre hivatkozni, amely, persze mondanom se kell, ilyesmit sehol se mond). *A nő magatartását, öltözkését felemlíteni, őt közreműködő, provokáló áldozatnak minősíteni főben járó bűn, de természetes (sic!) provokáció férfialdozatról beszélni.* Szerintem ez a politikai szélső-bulvárlapok harcokban edzett szerzőit³ is megszegényítő – általam azért némelyest megjegyzetelt – dührohám önmagáért beszél, kár volna túlmagyarázni. Egy jelentéktelen apróság azért kikíváncozik belőlem, nem tudom, az Esély tisztelt olvasói vajon mennyire jártasak a családon belüli erőszak szociális kezelésének napi gyakorlatában. Hogy tudniillik a bántalmazó férfiak direkt nyolc napon belül gyógyulót ütnének. Nos, személyes (meglehetősen szerény volumenű) áldozatsegítő munkám, valamint a nálam sokkalta több klienst ellátó önkéntes-kollégáim, továbbá egyebek között éppen a Morvai Krisztina könyvében nyilatkozó áldozatok beszámolóinak alapján is határozottan állíthatom: a bántalmazók, ha kell, igen gyakran (és igen hamar) megtanulják, hogyan lehet úgy verni hitvesüket, hogy ne maradjon látható nyoma. Az ember (még egy férfi is) képes alkalmazkodni a szigorú körülményekhez: nem az arcra üt, hanem a fejre. Nem a lábba rúg, hanem a hasba.

Tamási Erzsébet kissé hevenyészetten összeválogatott (időről időre egymásnak is ellentmondó) idézetekkel illusztrálva igyekszik bizonyítani a szaklap olvasói számára, hogy erőszakot mindenki alkalmaz, nő és férfi, s hogy a családon belüli erőszak éppen úgy ér férfiakat, mint nőket, sőt, a gyermekeket a nők sokkal inkább bántalmazzák, mint a férfiak. Ez utóbbi megjegyzéssel kapcsolatban kérem a pontos forrást, a részletes adatokat. Reprezentatív mintán végzett felmérést bármely országból a gyermekbántalmazási esetek számára, időbeli alakulására vonatkozóan – a bántalmazás súlyossági foka, az elkövetővel fennálló kapcsolat jellege, az elkövető és az áldozat neme, valamint az áldozat és az elkövető által együtt töltött idő szerinti bontásban. Ha ez megvolt, tárgyalunk.

Ami pedig nők és férfiak által elkövetett családon belüli erőszak eseteket illeti, álljon itt példaként a következő forrás:

Az Amerikai Egyesült Államok Kormánya Igazságügyi Hivatalának bűnügyi statisztikai összefoglalóiból (<http://www.ojp.usdoj.gov/>) megtudjuk, hogy az USA-ban 1993 és 1998 között – az igazságügyi hatóságok által folytatott célzott programok eredményeként, szemben a T. E. által képviselt hiedelemmel, miszerint „A világ nyugati felében, ahol múltja van a hasonló törvényi szabályozásnak, alig csökkent a családon belüli erőszak...” – 21 százalékkal (1,1 milliőről 876 ezerre) esett vissza a nők ellen az intim partner által elkövetett erőszak esetek száma. Mind 1993-ban, mind 1998-ban 160 ezerre volt tehető a férfiak által intim kapcsolatukban (házastárs, élettárs, volt házastárs, volt élettárs, férfi- vagy nőpartner részéről) el-

³ Tessék csak beleolvasni itt-ott Seszták Ágnes munkásságába – nekem ő a kedvencem e műfajban.

szenvedett erőszak esetek száma. Az 1993 és 1998 közötti évek átlagában az erőszakcselekmények nőáldozatainak 22 százalékát partnere (volt partnere) bántalmazta, ez az arány a férfiak esetében 3 százalék.

Az adatfelvétel a 12 éves és idősebb mindkét nembeli amerikai népességre reprezentatív mintán készült, évi kétszeri lekérdezés keretében. 1996-ban, 1997-ben és 1998-ban a partner által elkövetett emberölések száma kisebb volt, mint 1976 óta bármikor. 1998-ban a nők még mindig ötszörre többször váltak partnerük által elkövetett erőszak áldozatává, mint férfiak. Százezer lakosra 767 partner általi erőszakot elszenvedett nő és 146 férfi jutott 1998-ban.

Az emberölések 11 százaléka volt a partnerkapcsolati erőszak következménye. 1976-ban 3000, 1998-ban már „csak” 1830 ilyen esetet regisztráltak. A partner által elkövetett emberölések áldozatainak 72 százaléka nő volt, szemben az 1976-os 50 százalékkal. 2000-ben az emberölések nőáldozatainak 33 százalékát, a férfiáldozatok 4 százalékát ölte meg partnere.

A partner által elkövetett erőszakcselekmények női áldozatainak 45 százaléka nevelt 12 évesnél fiatalabb gyermeket. Az egész népesség körében ez az arány 27 százalék volt.

Most pedig ideidézem Tamási Erzsébet tudós megállapítását:

„Gyűjthetnénk még adatokat arról, hogy a nők semmivel sem kevésbé erőszakosak, semmivel sem kevésbé ártatlanok a férfiaknál. Ezt a tételt nem tagadják a legradikálisabb feministák sem. Tagadják viszont, hogy a családi erőszakban a nők is aktívan részt vesznek, pedig a rendőri jelentések verekedésekről szólnak és nem »férfi ver nőt« eseményekről.” Hát, gyűjtsön. Állunk elébe. De felkérem tisztelettel: legyen óvatos. Akadnak ebben az országban, akik értenek a statisztikai adatok gyűjtésének, kezelésének és értelmezésének a szabályaihoz. Szerzőnk a rendőrség által évtizedeken keresztül alkalmazott (ez ma már szerencsére a múlté!), éppen a családon belüli erőszak nemekre meghatározott voltát tagadni, azt elfedni, lehazudni szolgáló hírhedt terminus technicust – „családi verekedés” – használja, a célból, hogy igazolja: a nők semmivel sem jobbak, mint a férfiak. Épp oly bántalmazók, erőszakosak tudnak lenni, mint amazok.

Kétségkívül igaza lehet: Tamási Erzsébet például, dacára annak, hogy nő, jelen cikkében (mint aki rajzszögbe ült) elkövet mindent, amit szóbeli, írásbeli bántalmazás címén csak el lehet követni: sérteget, becsmérel, címkéz, gyanúsítgat, vádaskodik. Meg kell azonban nyugtatnom – s vele az Olvasót is –: mindezek a cselekmények csupán függő viszony keretében fejthetik ki igazi szándékolt hatásukat.

Bennünket ugyan meg nem félemlít.

Magyarázkodás

Magyarázattal tartozom: miért írtam meg ezt a cikket. A Tamási Erzsébet által tanulmánya címében talán némelyest pontatlanul „csendes”-nek nevezett stílusú, s az efféle színvonalú munkákra tisztességes szakember nem reagál írásban. Nehogy véletlenül hozzájáruljak a „hányan hivatkoztak munkásságára” kérdés sikeres kitöltéséhez a doktorandusi kér-

VITA

dőíven. Az inkriminált dolgozat azonban az Esély című szakfolyóiratban jelent meg, az Esélyben, amely minden szociális munkához eljut, s amelynek főszerkesztője Lévai Katalin, néhány hónapja esélyegyenlőségi tárca nélküli miniszter.⁴

Tájékoztatom az Olvasót, hogy jelen írásomban bírált cikk (Tamási Erzsébet: *A családon belüli erőszakról, csendesebb, szentségtörő módon* – Esély, 2003/3.) nem tükrözi az Esélyegyenlőségi Kormányhivatal megítélését sem a tudományos tisztességre, sem a nők általános társadalmi helyzetére, sem pedig a családon belüli erőszak kérdéskörére vonatkozóan.

⁴ Lévai Katalin miniszteri kinevezésekor természetesen azonnal lemondott a főszerkesztői posztról. Neve alatt csak a már addig elkészített számok jelentek meg.

SZILVÁSI LÉNA

Egy nélkülözhetetlen könyvHerczog Mária: Gyermekvédelmi kézikönyv
KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Bp. 2001

A szakmai sajtóban nem lelt visszhangra, ugyanakkor sok példányban elkelt, s a gyermekjólét és gyermekvédelem területe iránt érdeklődők számára alapirodalommá vált Herczog Mária könyve, a Gyermekvédelmi kézikönyv. Igazán hiánypótló irodalom. Az első olyan kötet, amely a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló, 1997-es törvény óta megjelent, és a törvény szellemiségét és szerkezetét követi.

A szakmai visszhang elmaradása inkább a szakmai közbeszéd hiányára utal, nem a kötetet minősíti. A könyv hiánypótló funkcióját nem lehet elégszer hangsúlyozni, mivel a törvény óta kialakult gyermekjóléti hálózatban feladatot vállaló szakemberek és szakképzetlen munkatársak nagyon kevés olyan szakmai anyagot találnak, amely ilyen szorosán próbál közelíteni azokhoz a kérdésekhez, melyekkel ők a mindennapjaikban találkoznak. Sok gyermekjóléti munkatárs számára a feladatok teljesen újak, és azt is tudjuk, hogy sok, kisebb településen magányosan dolgoznak ezek a kollégák, szakmai háttér és rendszeres konzultációs lehetőség nélkül.

Hasonlóan fontos funkciót tölt be Herczog Mária könyve az oktatásban. Magam is oktatok leendő szociális szakembereket és jól ismerem a rendelkezésre álló szakirodalmat. Hosszú a listája azoknak a szakkönyveknek, amit a gyermekvédelem és gyermekjólét megismeréséhez ajánlani szoktunk, de nincs olyan kézikönyv, amely ennyire pontosan fedné le azt a területet, amit egy leendő szakembernek ismernie kell.

A kötet a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló törvény szerkezetét követve épül fel. Így kulcsot ad a törvény megismeréséhez is, és egyben értelmezési lehetőségeket kínál a törvény adta lehetőségek kiaknázásához. Tartalmazza azokat az alapismereteket, amelyeket minden, a szociális területen dolgozó szakembernek ismernie kell a gyermekvédelemről, és nagyon jó kiindulási alapot és eligazítást jelent azok számára, akik a területet mélyebben is meg akarják ismerni. A könyv lábjegyzetei és irodalomjegyzéke révén az olvasó tágíthatja ismereteit az őt érdeklő irányban. A könyv jelentősen hozzájárul ahhoz, hogy egységes nyelvezetet használjanak a szakterület szakemberei, hogy egyre erősebb legyen a párbeszéd a gyermekvédelem különböző területein dolgozó munkatársak és az eltérő képzettségű szakemberek között. Ez pedig előfeltétele a törvény által is nevesített együttműködési kötelezettségnek, ami sajnos még mindig nem jellemző a gyermekvédelemre, de még kevésbé lehetséges akkor, ha a különböző szakemberek különböző zsargont használnak.

A szakmai állításokat, esetleges beavatkozási formákat, szakmai dilemmákat jól megválasztott esetpéldák teszik még érthetőbbé. Ettől válik

RECENZIO

a könyv tartalma könnyen emészthetővé és alkalmazhatóvá. A felépítése folytán kézikönyv-jellege is nagyon hangsúlyos. A tartalomjegyzék jól strukturálja a könyvet és azon belül könnyen megtalálhatók egy-egy keresett téma, kérdés elméleti és gyakorlati, hazai és nemzetközi vonatkozásai. A példákon túl gyakorlati ötletek, szempontrendszerek, kategória-rendszerek, hüvelykujj-szabályok vannak felsorolva egyes szakmai fogalmaknál, melyek sok esetben akár egy az egyben alkalmazhatók, vagy megváltoztathatók a felhasználó intézmény sajátos szempontjainak megfelelően. A könyv hihetetlenül ötletgazdag és a szerző nagyon bátran használ külföldi és hazai kézikönyvekből, szakmai kiadványokból ötleteket. Ettől a mű eklektikus, de ez egyúttal erénye is. Biztos vagyok benne, hogy az olvasó nem tud egyforma lelkesedéssel fogadni minden egyes ötletet, de biztosan talál benne jó néhány olyat, ami saját területén is alkalmazható.

Az olvasó figyelmébe ajánlom a fejezeteket indító mottókat. Ezek a jól kiválasztott idézetek érzékenyen mutatnak rá a terület mélyebb filozófiai összefüggéseire.

A szerző szándéka szerint ez a könyv egy első, lehetséges változata egy gyermekvédelmi kézikönyvnek. És ez nagyon tiszteletreméltó kezdeményezés. Egy ilyen első kézikönyv nem törekedhet teljességre, valóban kézikönyvek sorozatára van szükség a gyermekvédelmi és gyermekjóléti gyakorlatban. Éppen ezért minden olvasóban többféle hiányérzet is megfogalmazódhat, s biztos, hogy számtalan égető szakmai kérdése, dilemmája megoldatlan marad a kézikönyv elolvasása után. És biztosan sokan lesznek elégedetlenek az egyes részek kidolgozatlansága miatt. Azonban álljunk hozzá konstruktívan: ki-ki a maga tehetsége, tudása és lehetősége szerint egészítse ki a kézikönyvet szóbeli kiegészítéseivel, ha oktatóként használja, újabb kézikönyv megírásával, amennyiben egy területet különösen jól ismer, egy rövid szakmai vagy újságcikk megírásával.

A gyermekvédelem kérdése a társadalom egészét érintő kérdés. Mindannyian voltunk gyerekek, gyerekeket nevelünk vagy nevelnek a közeli körünkben, szociális szakemberekként pedig felelősek vagyunk gyerekek és családok sorsáért. A gyermekvédelemben nincs egyetlen járható út, mint ahogyan nincs egyetlen érvényes gyermeknevelési módszer sem. Társadalmanként, társadalmi csoportonként, kultúránként eltérőek lehetnek a gyermeknevelési szokások, és éppen ezért nem lehet teljesen egységes semmilyen kézikönyv sem. Ami viszont közös nevező az az, hogy minden gyereknek különleges kapcsolata van szüleivel, családra vagy családszerű, biztonságos környezetre van szüksége ahhoz, hogy felnőttként a társadalom aktív tagjává váljon és képes legyen kielégítő emberi kapcsolatokban élni. Fontos az, hogy felkészülten, felelősen, de nagy kreativitással és nyitottsággal forduljunk azon családok felé, akik bármilyen okból fogva segítségünket kérik vagy azt kénytelenek igénybe venni. És ahhoz, hogy ezt meg tudjuk tenni, Herczog Mária könyve sokat segít szellemiségében, tárgyyszerűségében, ötletgazdagságában.

Ezzel a kézikönyvvel is, mint ahogy többi írásával és az Országos Család- és Gyermekvédelmi Intézetben végzett munkájával Herczog Mária a gyermekek sorsa iránti mély elkötelezettségéről tett bizonyosságot. Köszönet érte.

Női esélyegyenlőség Európában
Nőtudományi tanulmányok és a munkaerőpiac kapcsolata
Magyarországon

Szerkesztette: Pető Andrea
Balassi kiadó, Budapest, 2003

Harriet Silius, Hárs Ágnes, Juhász Borbála és Pető Andrea tanulmányait mutatja be az a kötet, melynek megjelenésével úttörő jelentőségű munka látott napvilágot. Az EU 5. Keretprogramjában, az ELTE Szociológiai Intézetének Kisebbségsszociológiai Tanszékén készült kutatás fókuszában a nőtudományi stúdiumokat végzett nők és tanulmányaik állnak. Ezért tölt be megkülönböztetetten fontos szerepet a tanulmánykötet mind a felsőoktatási tanulmányokra, mind a tanulmányok és a munkaerő-piaci elhelyezkedés közti kapcsolatra vonatkozó eddig végzett kutatások területén. A kutatás olyan stúdiumokat, és a feminizmus fogalmának körüljárásával olyan társadalmi nézeteket állít a középpontba, melyek Magyarországon eddig csak elvétve, az egyetemi tantárgylista mellékszereplőiként jelenhettek meg.

A kutatás kilenc európai országra terjed ki. Hét uniós tagországra (Franciaország, Hollandia, Németország, Olaszország, Finnország, Nagy-Britannia, Spanyolország) és két csatlakozó országra (Magyarország és Szlovénia). Az elmúlt tiz évben nőtudományi kurzusokat vagy tanulmányokat végzett nőket kértek fel kérdőíves válaszadásra tanulmányaikra vonatkozóan. Közülük Magyarországon 2002 tavasza és ősze között húsz volt és tiz jelenlegi diákot interjúvoltak meg arról, hogy miért választották a nőtudományi kurzusokat, tanulmányaik milyen hatást gyakoroltak életükre, és van-e kapcsolat a nőtudományi stúdiumok és a nők munkaerő-piaci elhelyezkedése között. Ez az összehasonlító kutatómunka egyrészt alkalmat ad az általános európai helyzet megismerésére, másrészt részletesen beszámol a magyarországi állapotokról.

Négy munka foglalja össze a kutatás eredményeit: Harriet Silius „Foglalkoztatottság, egyenlő esélyek és a nőtudomány (women's studies) kilenc európai országban” címmel a vizsgált országok közti legfontosabb hasonlóságokat és eltéréseket fejt ki a kutatás tárgyára vonatkozóan. „A nőtudományi stúdiumok hatása a résztvevők munkaerő-piaci pozíciójára. A kérdőíves kutatás eredményei” című tanulmányban Hárs Ágnes a magyarországi kutatás kvantitatív elemzését végzi el. A kvalitatív elemzés eredményeiről két tanulmány számol be. Juhász Borbála „Fiatal magyar nők és a nőtudományi stúdiumok. Az interjúk elemzése” című tanulmánya az interjúk mély elemzésén keresztül olyan kérdésköröket jár körül, mint például az egyenlő esélyek és a nőtudományi stúdiumok intézményesülése, „a nőtudományi stúdiumok és a munkavállalás összefüggései a hallgatók reményei és a realitás tükrében”, vagy „a nőtudományi stúdiumok hatása a hallgatók mindennapjaira, a feminizmusoz való viszonyuk változása” (83). Pető Andrea „Magyarországon egyszerűen [...] nem lehet nem feministának lenni. A feminizmusok szerkezete

HÍREK, INFORMÁCIÓK

és a kollektív identitás alakulása a magyar nőtudományi kurzust végzőknél” címmel az interjúalanyokat vallomásaik alapján a feminizmus különböző ágazataiba sorolva, többek között arra hívja fel a figyelmet, hogy hamis képet állít fel az, aki a feministákat a férfigyűlő „sárkány” képével azonosítja. A tanulmány eredményei magyar nők példáján és tapasztalatain keresztül a feminizmussal kapcsolatos, Magyarországon még nagyon erőteljesen jelenlévő előítéletek sorát vétózzák meg.

A tanulmányok, mindezen túl, árnyalt képet nyújtanak a média által ma már oly gyakran emlegetett esélyegyenlőség fogalmának magyarországi helyzetéről, illetve a feminizmussal azonosuló, azt felvállalni merő nők mindennapi dilemmáiról és kényszerű megalkuvásairól. Olyan írásokról van szó, melyeknek uniós csatlakozás előtt álló országunkban különösen fontos figyelmet szentelni.

Varsa Eszter

A kutatásra vonatkozó további részletek a www.hull.ac.uk/ewsi honlapon található.